

POLSKA
AKADEMIA
NAUK

PL ISSN 0012-5032

INSTYTUT GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

MARIA GÓRALCZYK
BRONISŁAW GÓRZ

Z BADAŃ NAD STRUKTURĄ
I INFRASTRUKTURĄ
ROLNICTWA

ROK 1985

ZESZYT 3

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

**WYKAZ ZESZYTÓW
PRZEGLĄDU ZAGRANICZNEJ LITERATURY GEOGRAFICZNEJ
za ostatnie lata**

1982

- 1—2 N. K. MUKITANOW — Problemy metodologiczne teoretyzacji geografii, s. 146, zł 80,—
- 3—4 XXIV Międzynarodowy Kongres Geograficzny, Tokio—Japonia—1980, s. 113, zł 80,—

1983

- 1 Geografia czasu, s. 88, zł 80,—
- 2 Teledetekcja w planowaniu regionalnym, s. 259, zł 80,—
- 3 Geografia przemysłu, s. 105, zł 80,—
- 4 Geografia polityczna, s. 178, zł 80,—

1984

- 1 Postępy geografii społecznej i ekonomicznej w krajach anglosaskich, s. 148, zł 120,—
- 2 Turystyka i rekreacja, s. 160, zł 120,—
- 3—4 Geografia a filozofia — wybrane zagadnienia metodologiczne

**Z BADAŃ NAD STRUKTURĄ
I INFRASTRUKTURĄ ROLNICTWA**

POLISH AKADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

MARIA GÓRALCZYK, BRONISŁAW GÓRZ

INVESTIGATIONS ON THE STRUCTURE
AND INFRASTRUCTURE OF AGRICULTURE

YEAR 1985

FASC. 3

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA
AKADEMIA
NAUK

INSTYTUT GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

MARIA GÓRALCZYK
BRONISŁAW GÓRZ

Z BADAŃ NAD STRUKTURĄ I INFRASTRUKTURĄ ROLNICTWA

ROK 1985

ZESZYT 3

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ

ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH

WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny: Jerzy Grzeszczak
Zastępca Redaktora Naczelnego: Zuzanna Siemek
Członkowie: Maria Ciechocińska, Tadeusz Gerlach
Władysława Stola, Józef Skoczek
Sekretarz: Maria Mozolewska

Adres Komitetu:

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polskiej Akademii Nauk
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa

Redaktor Wydawnictwa Jacek Sikora

Redaktor techniczny Adam Przylibski

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1985.
Nakład: 400 egz. Objętość: ark. wyd. 6,50, ark. druk. 6,25, ark. A₁-8.
Papier druk. sat. kl. IV, 70, 70×100. Oddano do składania 1985.04.12.
Podpisano do druku 1985.08.15. Druk ukończono w sierpniu 1985.
Wrocławska Drukarnia Naukowa. Zam. 3183 83. R-5. Cena zł 70.—

SPIS TREŚCI

Przedmowa — <i>Józef Góralczyk</i>	7
Zróżnicowanie infrastruktury obszarów wiejskich — <i>Maria Góralczyk</i>	9
Wstęp	9
Metoda badań	11
Wyniki	15
Uwagi końcowe	34
Bibliografia	36
Differentiation of infrastructure in rural areas (summary)	37
Дифференциация инфраструктуры сельских территорий (резюме)	39
Skutki komasacji gruntów we wsi Jabłonka na Orawie — <i>Bronisław Górz</i>	41
Wstęp	41
Szachownicowy układ gruntów na Orawie na przykładzie wsi Jabłonka	53
Czynniki przyrodnicze i społeczno-gospodarcze wpływające na kształt rozłogów gospodarstw i komasację gruntów w Jabłonce	60
Przedsięwzięcia organizacyjne związane z komasacją	64
Rozłogi gospodarstw po komasacji	67
Społeczno-gospodarcze skutki komasacji ziemi w Jabłonce	78
Opinie rolników Jabłonki o komasacji	87
Bibliografia	91
Załącznik (kwestionariusz do badania skutków komasacji gruntów we wsi Jabłonka na Orawie)	93
Consequences of land consolidation in the village of Jabłonka, the region of Orawa (summary)	97
Последствия укрупнения земельных участков в деревне Яблонка на Ораве (резюме)	99

PRZEDMOWA

W ramach problemu *Podstawy przestrzennego zagospodarowania kraju* (MR.I.28) prowadzone są badania zespołowe dotyczące podstaw planowania racjonalnej gospodarki ziemią w rolnictwie. Szczególne miejsce zajmuje w nich ustalenie, jak zachowuje się w przestrzeni i różnicuje rolnicze użytkowanie ziemi oraz na ile i w jaki sposób ulega ono wpływom różnych czynników, również przestrzennie zróżnicowanych. Wyróżniane są dwie grupy takich czynników: przyrodnicze (siedliskowe) oraz społeczno-ekonomiczne. Czynniki grupy pierwszej zasadniczo uznać można za trwałe. Inaczej traktować wypada czynniki grupy drugiej. W grę wchodzi przede wszystkim mnogość zjawisk, elementów, faktów itp., które mają charakter społeczno-ekonomiczny. Stąd zresztą zarówno trudności z definicjami, jak i sugestie wielodzielnych klasyfikacji cech albo różnych uściśleń odniesionych do rzeczowego zakresu pojęcia. Niemniej panuje zgodność co do tego, że chodzi o nasilenie obecności człowieka i różnorodnych struktur zbiorowości ludzkich oraz tworów i skutków ludzkiej działalności — o zjawiska, fakty, elementy antropogeniczne itp.; chodzi o czynniki nie tylko zróżnicowane przestrzennie, lecz także zmieniające swe natężenie w czasie.

Uznajemy, że rolnictwo na określonym terytorium musi się przystosować do warunków przyrodniczych, a zapewne tym bardziej powinno ono pozostawać w zgodzie z warunkami społeczno-ekonomicznymi. Jednakże, logicznie rzecz biorąc, w grę wchodzi również świadome kształtowanie tych ostatnich — poprzez rozbudowę jednostek gospodarczych, aktywizację grup tych jednostek i miejscowości w ramach gospodarki przestrzennej sensu stricto: w skali mezo lub makro. Toteż ważne jest do wnioskowania o potrzebnych zmianach w społeczno-ekonomicznych warunkach rolnictwa rozpoznanie nie tylko odpowiedniego zróżnicowania przestrzennego, lecz także skutków określonych przedsięwzięć w tej dziedzinie (przede wszystkim w mikroskali). Zamieszczone w niniejszym zeszycie Dokumentacji Geograficznej dwie prace reprezentują tematykę obu tych kierunków badań.

Praca Marii Góralczyk *Zróżnicownie infrastruktury obszarów wiejskich* dotyczy technicznych i społecznych urządzeń terenu ważnych dla funkcjonowania rolnictwa. Pracę wykonano w Instytucie Śląskim w Opo-

lu, na podstawie rezultatów wcześniejszych badań nad zróżnicowaniem cech znamionujących gospodarce zaktywizowanie województw oraz strukturę agrarną w tych jednostkach (dwie grupy zmiennych, którymi jednocześnie charakteryzuje się społeczno-ekonomiczne warunki rolnictwa). Uwzględniono tu możliwie najszerszy zakres zagadnienia, wyczerpując w tym celu aktualne — dostępne i specjalnie udostępnione — dane Głównego Urzędu Statystycznego, ujęte według województw. Stwierdzono, że rozliczne zmienne mogące charakteryzować infrastrukturę rolnictwa wiążą się ściśle ze zmiennymi znamionującymi jego warunki społeczno-ekonomiczne. Toteż infrastrukturę potraktowano jako funkcję tych warunków, a jej przestrzenne zróżnicowanie zaprezentowano na tle opracowanej już wcześniej społeczno-ekonomicznej regionalizacji Polski. Wyniki omówiono uwzględniając ocenę zróżnicowanego przestrzennie urządzenia obszarów wiejskich.

Nawiązanie do społeczno-ekonomicznej regionalizacji kraju umożliwiło autorce usystematyzowanie i w miarę szczegółową, pogładową i łatwo czytelną prezentację zróżnicowania infrastruktury obszarów wiejskich, a na tej podstawie nietrudno już o lokalizację inwestycji wymaganych przez rolnictwo.

Odmienny charakter ma praca Bronisława Górza z Instytutu Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Dotyczy ona skutków konkretnego przedsięwzięcia z zakresu tzw. urządzania terenów rolniczych w skali jednej wsi: komasacji gruntów w Jabłonce na Orawie. Grunty poddane komasacji były rozdrobnione i rozproszone. Komasacja miała charakter zdecydowany i odpowiednio wydatnie poprawiła kształt rozłogu ziemi gospodarstw indywidualnych. Gospodarcze skutki scalania badano metodą ankietową po upływie dostatecznie długiego czasu — po to, aby na ich identyfikację już nie wpływały eksplozje namiętności rolników, których stan posiadania został radykalnie zmieniony w drodze jednorazowego i krótkotrwałego zabiegu. Omówienie przedmiotu, choć ma charakter monografii (w zarysie), kryje w sobie jednak ustosunkowanie się autora do problemu komasacji i działań jej podobnych (np. melioracji wodnych) w ogóle. We wprowadzeniu do przedmiotu znajdujemy szkic poświęcony problemowi poprawy kształtu rozłogu ziemi rolniczo użytkowanej w skali kraju i w ujęciu przestrzennym. Zarys monografii, dzięki temu, że ujmuje wpływ komasacji na organizację i rezultaty produkcji rolniczej, należy do takich prac, jakie pozwalają nam na wyważony pogląd o zakresie potrzeb przeprowadzenia tego radykalnego i kosztownego zabiegu w skali kraju i regionów.

Józef Góralczyk

MARIA GÓRALCZYK

ZRÓZNICOWANIE INFRASTRUKTURY OBSZARÓW WIEJSKICH

WSTĘP

W pracach poświęconych identyfikacji i charakterystyce czynników różnicowania produkcji rolniczej w przestrzeni wyróżniano dotychczas warunki przyrodnicze (siedlisko) oraz społeczno-ekonomiczne (pomijano warunki ogólnoeconomiczne uznając, że zasadniczo nie są one zróżnicowane przestrzennie). Wykazano przy tym, że czynniki obu rozpatrywanych grup wywierają istotny i wyraźny wpływ na organizację produkcji rolniczej oraz na cechy znamionujące produktywność rolnictwa (J. Góralczyk 1967, 1977, 1980; M. Góralczyk 1980). Kładziono też nacisk na fakt, że owe czynniki są obiektywne — z punktu widzenia rolników, choć w różnym zakresie ulegają zmianom w czasie i przestrzeni, a zmiany te mają charakter antropogeniczny — powoduje je, bądź wywołuje, działalność ludzka.

Wyniki badań nad oddziaływaniem warunków społeczno-ekonomicznych na produkcję rolniczą same przez się nasuwają kwestię: o ile czynniki te można by kształtować świadomie, by stymulowały rozwój produkcji rolniczej? Pytanie to wynika m.in. ze spostrzeżenia, że na przeważającej części obszaru kraju warunki te nie są dla produkcji rolniczej korzystne i nie sprzyjają ożywianiu działalności rolników, a nawet ograniczają ich aktywność. Podkreślenie tego aspektu uzasadnia pewne zmodyfikowanie samego przedmiotu badawczego, którym były dotychczas warunki społeczno-ekonomiczne. Czynną postawę podmiotu gospodarującego — rzeczywistą i wymaganą — lepiej oddaje pojęcie i termin „infrastruktura”, gdyż (niezależnie od tego, jakie jej elementy będziemy brać pod uwagę) jest ona efektem działalności, mającej polegać na świadomym i celowym urządzeniu przestrzeni. Można też chyba mówić o infrastrukturze rolnictwa (C. Mejro 1980) ze względu na specyfikę jego wymagań, podobnie jak mówimy o infrastrukturze obszarów wiejskich — gwoli podkreślenia autonomiczności i wagi problemu ich urządzenia w przestrzennym zagospodarowywaniu kraju i poszczególnych regionów.

Zasadniczym celem pracy jest opis zróżnicowania infrastruktury rolnictwa na obszarze Polski. Wiąże się z tym, z racji pewnego novum merytorycznego, szereg celów i zadań cząstkowych, jak:

— wybór i zestawienie zmiennych, którymi można charakteryzować w sposób bezpośredni bądź pośredni infrastrukturę rolnictwa określonej jednostki przestrzennej — tutaj kraju albo województwa;

— uporządkowanie tych zmiennych pod kątem poznawczym i w związku z użyciem ich do opisu przestrzennego zróżnicowania infrastruktury rolnictwa;

— wybór i opis metody prezentacji zróżnicowania infrastruktury;

— prezentacja opisu liczbowego i komentarz do jego szczególnie interesujących fragmentów.

METODA BADAŃ

Praca ściśle nawiązuje do badań nad przestrzennym zróżnicowaniem społeczno-ekonomicznym warunków rolnictwa na obszarze Polski (M. Góralczyk 1976, 1979) i jest ich kontynuacją. Z tego względu za wskazane uznano wykorzystanie rezultatów tych badań do opisu zróżnicowania infrastruktury rolnictwa. Szczególną wagę przywiązano do meritum charakterystyki społeczno-ekonomicznych warunków rolnictwa w poszczególnych województwach. Cechy, którymi opisujemy te warunki w jednostkach przestrzennych, wiążą się ściśle ze zmiennymi przyjmowanymi do badania infrastruktury sensu stricto, mogą służyć charakterystyce infrastruktury sensu largo. W badaniach tych społeczno-ekonomiczne cechy rolnictwa zwiększają znaczenie poznawcze bądź diagnostyczne wielu zmiennych, w przypadkach szczególnych stanowią ich substytuty. Wykorzystano tutaj również typologię społeczno-ekonomiczną i ogólną rejonizację województw jako narzędzie systematyki i nieodzownej syntezy opisu zróżnicowania infrastruktury rolnictwa. Infrastrukturę rolnictwa traktujemy nie tylko jako podsystem, lecz także jako funkcję zróżnicowanych warunków społeczno-ekonomicznych rolnictwa.

MATERIAŁ BADAWCZY

Podstawowym materiałem badawczym w prezentowanym studium były dane spisowe z oficjalnej sprawozdawczości zebrane i opracowane przez Główny Urząd Statystyczny (Ludność... 1980; Rocznik Statystyczny 1979...; Wyniki... 1981; Wyposażenie... 1978). Większość informacji dotyczących ludności w podziale na szczegółowe kategorie społeczno-zawodowe, w tym użytkowników gospodarstw indywidualnych, uwzględniana jest przez GUS tylko w kolejnych narodowych spisach powszechnych (NSP). Szczególną szansę stanowiło tu uprzejme udostępnienie nam przez tę instytucję szeregu aktualnych, a nie publikowanych informacji oraz kompletu wyników badania wyposażenia jednostek administracyjnych (do szczebla miejscowości włącznie) w podstawowe urządzenia, które to badanie wchodziło w zakres prac przygotowawczych do ostatniego NSP w 1978 r. Z tego też względu komplet zamieszczonych niżej informacji o województwach odnosi się w zasadzie do roku 1978.

W niektórych przypadkach dysponowano danymi z NSP 1970 i 1978, jednolicie zebranymi i opracowanymi, a odniesionymi do obszaru obecnych województw.

Dane dotyczące liczby i powierzchni gospodarstw w podziale na grupy obszarowe dotyczą 1980 r. Ewidencję powierzchni gospodarstw w takim podziale, rejestrowaną uprzednio corocznie (do 1975 r.), GUS uwzględnił znowu po raz pierwszy w czerwcowym spisie rolniczym 1980 r.

Informacje, którymi posłużono się w konstrukcji i doborze cech zastosowanych w społeczno-ekonomicznej typologii województw, dotyczą roku 1975. Zadanie to wykonano posługując się pierwszymi publikowanymi przez GUS danymi odnoszącymi się do obecnego administracyjnego podziału Polski (M. Góralczyk 1979). Z tamtej pracy w niniejszym studium zaprezentowano tylko syntetyczne miary taksonomiczne, przeciętne dla każdego z wyodrębnionych rejonów.

SPOSÓB OPRACOWANIA ZMIENNYCH

Intencją badań było wykorzystanie dostępnych danych w celu możliwie wyczerpującej i systematycznej charakterystyki zróżnicowania infrastruktury rolnictwa na obszarze kraju. Podstawowym założeniem było potraktowanie każdego spośród województw jako odrębnego, autonomicznego układu osadniczo-gospodarczego. Formalnie uzasadnia to przyjęcie w charakterystyce wszystkich województw analogicznych wskaźników opisu zjawisk (natężenia, dynamiki, struktury, koncentracji), a w przypadku prezentacji wyposażenia miejscowości w podstawowe urządzenia — udziału wsi uprzywilejowanych w ich ogólnej liczbie.

W rozwiązaniach formalnych opracowanego materiału liczbowego wykorzystano dotychczasowe doświadczenia i spostrzeżenia uzyskane w badaniach nad społeczno-ekonomicznymi warunkami gospodarki rolniczej na obszarze kraju według byłych powiatów i obecnych województw (M. Góralczyk 1976, 1979), nad związkami między tymi warunkami a organizacją produkcji rolniczej (M. Góralczyk 1980) oraz nad formami i zmianami w czasie struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych (M. Góralczyk 1972). W rozwiązaniach przewidziano przydatność prezentowanego materiału nie tylko do charakterystyki przestrzennego zróżnicowania zjawisk, lecz także do analizy związków zachodzących między nimi. Celowi temu służyła selekcja obszernego materiału liczbowego a także przejęte sposoby konstrukcji zmiennych. W opisie zróżnicowania infrastruktury rolnictwa na obszarach wiejskich kraju uwzględniono tylko wyróżnienia istotne.

W przedstawianiu struktury agrarnej uwzględniono — obok podziału ziemi pomiędzy różne, społeczne formy jej użytkowania — także szczegółowe ujęcie struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych.

Element ten potraktowano jako jeden z kluczowych w charakterystyce badanego przedmiotu. W prezentacji tej zastosowano nieważone wskaźniki koncentracji — obliczone osobno dla rozrzutu liczby gospodarstw w szeregu jakościowym i osobno dla rozrzutu zajmowanej przez nie powierzchni. Za kategorię jakościową uznano logiczne uporządkowanie gospodarstw rolnych według wzrastającej powierzchni. Wyróżniono pięć klas obszarowych gospodarstw: 0,5—1,9, 2—4,9, 5—9,9, 10—14,9 i powyżej 15 ha powierzchni. W tym przypadku wskaźnik koncentracji przybiera wartości w przedziale $-0,80 - +0,80$.

Należy wyjaśnić, że syntetyczna charakterystyka struktury obszarowej gospodarstw klasycznym wskaźnikiem koncentracji tzw. ważonej (opartym na znanym wykresie Lorentza) daje obraz pozorny i prowadzi do fałszywych wniosków. Na jego wartość wpływa jednocześnie i jednakowo asymetria rozkładu liczby i powierzchni: w razie wystąpienia ujemnej koncentracji liczby gospodarstw — tzn. gdy większość ich grupuje się w klasach o małym obszarze przeciętnym — wartość wskaźnika ważonego wzrasta analogicznie, jak w przypadku wysokiej dodatniej koncentracji powierzchni — tzn. gdy jej większość skupiona jest w klasach o największym obszarze przeciętnym gospodarstwa. W przypadkach takich podobne wartości wskaźnika koncentracji ważonej utożsamiają dwie, nawet skrajnie różne, struktury. Na tej samej podstawie udowodnić można, że w syntetycznej charakterystyce struktury obszarowej i rozdrobnienia gospodarstw przeciętna powierzchnia gospodarstwa jest miernikiem niepoprawnym (M. Góralczyk 1972). Pomimo to wskaźnik ten dotychczas posiada powszechnie uznaną wartość pogładową.

Pewne, ważne novum metodyczne stanowi charakterystyka sieci osadniczej. Zastosowano tu, poza konwencjonalnymi miarami gęstości sieci (natężenie na jednostkę powierzchni), wskaźniki struktury liczby jednostek oraz ludności w przedziałach wielkości wsi według liczby mieszkańców. W całym kraju przeciętna liczba ludności przypadająca na jedną wieś wynosi 345 osób, przy tym najliczniejsze są jednostki małe — poniżej 200 mieszkańców. Udział ludności wiejskiej zamieszkałej w jednostkach liczących 500—999 oraz powyżej 1000 mieszkańców istotnie różnicuje poszczególne województwa. Zatem do szczegółowego zobrazowania struktury sieci osadniczej przyjęto cztery przedziały wielkości: do 200, 200—499, 500—999, oraz powyżej 1000 mieszkańców. Jako syntetyczną miarę struktury sieci osadniczej uznano nieważone wskaźniki koncentracji jednostek i mieszkańców w klasach wielkości wsi. Wskaźniki te, opracowane dla syntetycznej charakterystyki i typologii struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych, są ogromnie „czułe” na asymetrię rozrzutu liczby i masy (powierzchni) w szeregu jakościowym, dla którego zostały opracowane. Dla dokładności pomiaru wartości obu wskaźników koncentracji wyliczono dla sześciu przedziałów wielkości wsi uw-

zgodzonych w sprawozdawczości GUS (do 100, 100—199, 200—499, 500—999, 1000—1999 i powyżej 2000 mieszkańców). Ich wartości wahają się w przedziale od $-0,83$ do $+0,83$. Ujęcie takie, zastosowane w badaniach szczegółowych dotyczących województwa opolskiego w podziale na gminy oraz w charakterystyce województw nadodrzańskich, okazało się bardzo przydatne do interpretacji stopnia rozproszenia wiejskiej sieci osadniczej i oceny poziomu wyposażenia obszarów w urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej.

Wyniki badań przedstawiono w powiązaniu ze społeczno-ekonomiczną typologią województw i regionalizacją kraju. Postępowanie takie uzasadniają dwa motywy; w studium starano się uwzględnić możliwie kompletną charakterystykę infrastruktury rolnictwa oraz wyjaśnić jej zróżnicowanie w przestrzeni. Redukcja licznego zbioru obiektów (województw) do kilku grup, opisanych średnimi nieważonymi w podzbiorach, umożliwia ich systematyczne porządkowanie oraz bezpośrednie analizy porównawcze ich szczegółowych — wielowyrazowych, jednokolumnowych — opisów.

Niezbędne cechy do wyczerpującej charakterystyki społeczno-ekonomicznej struktury jednostek podstawowych (województw) wybrano przy zastosowaniu szczegółowej analizy korelacji licznych wyróżnień o zróżnicowanej konstrukcji. Za najbardziej zgodne z celem badawczym uznano:

- zmienne charakteryzujące liczbę ludności w podziale na kategorie społeczno-zawodowe, przypadającą na jednostkę powierzchni,
- syntetycznie ujęte cechy struktury agrarnej,
- cechy znamionujące poziom i charakter infrastruktury technicznej obszarów.

W typologii zastosowano analizę czynnikową. Umożliwia ona określenie każdej z jednostek dwoma parametrami, a te z kolei dały podstawę do wyodrębnienia grup jednostek taksonomicznie podobnych w ujęciu geometrycznym (w układzie współrzędnych). Względną jednorodność podzbiorów wyodrębnionych graficznie potwierdził test statystyczny oraz analiza merytoryczna i weryfikacja z danymi empirycznymi (M. Góralczyk 1976, 1978, 1979). Merytoryczna interpretacja dwu głównych czynników (zarazem dwu osi wykresu) okazała się jednoznaczna. Określono je jako:

- a) skalę zaangażowania sił wytwórczych w rolnictwie związanego ze strukturą agrarną,
- b) skalę poziomu ogólnej, gospodarczej aktywizacji obszaru.

Wiąże się z tym swoista dwustopniowa systematyka wyróżnionych typów, którą stosowano konsekwentnie jako podstawę do komentarza wyników typologii.

WYNIKI

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE REJONY ROLNICTWA

W zbiorze 49 województw Polski wyróżniono sześć typów i odpowiadających im ogólnych rejonów społeczno-ekonomicznych (tab. 1 i 2). Genetycznie pierwotny jest podział kraju na obszary ze znaczącym udziałem rolnictwa uspołecznionego w użytkowaniu ziemi oraz istotnie od nich różne obszary z dominującym znaczeniem gospodarki indywidualnej. W obrębie tych dwu członów uporządkowania poszczególne rejony różnią się poziomem ogólnej aktywizacji gospodarczej obszarów. Wyraża się to m. in. wzrastającą gęstością zaludnienia (ogółem i wsi), rosnącą liczbą zatrudnionych poza rolnictwem i zwiększającą się wartością zaangażowanych środków trwałych (tab. 2). Analogicznie wzrasta rozdrobnienie gospodarstw indywidualnych oraz odsetek (wśród zatrudnionych poza rolnictwem) dojeżdżających do pracy. Natężenie ludności rolniczej na jednostkę użytków rolnych jest cechą bezpośrednio wyznaczającą uporządkowanie typów niezależnie od stosunków agrarnych.

Kartograficzne ujęcie typologii województw wyznacza na mapie Polski dwa obszary o odmiennym charakterze społeczno-ekonomicznej struktury rolnictwa.

W zajmujących północno-zachodnią część kraju rejonach I i II, ze znaczącym udziałem rolnictwa uspołecznionego, skupionych jest ponad 80% areału użytków rolnych pozostających we władaniu państwowych gospodarstw rolnych i ponad 60% ziemi zagospodarowanej przez spółdzielnie produkcyjne. Rejon I, o stosunkowo niskim zaludnieniu ogólnym i wsi oraz w przeważającej części słabo zaktywizowany gospodarczo, określono jako rolniczy. Rejon II przebiega zwartym pasmem od województwa gdańskiego po Sudety. Pod względem wartości większości cech typologicznych zbliża się on do odpowiednich średnich krajowych. Na jego obszarze zamieszkuje około 1/4 ludności kraju, skupiona jest tu podobna część ogólnego areału użytków rolnych i zaangażowanych środków trwałych. Ta wszechstronność zagospodarowania terenu w ujęciu poszczególnymi województwami przedstawia mozaikę lokalnie zróżnicowanych form struktury społeczno-ekonomicznej, uwarunkowanych

Tabela 1

Zaszeregowanie województw do społeczno-ekonomicznych rejonów rolnictwa (I–VI)

Obszary ze znaczącym udziałem rolnictwa [uspołecznionego]			Obszary z dominującym znaczeniem gospodarki indywidualnej		
rolnicze I	zaktywizowane II	rolnicze III	rolnicze IV	zaktywizowane V	przeludnione VI
elbląskie	bydgoskie	bielsko-podlaskie	częstochowskie	kieleckie	warszawskie
gorzowskie	gdańskie	białostockie	kaliskie	krośnieńskie	bielskie
koszalińskie	jeleniogórskie	chełmskie	konińskie	lubelskie	katowickie
olsztyńskie	legnickie	ciechanowskie	piotrkowskie	nowosądeckie	krakowskie
piłskie	leszczyńskie	łomżyńskie	płockie	przemyskie	łódzkie
słupskie	opolskie	ostrołęckie	radomskie	rzeszowskie	
suwalskie	poznańskie		siedleckie	tarnobrzeskie	
szczecińskie	toruńskie		sieradzkie	tarnowskie	
	wałbrzyskie		skierniewickie		
	wrocławskie		włocławskie		
	zielonogórskie		zamojskie		

Źródło: M. Góralczyk 1979.

Ogólna charakterystyka społeczno-ekonomicznych rejonów rolnictwa w Polsce (średnie nieważone wartości cech w grupach)

Wyszczególnienie	Polska	Obszary ze znaczącym udziałem rolnictwa uspołecznionego		Obszary z dominującym znaczeniem gospodarki indywidualnej			
		rolnicze	zaktywizowane	rolnicze	rolnicze zaktywizowane	rolnicze przeludnione	silnie uprzemysłowione
		I	II	III	IV	V	VI
Przeciętna miara taksonomiczna na skali:							
zaangażowania sił wytwórczych w rolnictwie		-7,50	-3,53	-0,48	+2,10	+5,31	+4,04
ogólnej gospodarczej aktywizacji obszaru		-1,73	+1,48	-4,76	-2,37	-1,07	+12,47
Na 100 ha użytków rolnych ogółem:							
ludność	184,0	109,9	203,9	85,2	130,3	183,2	837,5
w tym wiejska	78,2	47,1	74,5	56,0	81,0	118,2	150,9
utrzymujący się z rolnictwa	43,1	31,4	38,1	39,4	47,0	59,0	54,5
zatrudnieni poza rolnictwem	71,5	29,4	68,9	16,6	29,3	45,6	344,9
środki trwałe brutto ogółem (mld zł)	38,7	24,4	45,2	14,3	24,0	31,9	196,2
w tym produkcyjne w rolnictwie	6,0	6,5	7,2	4,6	5,5	5,3	7,5
zużycie energii w gospodarce rolnej (kWh)	39,6	36,2	46,6	23,7	33,8	39,0	88,6
zużycie nawozów mineralnych (q NPK)	193	243	247	144	166	143	187
ciągniki (szt. fiz.)	3,3	3,2	4,1	2,7	3,1	2,7	3,5
ziemia w posiadaniu gospodarstw indywidualnych	74,5	44,4	58,0	89,6	90,8	90,2	86,4
Koncentracja w grupach obszarowych:							
liczby gospodarstw indywidualnych	-0,279	-0,142	-0,276	-0,020	-0,206	-0,406	-0,518
powierzchni gospodarstw	+0,114	+0,375	+0,194	+0,281	+0,073	-0,183	-0,228
Ludność pozarolnicza na wsi (%)	51,3	43,8	56,4	34,4	45,0	52,9	72,1
Dojeżdżający do pracy (% zatrudnionych)	28,1	16,2	24,4	26,9	32,1	40,9	27,3

Z r ó d ł a: M. Góralczyk 1979; *Ludność, gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe, wyniki z 1978 r., 1980*; *Rocznik Statystyczny 1979*; *Rocznik Statystyczny Województw 1981*.

rónorodnością tradycji gospodarczych, a także kulturowych poszczególnych regionów.

Rejony, z dominującym udziałem gospodarki indywidualnej zajmują centralną i południowo-wschodnią część kraju. Jej północno-wschodnie obrzeże stanowi rejon III o drastycznie niskim poziomie infrastruktury technicznej. Są to słabo zaludnione tereny wiejskie o umiarkowanym rozdrobnieniu indywidualnych gospodarstw rolnych. W centralnie usytuowanym rejonie IV obok przeciętnego w skali województw zaludnienia i natężenia ludności utrzymującej się z rolnictwa, obserwuje się o wiele niższe zatrudnienie pozarolnicze i istotnie uboższe zaangażowanie środków trwałych. Rejon ten zachowuje swój rolniczy charakter z zaawansowanym już procesem rozwarstwienia społeczno-zawodowego ludności wiejskiej. Południowo-wschodnią część kraju (rejon V) określono jako obszary rolniczo przeludnione. Wysokiemu natężeniu ludności wiejskiej i utrzymującej się z rolnictwa odpowiada tutaj wyjątkowo silne rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Rejon VI stanowi niejednorodną grupę województw. Są to aglomeracje miejsko-przemysłowe. Gęsto na ogół zaludnione tereny wiejskie stanowią tutaj głównie zaplecze socjalno-bytowe ludności zatrudnionej poza rolnictwem.

LUDNOŚĆ ZWIĄZANA Z ROLNICTWEM

Do identyfikowania i charakterystyki infrastruktury rolnictwa istotne znaczenie ma łączne rozpatrywanie zmiennych, charakteryzujących gęstość i społeczno-zawodową strukturę ludności w jednostce przestrzennej. Wielkości i proporcje między tymi zmiennymi również informują lub choćby tylko weryfikują rozpoznanie potrzeb, możliwości i kierunków poprawy infrastruktury rolnictwa.

Dotychczasowy rozwój społeczno-gospodarczy kraju odbywał się w warunkach obfitości siły roboczej i względnego niedostatku środków inwestycyjnych. Polityka lokalizacyjna i szybki rozwój pozarolniczych gałęzi produkcji, głównie przemysłu, powodowały niekontrolowane migracje ludności wiejskiej do miast. Odpływ ten był tak znaczny, że pomimo wyższego na terenach wiejskich przyrostu naturalnego liczba ludności wiejskiej utrzymywała się przez cały okres powojenny na prawie niezmiennym poziomie. Ubytek ludności wiejskiej dotyczył głównie tych obszarów, gdzie warunki życiowe, nie tylko z racji tzw. przeludnienia agrarnego, nie mogły skutecznie konkurować z szansą, jaką stwarzało zamieszkanie i podjęcie pracy zarobkowej na innym terenie. Toteż odpływ ludności wiejskiej był bardzo zróżnicowany w poszczególnych regionach kraju. Często wręcz godził nie tylko w rolnictwo, lecz także w inne gospodarcze interesy obszarów macierzystych. Ubytki ludności wiejskiej były groźne nie tylko dla terenów już wcześniej słabo zaludnionych. Ze wsi emigrowali przeważnie ludzie w pełni sił. Często także

dlatego, że praca poza rolnictwem dawała im szersze możliwości zdobywania i wykorzystania kwalifikacji. Przejawy starzenia się ludności rolniczej zarysowane po roku 1960 nasiliły się jeszcze po 1970 r.

Odływ ludności z rolnictwa jest zjawiskiem powszechnym i oceniany jest ogólnie jako społecznie pożądany. Dotyczy to szczególnie odpływu nie w pełni wykorzystanych w rolnictwie zasobów pracy, wpływa bowiem na wzrost poziomu jej społecznej wydajności. Refleksje budzi natomiast skala tego odpływu. Chodzi tu o dwa bardzo istotne problemy. Stwierdza się, że proces koncentracji ziemi w rolnictwie polskim był stanowczo zbyt powolny wobec szybkiego ubytku zasobów pracy. Już obecnie jednym z najważniejszych czynników limitujących wzrost produkcji rolniczej, nie tylko na terenach o rozdrobnionej strukturze agrarnej, jest brak rąk do pracy. Za drugi ważny problem uważa się to, że skierowanie do rolnictwa strumienia środków produkcji — nawet o bardzo znaczących rozmiarach — nie zwalnia automatycznie siły roboczej. Wdrażanie nowej techniki i technologii wymaga dłuższego czasu, powoduje wzrost zapotrzebowania na kadry kwalifikowane i rozwój gałęzi obsługujących bezpośredni proces produkcyjny w rolnictwie.

W szeregu publikacji, dotyczących analizy tych procesów w latach 1960—1970, zwracano uwagę na postępującą feminizację zatrudnienia w rolnictwie jako na konsekwencję ubytku męskiej siły roboczej z gospodarstw indywidualnych (J. Góralczyk 1979). Pomiędzy NSP w latach 1970 i 1978 sytuacja ta zmieniła się bardzo radykalnie. W absolutnym ubytku zasobów pracy w rolnictwie polskim w tym okresie (1124 tys. osób) kobiety stanowią 83%. Silną dynamikę odpływu kobiet z rolnictwa obserwuje się na obszarze całego kraju (tab. 3), niezależnie od zewnętrznych warunków rolnictwa i sytuacji ekonomicznej sektora indywidualnego. Ubytek kobiet z rolnictwa indywidualnego po roku 1970 wiąże się z redukcją liczby gospodarstw, a na terenach charakteryzujących się rozdrobnieniem gospodarstw rolnych — także ze wzrostem zatrudnienia dorywczego. Zatem o dynamice odpływu kobiet z pracy w rolnictwie zadecydowała głównie emigracja zarobkowa.

Konsekwencją głębokiego ubytku żeńskiej siły roboczej z gospodarstw indywidualnych w latach 1970—1978 są istotne zmiany struktury zatrudnienia rolniczego według płci w gospodarce ogółem poszczególnych rejonów. Na obszarach ze znaczącym udziałem uspołecznionego użytkowania ziemi wzrosła przewaga liczebna mężczyzn nad kobietami, a w pozostałych rejonach zasadniczo zmalała dysproporcja pomiędzy tymi kategoriami.

Niestety autorka nie dysponuje danymi dla województw z NSP przeprowadzonego w 1978 r., dotyczącymi udziału kobiet w liczbie zatrudnionych głównie w gospodarstwach indywidualnych. Jak dotąd, regułą było zaliczanie kobiet niepracujących zarobkowo poza swoim gospodarstwem do kategorii zatrudnionych w nim wyłącznie. W rzeczywistości ko-

Tabela 3

Ludność związana z rolnictwem

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejonu rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Na 100 ha użytków rolnych ogółem							
ludność	184,0	109,9	203,9	85,2	130,3	183,2	837,5
ludność wiejska	78,2	47,1	74,5	56,0	81,0	118,2	150,9
w tym: kobiety	39,4	23,2	37,3	28,0	40,8	60,2	76,8
utrzymujący się z rolnictwa	43,1	31,4	38,1	39,4	47,0	59,0	54,5
czynni w rolnictwie ogółem	27,8	16,9	22,5	25,0	31,3	42,5	41,3
w tym: mężczyźni	14,0	10,0	12,6	12,9	15,4	18,3	18,5
kobiety	13,8	6,9	9,9	12,1	15,9	24,2	22,8
Na 100 ha użytków rolnych w gospodarce indywidualnej:							
użytkownicy gospodarstw ogółem	68,5	46,7	60,2	49,9	65,2	107,0	107,8
czynni zawodowo: głównie w gospodarstwie	27,2	17,8	21,0	24,0	28,7	39,2	29,5
dotatkowo w gospodarstwie	10,4	5,8	9,6	4,7	8,3	19,3	25,9
wyłącznie poza gospodarstwem	5,6	4,9	7,0	2,9	4,7	8,1	12,0
Dynamika zmian 1978 : 1970 (1970 = 100%):							
ludność ogółem	107,4	107,6	108,2	102,4	95,0	106,5	110,4
ludność wiejska	97,9	95,7	98,2	93,7	96,7	100,3	101,7
w tym: kobiety	97,2	95,1	97,8	92,7	95,8	99,6	101,0
utrzymujący się z rolnictwa	84,3	88,7	87,4	83,7	84,3	78,8	83,3
czynni w rolnictwie: mężczyźni	93,3	102,0	100,4	90,1	91,7	85,9	94,8
kobiety	73,9	75,4	71,2	76,2	76,0	75,2	69,5
gospodarstwa indywidualne (liczba)	75,8	64,8	64,9	83,4	81,8	86,5	66,5
ziemia w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych	91,2	82,2	84,9	93,3	94,7	95,8	92,8
użytkownicy gospodarstw	72,5	59,0	60,5	85,7	79,1	86,5	65,0
czynni głównie w: gospodarstwie	72,9	64,3	66,3	76,9	76,7	73,4	66,5
dotatkowo w gospodarstwie	106,0	81,6	83,8	119,3	116,9	131,1	97,7

biety zaangażowane w funkcje rodzinne stanowiły w tych gospodarstwach tylko dorywczą siłę roboczą. Odpływ tej części zasobów pracy z rolnictwa nie zmienił znacząco liczby zatrudnionych głównie i dodatkowo w swych gospodarstwach przypadających na gospodarstwo rolne. Z badań dotyczących gmin województwa opolskiego wynika, że liczba kobiet zatrudnionych głównie w gospodarstwach indywidualnych, relatywnie do użytkowanego areалу, jest mało zróżnicowana. Na terenach o znaczącym rozdrobnieniu gospodarstw rolnych wyłączone zatrudnienie kobiet jest niewspółmiernie małe w stosunku do liczby gospodarstw oraz ogólnej liczby ich użytkowników.

Właściwa ocena obecnego poziomu i wystarczalności zasobów pracy w gospodarstwach indywidualnych wymagałaby rozpoznania podziału tych zasobów między poszczególne grupy obszarowe.

STRUKTURA AGRARNA

Podział ziemi przydatnej rolniczo między uspołecznione i indywidualne gospodarstwa powszechnie uważa się za najważniejszy element opisujący urządzenie gospodarki rolniczej na danym terytorium.

Spółeczna struktura użytkowania ziemi i cechy znamionujące koncentrację liczby gospodarstw indywidualnych oraz ich powierzchni były wyróżnieniami uwzględnionymi w typologii województw i społeczno-ekonomicznej rejonizacji rolnictwa. Podział kraju na obszary ze znaczącym udziałem rolnictwa uspołecznionego i regiony z dominującym znaczeniem gospodarki indywidualnej ma charakter genetyczny. O specyfice i terytorialnym zróżnicowaniu struktury agrarnej Polski zadecydowały warunki, w jakich realizowana była reforma rolna po wyzwoleniu. Podczas gdy w gęsto zaludnionej południowo-wschodniej i centralnej części kraju nie zdołano nie tylko zlikwidować, lecz także zmniejszyć liczby gospodarstw małorolnych, na Ziemiach Odzyskanych problemem zasadniczym było zasiedlenie terenów wiejskich i odbudowa zdewastowanej gospodarki rolniczej. Chłonność tych ziem na osadnictwo rolnicze ograniczona była zastaną strukturą agrarną — obecnością gospodarstw obszarowych oraz wielkokołopskich — i małym zagęszczeniem zagród, zredukowanych zniszczeniami wojennymi. Zadecydowało to o silnym rozwoju na tych terenach uspołecznionych form użytkowania ziemi. W całym okresie Polski Ludowej gospodarstwa państwowe, dysponujące wykształconą i stale wzbogacaną bazą techniczną, wykazywały znaczną ekspansję w przejmowaniu ziemi od gospodarstw indywidualnych, pobudzaną środkami ekonomicznymi.

Wykształcona w wyniku realizacji reformy rolnej struktura obszarowa gospodarstw indywidualnych wykazuje znaczną trwałość. Na mocy przepisów prawnych państwo przeciwdziało rozdrabnianiu ziemi w gospodarstwach indywidualnych. W poszczególnych częściach kraju, utrwa-

lone tradycje, np. działów rodzinnych oraz nieformalny obrót ziemią, sprawiają, że przepływ ziemi między grupami obszarowymi przybiera charakter żywiołowy i nie zawsze zgodny z intencją prawodawcy. Przyrost liczby gospodarstw, związany z procesem przyspieszonej industrializacji kraju, polegał głównie na powstawaniu działek (dziś w ogóle pomijanych w spisach rolniczych) i gospodarstw poniżej 2 ha. Najszybszy przyrost gospodarstw bardzo małych występował na obszarach już z dawna uprzemysłowionych, a także aktywizowanych, które dopiero wkraczały na drogę rozwoju gospodarczego. Nie należy przeceniać wpływu, jaki miało powstawanie tej kategorii gospodarstw na podział ziemi między grupy obszarowe. Tylko w skrajnych przypadkach ich obecność ogranicza stan posiadania pozostałych grup obszarowych. Natomiast liczebność gospodarstw poniżej 2 ha przypadających na jednostkę powierzchni staje się już obecnie symptomem tych funkcji, jakie spełniają tereny wiejskie: rolniczych, socjalno-bytowych czy zaplecza dla innych gałęzi gospodarki narodowej.

Charakterystyczne, że poszczególnym, wydzielonym społeczno-ekonomicznym rejonom rolnictwa odpowiadają także wyraźnie zróżnicowane formy (typy) struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych (tab. 4). Zaznaczyć tutaj należy, że podobieństwo województw w obrębie każdej spośród typologicznych grup jest pod tym względem bardzo wyraźne. Ponadto kolejność rejonów ilustruje sposób różnicowania się form struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych pod wpływem określonych warunków społeczno-ekonomicznych, głównie ogólnej gospodarczej aktywizacji obszaru.

W rejonach I i II w liczbie gospodarstw dominują wprawdzie obiekty małe (do 2 ha), ale nie mające istotnego znaczenia pod względem zajmowanej powierzchni. Koncentracja ziemi w gospodarstwach indywidualnych w rejonie I jest najwyższa w kraju. Obiekty powyżej 10 ha zajmują tu ponad 70% ogólnej powierzchni gospodarstw indywidualnych. W rejonie II, do którego zaliczono województwa ogólnie gospodarczo zaktywizowane, ale zróżnicowane pod względem tradycji gospodarczych, znaczenia nabierają warsztaty rolnicze średniej wielkości (5—9,9 ha). W obrębie tego rejonu zdecydowanie niższą koncentrację ziemi wykazują uprzemysłowione województwa na Ziemiach Zachodnich.

Wzrastająca gęstość zaludnienia terenów wiejskich — „nacisk” demograficzny na ziemię, wyraziście różnicuje strukturę obszarową gospodarstw indywidualnych w rejonach z dominującym znaczeniem sektora prywatnego w rolnictwie. W najslabiej zaludnionym rejonie III najliczniejsze są wprawdzie gospodarstwa średniej wielkości (5—9,9 ha), ale o formie tej struktury decyduje wysoka koncentracja ziemi w warsztatach rolniczych użytkujących 10 ha i więcej. Dwie najwyższe grupy obszarowe zajmują tu łącznie 56,3⁰% powierzchni ogólnej gospodarstw. Znikome natężenie obiektów do 2 ha związane jest w tym rejonie z wy-

Struktura agrarna

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Obszar użytków rolnych (tys. ha)	18 947	3693	4218	2581	4567	2842	1046
Społeczny podział ziemi (% użytków rolnych):							
gospodarstwa: państwowe	19,5	48,8	30,9	5,9	4,9	5,7	7,1
spółdzielcze	3,1	4,2	5,0	2,7	2,7	2,1	4,6
kółek rolniczych	1,4	1,7	2,3	1,3	1,3	1,4	0,5
indywidualne	74,5	44,4	58,0	89,6	90,8	90,2	86,4
Liczba gospodarstw indywidualnych (tys.)	2897	225	446	322	805	746	352
Grupy obszarowe gospodarstw (% liczby):							
0,5— 1,9	30,0	33,6	37,6	13,5	20,5	31,0	51,8
2,0— 4,9	29,5	15,7	19,7	21,1	28,9	43,3	30,4
5,0— 9,9	25,8	17,2	22,4	34,1	35,8	22,2	14,2
10,0— 14,9	9,7	19,7	12,7	19,4	11,2	2,9	2,9
15 ha i więcej	5,0	13,8	7,6	11,9	3,6	0,6	0,7
Powierzchnia gospodarstw indywidualnych w grupach obszarowych (% powierzchni):							
0,5— 1,9	6,3	4,7	7,5	2,1	4,4	10,6	21,1
2,0— 4,9	18,4	6,7	11,8	9,7	17,8	39,3	34,2
5,0— 9,9	34,6	18,2	30,3	31,9	44,2	38,5	30,1
10,0— 14,9	21,9	31,4	25,6	28,4	22,3	8,5	9,9
15 ha i więcej	18,8	39,0	24,8	27,9	11,3	3,1	4,7
Koncentracja w grupach obszarowych:							
liczby gospodarstw	-0,279	-0,142	-0,276	-0,020	-0,206	-0,406	-0,518
powierzchni gospodarstw	+0,114	+0,375	+0,194	+0,281	+0,073	-0,183	-0,228
Użytki rolne w gospodarstwach indywidualnych (tys. ha)							
	14 119	1667	2479	2325	4158	2600	890
Liczba gospodarstw indywidualnych przypadających na 100 ha użytków rolnych ogółem							
	20,5	14,2	19,0	14,4	19,3	30,1	37,6
w tym o powierzchni: do 2 ha	6,2	4,8	7,4	2,0	4,0	9,6	20,4
2 ha i więcej	14,3	9,4	11,6	12,4	15,3	20,5	17,2

Z r ó d ł a: Rocznik Statystyczny 1979; Wyniki spisu rolniczego 1981.

jątkowo niskim stopniem ogólnej gospodarczej aktywizacji obszaru. W rolniczo zaktywizowanym rejonie IV występuje zdecydowana dominacja gospodarstw o areale 5—9,9 ha, tak pod względem liczby, jak i zajmowanej przez nie powierzchni. Znaczenie gospodarstw obszarowo większych w użytkowaniu ziemi maleje tu bardzo wyraźnie, natomiast prawie połowę (49,4%) ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych stanowią obiekty o powierzchni poniżej 5 ha.

O bardzo dużym rozdrobieniu warsztatów rolnych w rejonach V i VI informują m. in. wysokie bezwzględne wartości ujemnych wskaźników koncentracji ziemi i liczby gospodarstw. Wprawdzie w rolniczo przeludnionym rejonie V gospodarstwa średnie zachowują pewne znaczenie w użytkowaniu ziemi, to jednak bardzo liczne obiekty poniżej 5 ha zajmują tu prawie 50% powierzchni. Udział gospodarstw powyżej 10 ha tak w strukturze liczby, jak i powierzchni gospodarstw jest w tym rejonie podobnie niski, jak na obszarach silnie uprzemysłowionych. W rejonie VI bardzo liczne obiekty o areale do 2 ha oraz 2—4,9 ha (łącznie stanowią 82,2% liczby gospodarstw) już wyraźnie ograniczają stan posiadania ziemi pozostałych grup obszarowych. Duża koncentracja gospodarstw indywidualnych związana z liczebną przewagą obiektów do 2 ha nad pozostałymi świadczy o specyficznych funkcjach pozarolniczych, jakie rolnictwo spełnia w obrębie i na zapleczu aglomeracji miejsko-przemysłowych.

SIEĆ OSADNICZA

Wprowadzenie do studium syntetycznej charakterystyki sieci osadniczej podyktowane było dwoma względami. Sieć osadnicza stanowi ważny element infrastruktury rolnictwa, a jednocześnie jest logiczną podstawą do ogólnego charakteryzowania konwencjonalnie ujmowanej społecznej i technicznej infrastruktury obszarów. Szczególne zastosowanie mają tu miary gęstości osiedli oraz wskaźniki koncentracji informujące o stopniu rozproszenia sieci osadniczej na terenach wiejskich (tab. 5).

Bardzo trudno ocenić rolę miast w obserwowanych strukturach. Ponadregionalne znaczenie dużych aglomeracji miejskich zasadniczo wykracza poza ramy tego opracowania. Pomiędzy NSP 1970 i 1978 r. w całym kraju istotnie wzrosła liczba miast powyżej 20 tys. mieszkańców i w zasadzie tylko te jednostki legitymują się wysoką dynamiką przyrostu ludności w tym okresie.

W charakterystyce rejonów wyróżniono miasta poniżej 10 tys. mieszkańców. Sytuacja tych jednostek jest podobna do otaczających je terenów wiejskich. Cechuje je stagnacja lub wyludnianie. W latach 1970—1978 ubytek ponad 1/5 liczby miast liczących poniżej 5 tys. mieszkańców nie był spowodowany ich awansowaniem do miast wyższej kategorii, lecz utratą statusu miejskiego. Rozwój miast uzależniony jest obecnie

Tabela 5

Sieć osadnicza

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Ludność ogółem (tys.)	35 062	4079	8730	2235	5893	5185	8940
Odsetek ludności miejskiej	58,7	57,4	64,0	33,8	37,1	37,1	83,4
Liczba miast ogółem	803	152	248	57	137	103	106
w tym do 10 tys. mieszkańców	458	96	150	34	85	64	29
Liczba wsi ogółem (tys.)	43,3	6,9	8,4	6,7	12,8	6,1	2,4
Odsetek wsi: do 200 mieszkańców	37,8	48,2	34,1	57,7	43,6	18,4	23,2
200—499	38,8	39,4	42,4	33,9	41,8	36,1	33,6
500—999	15,2	10,1	17,3	6,9	11,3	26,0	20,3
1000 i więcej	8,2	2,3	6,2	1,5	3,3	19,5	22,9
Ludność wsi ogółem (tys.)	14 911	1735	3144	1436	3705	3263	1628
Odsetek ludności wiejskiej zamieszkałej we wsiach: do 200 mieszkańców	15,5	21,6	11,4	28,9	19,4	4,8	7,1
200—499	36,4	44,4	36,2	43,5	43,5	22,8	22,0
500—999	24,4	22,7	29,6	18,2	22,9	28,4	20,0
1000 i więcej	23,7	11,3	22,8	9,4	14,2	44,0	50,9
Koncentracja wiejskiej sieci osadniczej w przedzia- łach wg liczby mieszkańców:							
liczba wsi	-0,225	-0,344	-0,215	-0,406	-0,296	-0,015	-0,020
liczba mieszkańców	+0,035	-0,097	+0,059	-0,159	-0,060	+0,260	+0,310
Gęstość sieci osadniczej na 100 km ² :							
miasta ogółem	0,26	0,22	0,37	0,14	0,22	0,23	0,54
w tym do 10 tys. mieszkańców	0,15	0,14	0,22	0,08	0,13	0,14	0,15
wsie ogółem	13,84	9,79	11,77	16,22	19,78	12,26	14,77
w tym do 500 mieszkańców	2,90	1,05	2,66	1,34	2,57	4,90	4,89

Zródła: *Ludność, gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe z 1978 r.*, 1980; *Rocznik Statystyczny 1979*; *Wyposażenie miast, gmin i miejscowości wiejskich w podstawowe urządzenia, 1979*.

od nasycenia miejscami pracy zarobkowej. Małe miasta, do 10 tys. mieszkańców, będą zapewne spełniać swe funkcje rolnicze, z tym że wyróżnione jedynie statusem formalnym podlegają tym samym negatywnym tendencjom co tereny wiejskie.

Syntetyczna charakterystyka wiejskiej sieci osadniczej, obejmująca strukturę liczby jednostek i liczby mieszkańców w klasach wielkości wsi oraz odpowiednie wskaźniki koncentracji w tych szeregach, wykazuje zbieżność z typologią warunków społeczno-ekonomicznych. Podobieństwo poszczególnych województw w obrębie wydzielonych rejonów jest tu analogicznie wyraźne, jak w przypadku struktury agrarnej. W prezentowanych rozważaniach ujawnione były liczne związki i zależności pomiędzy poszczególnymi elementami infrastruktury. Sieć osadnicza jest elementem infrastruktury, który kształtował się w bardzo długim procesie historycznym. W typologii województw nie uwzględniono jednak struktury sieci osadniczej; tym niemniej zróżnicowanie jej form wykazuje zbieżność (zadziwiająca!) ze zróżnicowaniem innych rozpatrywanych elementów, które podlegają stałym zmianom w czasie.

W strukturze wiejskiej sieci osadniczej kraju dominują jednostki małe (poniżej 200 mieszkańców) i średnie (poniżej 500 mieszkańców). Nawet na gęsto zaludnionych obszarach rejonów V i VI łączny ich udział w ogólnej liczbie wsi przekracza 50%. Posiada to różne znaczenie dla stopnia rozproszenia ludności w wiejskich jednostkach osadniczych. Największe rozdrobnienie wiejskiej sieci osadniczej obserwujemy na terenach rolniczych o niskim zaludnieniu (rejon I i III).

W rejonie I wyraźna dominacja osiedli do 200 mieszkańców w strukturze liczby jednostek wiąże się z występowaniem wsi folwarcznych. W 17,7% miejscowości wiejskich w tym rejonie nie ma w ogóle gospodarstw indywidualnych. Najniższa w kraju gęstość wiejskiej sieci osadniczej wiąże się tu z obecnością dużych kompleksów ziemi użytkowanej przez gospodarstwa państwowe. Pewne dodatnie znaczenie dla warunków życia ludności wiejskiej może mieć w tym rejonie bliska średniej krajowej gęstość sieci miast. Odmienną formę rozproszenia wiejskiej sieci osadniczej reprezentuje rejon III. W ogólnej liczbie miejscowości wsie poniżej 500 mieszkańców stanowią ponad 90% i zamieszkuje je ponad 75% ludności wiejskiej (znacząco wysoki, ujemny wskaźnik koncentracji liczby mieszkańców). Wysokie jest tu natężenie liczby wsi na jednostkę powierzchni, ale są to wsie małe, a gęstość sieci miejskiej jest najniższa w kraju.

Na obszarach gęściej zaludnionych znaczenia nabierają miejscowości wiejskie o większej liczbie mieszkańców. W gospodarczo zaktywizowanym rejonie II ponad 50% ludności wiejskiej skupia się we wsiach powyżej 500 mieszkańców. Umiarkowanie gęstą wiejską sieć osadniczą istotnie wzbogaca rozwinięta sieć miast. Natomiast w rejonie IV, w strukturze liczby mieszkańców, dominują wsie średniej wielkości (200 do 500

mieszkańców), a we wsiach większych skupionych jest już tylko niepełna 40% ludności wiejskiej. Gęstość wiejskiej sieci osadniczej jest tu najwyższa w kraju, a sieć miejska — najuboższa.

Struktura wiejskiej sieci osadniczej na terenach rolniczo przeludnionych oraz silnie uprzemysłowionych jest podobna. Ponad 70% ludności wiejskiej skupia się tu we wsiach dużych — powyżej 500 mieszkańców (wysokie dodatnie wskaźniki koncentracji liczby mieszkańców). W obu rejonach (V i VI) gęstość wiejskiej sieci osadniczej oscyluje wokół średniej dla kraju, z tym że natężenie wsi dużych jest ponad półtorakrotnie wyższe.

Rozpoznanie struktury sieci osadniczej posiada znaczenie szczególne. Wyposażenie obszarów w urządzenia techniczne oraz w placówki obsługi socjalnej wiąże się niewątpliwie z poziomem ich ogólnej gospodarczej aktywizacji. Z drugiej strony urządzenia te i placówki lokalizowane są z reguły w jednostkach o większej liczbie mieszkańców, a więc miastach i większych wsiach. O kompletności urządzeń obsługi ludności decydują możliwości bazy materialnej i kadrowej miejscowości. Stopień rozproszenia, szczególnie liczby mieszkańców, w strukturze sieci osadniczej informuje nas o dostępności tych urządzeń, a stopień rozdrobnienia wsi może korygować ocenę poziomu nasycenia obszaru infrastrukturą techniczną i społeczną.

WYPOSAŻENIE OBSZARÓW WIEJSKICH W PODSTAWOWE URZĄDZENIA

Określenie wyposażenia obszarów wiejskich w podstawowe urządzenia jest dość skomplikowane. Jeszcze trudniejsza (i dyskusyjna) jest próba interpretacji przestrzennego zróżnicowania nasycenia poszczególnymi elementami i ocena na tej podstawie jakości warunków bytowania ludności wiejskiej oraz spełniania przez te obszary ich podstawowej funkcji — produkcji rolniczej. Oczywiście ilość wyróżnień, określających kolejne grupy urządzeń technicznych i socjalnych można by zwielokrotnić, chociażby przez zróżnicowanie konstrukcji cech. Tutaj wybrano tylko elementy charakterystyczne dla tych grup i przyjęto ogólną zasadę, która koresponduje z ujęciem struktury sieci osadniczej, mianowicie prezentację odsetkiem miejscowości wyposażonych w poszczególne urządzenia. Merytorycznie uzasadnione odstępstwa od takiego sposobu charakterystyki pomogą w interpretacji zróżnicowania obszaru kraju (tab. 6—8).

Prawidłowości w rozkładzie wartości cech w kolejno uporządkowanych rejonach nie są przypadkowe. Także pod tym względem grupy województw zaliczone do poszczególnych społeczno-ekonomicznych typów wykazują wyraźne wewnętrzne podobieństwa. Potraktowano to jako dodatkową weryfikację poprawności typologii województw i rejonizacji społeczno-ekonomicznych warunków rolnictwa w kraju.

Ogólnie wyposażenie terenów wiejskich Polski w podstawowe urzą-

dzenia jest deprymująco ubogie, nieco tylko lepsze na obszarach północno-zachodnich w porównaniu do centralnych i południowo-wschodnich. Różnice te wiążą się między innymi z bogatszą bazą techniczną ziem zachodnich, rolą gospodarstw państwowych i spółdzielczych aktywizujących tereny wiejskie w rejonie I, a także bogatą siecią miejską w rejonie II. Na obszarach z dominującym znaczeniem gospodarki indywidualnej jakość wyposażenia zyskuje wyraźnie w miarę gospodarczej aktywizacji obszaru.

Gęstość sieci transportu kolejowego i drogowego związana jest przede wszystkim z obecnością większych miast (tab. 6). Nieco tylko lepiej rozwiniętą sieć, głównie trakcji kolejowej, obserwuje się w rejonach I i II. Trudno na tej podstawie przesądzać o znaczeniu tej sieci dla bytu mieszkańców wsi i gospodarki rolniczej. Stosunkowo większe w tych rejonach, niż na pozostałych terenach kraju, nasycenie miejscowościami wiejskimi, które posiadają połączenia komunikacyjne koryguje skutecznie uboższa sieć osadnicza. Sprowadza to dostępność np. transportu pasażerskiego w rejonach I i II do przeciętnej w kraju. W poszczególnych województwach tego obszaru ponad 10% miejscowości wiejskich pozbawionych jest zupełnie połączeń autobusowych i kolejowych.

Sieć komunikacyjna w rejonach III i IV, rozpatrywana w odniesieniu do wyjątkowo rozproszonej wiejskiej sieci osadniczej, przedstawia się nader ubogo. W większości województw rejonu III blisko połowa wsi nie posiada połączeń kolejowych ani autobusowych; w bogatszych pod tym względem województwach rejonu IV udział takich miejscowości przekracza 25%. Stosunkowo najlepiej rozwinięta sieć transportu, głównie drogowego, występuje w rejonie V. W tym wypadku jednak rozpatrzenia wymagałaby jego wystarczalność (przepustowość) wobec znacznej gęstości zaludnienia terenów wiejskich.

Zróżnicowanie wyposażenia terenów wiejskich w placówki pocztowe i obsługi finansowej porównane analogicznie, jak sieć transportowa, z natężeniem sieci osadniczej i gęstości zaludnienia prowadzi do wniosków podobnych. Ocena rejonów w tym przypadku zyskuje potwierdzenie np. w wartościach wskaźnika liczby kilometrów kwadratowych przypadających na jedną placówkę pocztową. Podobnie, liczba abonentów telefonicznych na wsi jest relatywnie wysoka na terenach o drastycznie niskim zaludnieniu. Abonenci telefoniczni na wsi to głównie (lub wyłącznie) instytucje administracji państwowej, służba zdrowia, szkolnictwo i uspołecznione zakłady pracy.

Odmienne przedstawia się wyposażenie terenów wiejskich w urządzenia komunalne (jako przykład uwzględniono sieć wodociągową i kanalizacyjną). Istotnie bogatsza baza techniczna na obszarach rejonów I i II wiąże się tylko częściowo z lepszą sytuacją zastaną tu po wojnie, natomiast prowokuje wniosek o nieporównanie większej skuteczności w uzbrajaniu terenu, związanego z mieszkalnictwem, inwestycjami społeczno-

Tabela 6

Wyposażenie obszarów wiejskich – komunikacja, łączność, warunki mieszkaniowe

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Na 100 km ² powierzchni ogólnej:							
linie kolejowe eksploatowane (km)	8,7	8,7	12,8	4,4	6,9	5,7	13,9
drogi o twardej nawierzchni (km)	47,5	39,7	53,0	39,0	49,7	52,1	64,4
liczba wsi z przystankami PKS	9,1	7,1	9,3	8,6	11,0	8,5	8,9
Odsetek wsi wyposażonych w:							
drogi utwardzone	61,1	64,2	62,8	48,2	51,2	71,2	74,1
przystanki PKP	8,8	12,8	14,1	2,8	4,8	6,7	10,4
" PKS	66,1	72,8	78,7	53,1	55,8	70,0	60,0
jednostki straży pożarnej	47,3	39,5	51,2	32,6	41,9	64,6	53,5
placówki pocztowe	13,9	13,4	15,3	8,8	9,4	19,9	17,5
" PKO	5,8	7,1	7,3	2,6	4,5	5,9	8,6
" banków spółdzielczych	6,0	5,0	6,4	4,1	5,2	7,8	8,1
sieć wodociągowa	20,7	41,5	28,9	5,6	9,8	13,2	23,2
" kanalizacyjną	3,6	11,2	8,5	1,7	2,1	3,1	2,3
Odsetek mieszkań na wsi wyposażonych w:							
wodociąg	35,8	52,4	49,7	17,7	23,9	29,4	46,4
ustęp splukiwany (w. c.)	20,8	28,4	25,7	12,4	15,4	17,2	28,4
łazienkę	25,6	32,9	32,1	15,1	18,9	21,5	33,4
centralne ogrzewanie	17,0	22,2	21,8	11,9	14,9	11,0	23,6
Abonenci telefoniczni na wsi na 1000 mieszkańców	14,6	20,7	17,1	15,0	13,2	11,2	14,9
Liczba km ² na 1 placówkę pocztową	9,1	7,1	9,3	8,6	11,0	8,5	8,9

Źródła: *Łudność, gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe, wyniki z 1978 r., 1980; Rocznik Statystyczny 1979; Wyposażenie miast, gmin i miejscowości wiejskich w podstawowe urządzenia, 1979.*

nych gospodarstw rolnych niż działalnością przemysłową. W znacznym stopniu wiąże się z tym wyposażenie mieszkań w tzw. urządzenia podstawowe. Pomiędzy NSP 1970 i 1978 r. wzrost odsetka mieszkań posiadających takie urządzenia był wręcz skokowy. W skali całego kraju udział mieszkań korzystających z wodociągu wzrósł w tym okresie 3-krotnie, a posiadających inne urządzenia — 4-5-krotnie. Województwa dotąd pod tym względem ubogie miały przyrost większy, ale nie zniwelowało to różnic występujących na terenie kraju. Jakość wyposażenia mieszkań wiejskich jest nieporównanie lepsza tam, gdzie uspołecznione rolnictwo zapewnia niezbędną po temu bazę techniczną niż tam, gdzie rozwój tej bazy i związane z tym nakłady materialne zależą od przemysłowości i możliwości samych rodzin rolniczych.

Podobnie na obszarach wiejskich ze znaczącym udziałem rolnictwa uspołecznionego lepiej niż na obszarach z dominacją gospodarki indywidualnej, rozwinięta jest sieć placówek wychowania przedszkolnego, zwłaszcza odniesiona do gęstości zaludnienia tych rejonów (tab. 7). Sieć szkół podstawowych (8-klasowych, niepełnych i punktów filialnych) zaplanowana „per capita” nie respektuje rozproszenia sieci osadniczej, zatem i długości dojazdów dzieci do szkół — zwłaszcza na terenach słabiej zaludnionych. Nieco tylko większe natężenie tych placówek na gęsto zaludnionych terenach wiejskich rejonów V i VI nie jest w stanie poprawić złej sytuacji dzieci wiejskich w tym zakresie. Ostra krytyka zreformowanej sieci szkolnictwa podstawowego na wsi znajduje w wyrazie statystycznym oczywiście potwierdzenie swojej słuszności.

Sieć placówek służby zdrowia jest wyraźnie zależna od ogólnej sytuacji lecznictwa na obszarze poszczególnych województw. Oddziaływanie ośrodków miejskich z siedzibą szkół medycznych na otaczające je tereny wiejskie jest zróżnicowane. Lepiej zorganizowaną sieć lecznictwa wiejskiego, w stosunku do innych obszarów, obserwuje się w tych województwach, które ze względu na swoje walory klimatyczne i rekreacyjne posiadają bogatą bazę lecznictwa uzdrowiskowego, oraz tam, gdzie gospodarka uspołeczniona (gospodarstwa rolne lub zakłady przemysłowe) inicjuje lub partycypuje w rozwoju podstaw materialnych służby zdrowia. W całym kraju problemem jest dostępność i wystarczalność tych zasobów — zarówno materialnych, jak i kadrowych — wobec zadań związanych z objęciem całej ludności wiejskiej opieką społecznej służby zdrowia.

Wyposażenie obszarów wiejskich w sieć handlu detalicznego — sklepów spożywczych i przemysłowych ogólnego użytku — związana jest ze stopniem ogólnej gospodarczej aktywizacji obszaru, np. odsetkiem ludności pozarolniczej na wsi (tab. 8). Szerszy komentarz tego zagadnienia wydaje się obecnie niecelowy. W świetle informacji GUS, na terenach o silnie rozproszonej sieci osadniczej (np. w rejonach I, III i IV) około 40% ludności wiejskiej pozbawionych jest bezpośredniego dostępu do placówek handlowych w miejscu zamieszkania.

Tabela 7

Wyposażenie obszarów wiejskich — służba zdrowia, szkolnictwo, usługi rzemieślnicze

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Liczba na 10 000 mieszkańców ogółem:							
lekarzy	18,3	14,5	16,7	9,3	10,7	13,4	28,0
pielęgniarek	43,5	43,5	45,2	31,1	32,7	40,3	53,2
łóżek w szpitalach otwartych	56,2	50,4	60,8	43,6	42,6	45,6	63,2
Odsetek wsi wyposażonych w:							
ośrodki zdrowia	8,7	6,4	9,0	5,1	5,8	13,8	14,7
punkty zdrowia lub położnicze	4,6	5,3	6,6	1,9	2,9	3,8	7,8
apteki lub punkty apteczne	7,8	7,2	6,7	4,8	5,5	11,7	13,9
dziecińce wiejskie	15,1	15,0	16,5	12,8	12,4	19,7	13,1
ogniska przedszkolne	24,9	24,8	23,8	19,7	17,7	40,1	25,3
przedszkola	20,0	16,2	26,8	8,2	13,9	24,1	32,1
szkoły:							
8-klasowe	24,1	18,1	23,5	15,2	17,1	41,5	33,5
niepełne lub punkty filialne	19,9	21,6	23,3	15,2	16,4	22,7	18,5
zakłady usług rzemieślniczych:							
budowlano-instalatorskie	28,1	15,6	28,9	26,4	27,2	36,2	37,5
kowsko-ślusarskie	17,3	9,3	18,1	13,6	15,7	22,7	27,4
stolarskie	14,4	6,4	12,5	10,0	11,5	24,2	27,6
naprawy maszyn rolniczych	4,3	2,0	5,3	4,3	3,5	5,1	6,3
motoryzacyjne	3,7	2,5	5,2	1,0	2,3	3,1	9,7
radiowo-telewizyjne	3,0	2,0	3,6	2,1	2,3	4,1	4,6
napraw elektrycznego sprzętu domowego	1,0	0,8	0,8	0,5	0,8	1,2	2,3
ośrodki „Nowoczesna Gospodyni”	2,8	1,9	3,2	2,1	2,2	3,5	4,1

Źródła: Rocznik Statystyczny 1979; Wyposażenie miast, gmin i miejscowości wiejskich w podstawowe urządzenia, 1979.

Tabela 8

Wyposażenie obszarów wiejskich — punkty zaopatrzenia i skupu, instytucje rolnicze

Wyszczególnienie	Polska	Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa					
		I	II	III	IV	V	VI
Odsetek wsi wyposażonych w:							
punkty sprzedaży detalicznej	67,1	64,3	79,5	46,3	57,0	80,2	70,2
kioski „Ruchu”	15,5	10,0	16,8	7,5	10,6	26,0	25,4
stałe zakłady gastronomiczne	9,8	6,5	13,7	3,6	6,1	10,1	21,3
punkty zaopatrzenia w: nawozy mineralne	12,1	7,8	9,8	8,3	8,3	22,4	20,2
opał	7,2	5,7	6,9	4,4	5,6	9,8	10,1
materiały budowlane	6,4	5,4	6,3	4,1	5,2	9,2	9,4
punkty skupu: zwierząt	6,7	6,1	6,0	5,0	5,5	10,4	7,7
mleka	22,7	27,3	19,6	27,2	21,3	23,1	19,2
zbóż	6,8	5,7	7,4	4,1	5,9	8,4	9,4
ziemniaków	7,7	7,6	7,8	5,8	6,8	9,1	9,1
buraków cukrowych	2,1	1,7	2,1	1,7	2,1	3,4	1,1
warzyw	8,3	3,2	4,7	6,2	7,2	19,0	12,3
pozostałe	10,6	9,6	6,6	9,2	12,8	14,0	13,0
punkty unasieniania zwierząt	22,9	13,6	19,7	19,8	23,4	35,1	28,3
lecznice i punkty weterynaryjne	3,6	3,5	3,3	3,2	2,9	5,4	4,0
Odsetek wsi w których występują:							
gospodarstwa państwowe	17,9	36,5	32,8	4,3	6,4	8,1	12,2
spółdzielnie produkcyjne	6,2	5,3	10,7	3,3	3,7	5,2	8,2
gospodarstwa kółek rolniczych	19,4	16,6	22,9	13,3	16,4	23,8	23,2
Spółki Wodne	29,5	28,7	44,2	23,0	25,6	21,8	27,7
Koła Gospodyń Wiejskich	75,2	67,8	77,4	71,5	75,4	82,2	75,0
Państwowe Ośrodki Maszynowe	3,6	2,2	3,2	2,6	3,1	6,3	5,0

Z r ó d ł o: Wyposażenie miast, gmin i miejscowości wiejskich w podstawowe urządzenia, 1979.

Między informacjami GUS, dotyczącymi zarejestrowanych zakładów rzemieślniczych, a faktyczną siecią tych usług, uzupełnianą nieformalnie, istnieją zapewne znaczne rozbieżności. Nie można tu także lekceważyć samowystarczalności rolników i pomocy sąsiedzkiej w pracach nie wymagających formalnych, specjalistycznych kwalifikacji. Ogólnie poziom nasycenia usługami rzemieślniczymi obszarów wiejskich związany jest z rynkiem konsumenta — z gęstością zaludnienia i wzrastającymi aspiracjami do modernizacji mieszkań i gospodarstw. Zdecydowanie większe jest nasycenie usługami z zakresu rzemiosł tradycyjnych, służących głównie budownictwu mieszkaniowemu i gospodarstwu na wsi. Nasycenie usługami wyspecjalizowanymi, dotyczącymi instalacji i konserwacji bardziej nowoczesnych urządzeń technicznych jest zupełnie ubogie.

Wyposażenie obszarów wiejskich w placówki i urządzenia bezpośrednio związane z obsługą produkcji rolniczej jest niewystarczające. Obiekty te służą głównie rolnictwu indywidualnemu. Sieci: punktów zaopatrzenia w podstawowe środki produkcji i skupu produktów rolnych pozostają w sprzeczności z gęstością sieci osadniczej oraz formami struktury obszarowej gospodarstw. Sytuację taką pogarsza jeszcze uparcie przestrzegana „rejonizacja” zasięgu obsługi świadczonej przez te placówki, w zasadzie obejmującego obszar gminy, w której zlokalizowana jest siedziba gospodarstwa. Z prowadzonych szczegółowych badań dotyczących dziesięciu województw w rejonach I i II wynika, że w obrębie poszczególnych gmin przeciętna odległość miejscowości wiejskich do punktu zaopatrzenia lub skupu jest zróżnicowana, np. w opolskim waha się od kilku do kilkunastu kilometrów, a w gorzowskim często przekracza dwadzieścia. Problem dostępności tych placówek dla indywidualnego rolnictwa rysuje się drastycznie w świetle refleksji, że rejony o największym rozproszeniu wiejskiej sieci osadniczej są jednocześnie terenami, gdzie znaczna koncentracja ziemi w gospodarstwach obszarowo większych przesądza o ich potencjalnej produkcyjności towarowej.

UWAGI KOŃCOWE

Pojęciem „infrastruktura rolnictwa” objęto różnorodne elementy rzeczywistości społeczno-gospodarczej charakteryzowane wskaźnikami o rozmaitej konstrukcji i odniesieniach. W wielości ujęć i określeń wyróżnić należy trzy grupy, które najogólniej odpowiadają podstawowym czynnikom produkcji rolniczej — ziemi, pracy, kapitałowi. Są to: struktura agrarna, ludność związana z rolnictwem oraz stan wyposażenia i zaawansowania technicznego rolnictwa. Ponadto rozpatrywane bywają także „warunki zewnętrzne” gospodarki rolniczej, takie jak: gęstość zaludnienia, stopień uprzemysłowienia i urbanizacji, stan konwencjonalnie ujmowanej infrastruktury społecznej i technicznej obszarów, przedsięwzięcia polityki gospodarczej państwa. Niektóre z wymienionych elementów w odniesieniu do przyjętej sieci podziału są mało uchwytnie, w przypadku innych dyskutuje się coraz częściej realność tradycyjnie stosowanych mierników.

W obrębie wymienionych grup elementów i między nimi występują istotne zależności. Fakt ten uzasadnia celowy wybór cech najbardziej charakterystycznych dla opisu przedmiotu, co umożliwi ich syntetyczne ujmowanie. Postępowanie takie staje się szczególnie przydatne w badaniach zróżnicowania przestrzennego, w których uwzględnienie dopiero większej liczby elementów odzwierciedla merytoryczny sens zjawisk.

Upowszechnił się pogląd, że między przestrzennym zróżnicowaniem gospodarki rolniczej, jej rozwojem, strukturą i efektami produkcyjnymi a ogólną nierównomiernością rozmieszczenia sił wytwórczych zachodzą istotne i dość ściśle związki. Specyfiką stosunków społeczno-gospodarczych w Polsce jest to, że korzenie odmienności w relacjach między czynnikami produkcji rolniczej sięgają zróżnicowanej sytuacji politycznej i różnych dróg rozwoju historycznego poszczególnych części kraju w XIX i XX wieku. Tak na przykład w badaniach zasięgu występowania typów osadnictwa wiejskiego, określanego kryteriami społeczno-ekonomicznymi, ujawniono utrzymywanie się po dzień dzisiejszy linii podziałów wynikłych z rozbiorów kraju i przebiegu przedwojennej granicy polsko-niemieckiej. Uważa się, że niektóre elementy społeczno-ekonomicznej struktury obszarów — szczególnie infrastruktury — są wynikiem gromadzenia

w przeszłości określonych zasobów bądź wykształcenia się specyficznej tradycji i że wykazują one znaczną trwałość.

Jako przyczyny terytorialnego zróżnicowania ogólnie pojętego stopnia rozwoju społeczno-gospodarczego kraju wymienia się także politykę gospodarczą państwa po wyzwoleniu. Przez wiele lat powojennych w polityce lokalizacyjnej kierowano się m.in. wąsko pojętym rachunkiem ekonomicznym, którym uzasadniano społecznie niższe koszty inwestycji na terenach posiadających już wykształconą bazę gospodarczą. Praktyka taka doprowadziła na określonych terenach do znacznej koncentracji kapitału, szczególnie kapitału czynnego w przemyśle. W tym samym kierunku przebiegały przemieszczenia ludności. Koncentrację przestrzenną wykazywały wzmożone procesy urbanizacyjne. Jaskrawe dysproporcje w przestrzennym zagospodarowaniu kraju, zwłaszcza w odniesieniu do terenów wiejskich, ujawnił nowy podział administracyjny Polski wprowadzony w 1975 r.

W badaniach przestrzennych dotyczących problematyki rolnictwa szczególną wagę przywiązuje się do warunków społeczno-ekonomicznych i infrastruktury. Obok silnego zróżnicowania przestrzennego, warunki te oraz ich elementy wykazują swoiste układy, na które można oddziaływać w skali nawet małych jednostek terytorialnych, w celu przystosowania do potrzeb społeczeństwa i gospodarki tych obszarów. Stosunki społeczno-ekonomiczne i infrastrukturalne traktuje się jako czynniki kształtujące gospodarkę rolniczą i równocześnie warunki bytu ludności utrzymującej się z rolnictwa. Konieczność zbliżenia poziomu (niekoniecznie sposobu) życia ludności w mieście i na wsi uważana jest za warunek niezbędny do realizacji zadań stawianych gospodarce rolniczej.

BIBLIOGRAFIA

- Góralczyk J., 1967, *Rolnictwo województwa opolskiego*, PWRiL, Warszawa.
- 1977, *Przyrodnicza rejonizacja obszarów rolniczych w Polsce*, Inst. Śl. w Opolu, Opole.
- 1979, *Ekonomiczne i organizacyjne przestanki zwiększania skuteczności zatrudnienia w rolnictwie*, Roczn. Nauk Rol., Ser. G, t. 82, z. 2, s. 51—65.
- 1980, *Problemy racjonalności rolniczego użytkowania ziemi w Polsce*, Inst. Śl. w Opolu, Opole.
- Góralczyk M., 1972, *Miary koncentracji w badaniach nad zmiennością społeczno-ekonomicznej struktury wsi*, Stud. Śl., t. 21, Opole, s. 519—550.
- 1976, *Spółeczno-ekonomiczne warunki gospodarki rolniczej w Polsce*, maszynopis, AR we Wrocławiu.
- 1978, *Metodyczne zagadnienia typologii społeczno-ekonomicznych warunków rolnictwa* (ref. ang., franc., niem.), Kongres CIOSTA, Ermatingen am Untersee, Szwajcaria.
- 1979, *Spółeczno-ekonomiczne warunki produkcji rolniczej w Polsce*, Stud. Społ. Ekon., t. 9, Opole, s. 372-400.
- 1980, *Związki między warunkami społeczno-ekonomicznymi a organizacją produkcji rolniczej*, [w:] Góralczyk J. (red.), *Empiryczne podstawy racjonalnej produkcji ziemioplodów*, Inst. Śl. w Opolu, Opole, s. 68—87.
- Ludność, gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe, wyniki z 1978 r.*, 1980, Statyst. Pol., 128, GUS, Warszawa.
- Mejro C., 1980, *Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich*, Biul. KPZK PAN, z. 110, s. 76—91.
- Rocznik Statystyczny*, 1979, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Województw 1981*, GUS, Warszawa.
- Wyniki spisu rolnego 1981*, Mater. Statyst., 5, GUS, Warszawa.
- Wyposażenie miast, gmin i miejscowości wiejskich w podstawowe urządzenia*, 1979, Mater. Statyst., GUS, Warszawa.

DIFFERENTIATION OF INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS

Summary

The present examination of the infrastructure in rural areas is a continuation of studies on the spatial differentiation of the socio-economic conditions of agriculture in Poland. The findings of studies and the methodological experiences gained so far have been used in the work, especially as regards the approach to the problem. The administrative units of the country's area (voivodships) are considered as autonomous systems of settlement and economic activity. On the basis of detailed figures pertaining to each unit, a comparative analysis of the units is performed, their specific features are examined as the similarities and differences between them, *ie*, the extent of differentiation of the country's area in this respect.

The following characteristic features are examined: land—social forms of land utilization and the agrarian structure, the socio-occupational structure of the population (including particularly private farmers), the settlement network, and the technical and social infrastructure facilities in rural areas.

Official statistics, primarily the data of the census of 1978, are used in the work. Correlation analysis and taxonomy with factor analysis are used to examine the differentiation of the socio-economic conditions of agriculture. To resolve peculiar methodical problems, for instance to synthetically describe the structures and whole systems, unweighed concentration indices are used, among others.

The above mentioned studies have revealed relations between the investigated phenomena. It has been proved that the differentiation of the forms (systems) of the socio-economic conditions of agriculture is determined by the agrarian structure and the degree of general economic activity of investigated area. A typological division of voivodships according to these two taxonomical measures was performed. The following six geographically compact groups of these units (regions) were distinguished: areas with a high proportion of state and cooperative farming in the northern and western part of the country—underpopulated and economically active (regions I and II); the central and south-eastern voivodships with the prevalence of private farming—underpopulated region III, economically active region IV and agricultural, overpopulated region V; urban-industrial agglomerations and Bielsko-Biala voivodship (region VI).

The voivodships included in each of these groups (regions) are clearly similar in respect to all of the investigated elements, not only the agrarian structure and the socio-occupational structure of the population, which were considered in the typology of voivodships, but also forms of settlement and the distribution of technical and social infrastructure facilities. The results of the study are presented synthetically in the context of the above described regionalization of the country.

The division of the country into areas, with a high proportion of socialized

agriculture and those with a domination of private farming, has the primary character. Individual regions within these two groups differ in respect to the general intensity of economic activity. Higher level of economic activity is reflected by the increase of total density of population and population density of rural areas, a higher ratio of people working outside agriculture, and a higher value of fixed assets. Analogously, there is the increase of fragmentation of private holdings and growing socio-occupational differentiation of farmers. The ratio of agricultural population is a factor which directly determines the ordering of the types of voivodships, irrespective of the agrarian structure.

The settlement network in underpopulated regions is very sparse and there is a marked prevalence of small villages (up to 200 inhabitants). In densely populated and economically active areas, there are more larger settlements (500 inhabitants and over) with a high ratio of rural population and more urban settlements. The forms of settlement are taken into account when evaluating the distribution of technical and social infrastructure of rural areas. Medical and educational facilities are distributed in a planned manner according to the *per capita* principle. Facilities serving the population and agricultural production are generally located in larger villages, which have a well-developed material and personnel base. In those areas, these facilities are available to the rural population and are useful for agricultural production.

The situation of rural areas, as regards essential facilities, is generally unsatisfactory. There are some differences, which are attributable to factors such as a better technical base in the western part of the country (*eg* railway lines), the recreational value of areas (health care, telecommunications), and the role of socialized farms. For instance, the network of kindergartens and the standard of housing in the countryside are better in areas where socialized agriculture provide the necessary technical facilities. The network of shops (selling agricultural materials and equipment), and of farm produce procurement centers does not correspond to the dispersion of the settlement network and the forms of size structure. The availability of these facilities to private farmers represents a drastic problem—areas with the highest dispersion of rural settlements are at the same time areas where a substantial concentration of land in larger farms determines their potential market productivity.

The method of examining the infrastructure in rural areas and the relations between its elements which has been used in this work provides for identifying the needs existing in the field of the infrastructure in each spatial unit.

Translated by Urszula Siuta

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Резюме

Изучение инфраструктуры сельских территорий является продолжением исследований пространственной дифференциации социально-экономических условий сельского хозяйства на территории страны. Были использованы здесь прежние результаты работы и методический опыт. Это относится главным образом к способу трактовки предмета. Административные единицы (воеводства), на которые делим страну, трактуем как автономные поселенческо-хозяйственные системы. Комплексная численная характеристика служит сравнительному анализу единиц, оценке их специфических черт, определению подобия и разниц, затем и степени дифференциации территории страны в этой области.

Рассматриваемым предметом является характеристика нижеследующих элементов: земля — деление между общественными формами её использования и аграрная структура, общественно-профессиональная структура жителей — в том числе подробно: пользователи индивидуальных хозяйств, сеть заселения, а также оборудование технической и социальной инфраструктуры сельских территорий.

В работе использованы официальные данные статистики, главным образом, результаты НСП (национальный перепись населения) за 1978 г. В изучении дифференциации социально-экономических условий сельского хозяйства применено корреляционный анализ, а также таксономию с факторным анализом. В решениях особых методических заданий, например, в синтетическом определении структур и целых систем, применены, в частности, невзвешенные показатели концентрации.

В вышеуказанных исследованиях обнаружены соотношения между рассматриваемыми явлениями. Доказано, что о дифференциации форм (систем) социально-экономических условий сельского хозяйства решают: аграрная структура, а также уровень общей хозяйственной активизации территории. В результате типологии воеводств по этим двум таксономическим измерениям, выделено шесть сплочённых групп этих единиц — регионов: территории северной и западной части страны со значительной долей обобществлённого сельского хозяйства — малонаселённый и хозяйственно активизирован (регионы I и II), а также центральные и юго-восточные воеводства с преобладающей долей индивидуального хозяйства, регионы: малонаселённый (III), активизирован (IV), сельскохозяйственно-перенаселённый (V) и городско-промышленные агломерации, а также бельское воеводство (VI).

Воеводства причисленные к отдельным группам (регионам) обнаруживают с точки зрения всех рассматриваемых элементов чёткие сходства. Это относится, кроме принятых во внимание в типологии воеводств аграрной и общественно-профессиональной структур жителей, также и форм сети заселения и расположения оборудований технической и социальной структур. Результаты исследования указаны синтетически на фоне описанной регионализации страны.

Деление страны на территории со значительной долей обобществлённого сельского хозяйства в использовании земли, а также на территории с преобладающим значением индивидуального хозяйства, имеет первичный характер. В пределах этих двух членов упорядо-

чения отдельные регионы отличаются уровнем общей хозяйственной активизации территорий. Это отражается, в частности, в увеличивающейся плотности населения в целом и в деревне, напряжении занятых вне сельского хозяйства и величины вложенных основных фондов. Аналогически углубляется раздробленность индивидуальных хозяйств и общественно-профессиональная дифференциация их пользователей. Плотность жителей, содержащихся на сельское хозяйство, является чертой, которая непосредственно определяет упорядочение типов воеводств независимо от аграрных отношений.

Сеть заселения в малонаселённых регионах обнаруживает сильное рассеяние и чёткое доминирование деревней с небольшим количеством жителей (до 200). На густонаселённых и хозяйственно активизированных территориях, значение приобретают большие единицы (500 и больше жителей), сосредоточивающие большой процент жителей деревни, а также лучше сформирована сеть городов. Формы сети заселения исправляют оценку степени насыщения оборудованием технической и социальной структур сельских территорий. Сеть санитарной службы и системы образования размещена по плану. Оборудование и предприятия обслуживания жителей и сельского хозяйства сосредоточены главным образом в больших деревнях, где находится сформированная материальная и кадровая база. Такая ситуация решает о их доступности для жителей сельских территорий и пригодности для обслуживания сельскохозяйственной продукции.

Снабжение сельских территорий основным оборудованием в общем бедное. Разницы связаны, в частности, с более богатой технической базой западных территорий (например, железнодорожная тяга), с рекреационными ценностями территорий (лечебное дело, дистанционная связь) и с ролью обобществлённых хозяйств. Например, сеть центров дошкольного воспитания и качество оборудования квартир в деревнях относительно лучше там, где обобществлённое сельское хозяйство обеспечивает необходимую техническую базу. Сеть пунктов снабжения средствами производства и заготовок сельскохозяйственных продуктов не учитывает рассеяния сети заселения, а также форм территориальной структуры. Проблема доступности этих объектов для индивидуального сельского хозяйства резкая — районы с самым большим рассеянием сельской сети заселения являются одновременно территориями, где значительное сосредоточение земли в больших хозяйствах решает о их потенциальной товарной производительности.

Примененный способ изучения инфраструктуры сельских территорий и соотношений между её элементами способствует определению потребностей отдельных пространственных единиц в этой области.

Перевела Регина Ольшевска

BRONISŁAW GÓRZ

SKUTKI KOMASACJI GRUNTÓW WE WSI JABŁONKA NA ORAWIE

WSTĘP

Opracowanie dotyczy komasacji gruntów w jednej ze wsi orawskich — Jabłonce, w której przed 1970 rokiem była uciążliwa szachownica pól powstała w wyniku trwających od pokoleń podziałów gospodarstw rolnych.

Temat ujęto na tle problemów dotyczących scaleń w całym naszym rolnictwie, a także zagadnień rozwojowych i cech rolnictwa występującego na południu Polski. Uwagę poświęcono głównie społeczno-ekonomicznym i techniczno-przestrzennym skutkom przeprowadzonych w tej wsi scaleń.

Komasacja, określaną często przez geodetów jako scalanie gruntów lub integracja gruntów (Dawidziuk 1982), należy do najważniejszych prac urządzeniowo-rolnych podejmowanych w celu polepszenia struktury przestrzennej gruntów i wzrostu efektywności gospodarowania. Jej znaczenie wykracza jednak poza sferę działań techniczno-organizacyjnych związanych z porządkowaniem przestrzeni rolniczej i dotyczy również stosunków ekonomicznych i społeczno-prawnych wsi. Wynika to z wyjątkowej roli prac komasacyjnych w usprawnianiu warunków produkcji, polegających na tym, że scalenia stanowią niezbędny warunek przeprowadzania innych zabiegów (Hopfer 1976), umożliwiając intensywny rozwój rolnictwa. Dotyczy to m.in. możliwości wykonywania na terenach rolniczych melioracji, rozbudowy i modernizacji dróg — w tym szczególnie dróg dojazdowych na pola — a także zgodnej z warunkami przyrodniczymi organizacji przestrzennej użytkowania ziemi czy rekultywacji gruntów. Komasacja daje też zwykle początek pracom porządkującym przestrzeń pod względem funkcjonalnym, uwzględniającym potrzeby różnych użytkowników ziemi, a więc rolnictwa, leśnictwa, turystyki, gospodarki wodnej.

Zakres prac urządzeniowych wykonywanych obecnie w ramach sca-

leń (porównaj z ustawą z marca 1982)¹ został znacznie poszerzony w stosunku do prac przeprowadzanych na podstawie wcześniej obowiązujących ustaw. Obecnie w czasie komasacji, oprócz wymiany gruntów między właścicielami (likwidacja szachownicy), dąży się również do poprawy struktury obszarowej gospodarstw, dostosowania granic nieruchomości do systemu urządzeń melioracji wodnych, dróg oraz rzeźby terenu, a także do wspomnianych już poprzednio usprawnień w infrastrukturze i organizacji przestrzennej użytkowania gruntów. Istotne wydaje się również podkreślenie, że w ostatniej ustawie bardzo wyraźnie zaakcentowano społeczno-ekonomiczne aspekty scaleń i zwrócono uwagę na ich rolę jako techniczno-organizacyjnego instrumentu zmian w ekonomice poszczególnych gospodarstw rolnych (Dawidziuk 1982). Do niedawna bowiem, w ramach prac komasacyjnych, główną uwagę kierowano na realizację określonych celów technicznych ważnych dla całego scalanego obiektu (wsi, części wsi), a w mniejszym stopniu na usprawnienia przestrzenno-organizacyjne poszczególnych gospodarstw.

W historii scaleń przeprowadzanych w Polsce wyróżniać można kilka okresów zróżnicowanych wyraźnie zarówno skalą wykonywanych zadań, jak również ich zakresem. W okresie międzywojennym (1918—1939) pracami scaleniovymi objęto prawie 860 tys. gospodarstw o ogólnej powierzchni 5,4 mln ha. Prace te wykonywano głównie po roku 1925, a więc w czasie lepszej koniunktury dla rolnictwa i w następstwie ukazania się ustawy o scaleniach wydanej w 1923 r. Znaczna ich część wiązała się z przeprowadzaną wówczas parcelacją podworskich majątków. Objęły one obszar ponad 2,6 mln ha, tj. 48% całej scalonej w okresie międzywojennym powierzchni gruntów.

Duże zmiany w skali prac urządzeniowo-rolnych oraz w warunkach i czynnikach ich realizacji nastąpiły po roku 1945. Wiązały się one z przeprowadzoną po wojnie reformą rolną, a następnie tworzeniem i późniejszym rozpadem spółdzielni produkcyjnych. Już wkrótce po zakończeniu reformy rolnej (1949) rozpoczęto w Polsce na dość dużą skalę wymianę gruntów chłopskich w związku z kolektywizacją wsi, a także wydzielenie działek przyzagrodowych dla członków nowo tworzonych spółdzielni produkcyjnych. Powyższymi pracami objęto 2,2 mln ha gruntów. Równocześnie, zaraz po zakończeniu wojny, przeprowadzono prace komasacyjne porządkujące chłopskie rozłogi na podstawie starej ustawy z 1923 r. i dekretu o wymianie gruntów z 1949 r. Jednakże, w związku ze skierowaniem geodetów do zajęć przy urządzaniu spółdzielni produkcyjnych, prace te przeprowadzono na niewielkiej powierzchni. Łącznie do roku 1967 wykonano je na obszarze 560 tys. ha.

---

¹ Ustawa, na mocy której przeprowadza się aktualnie prace komasacyjne w polskim rolnictwie wydana została 26 marca 1982 r.

Dopiero nowa ustawa z 1968 r. spowodowała przyspieszenie prac komasacyjnych. W latach 1968—1980 dokonano scaleń i wymiany gruntów na obszarze 4,5 mln ha (w 33 tys. wsi). W okresie tym na przeprowadzane zmiany w przestrzeni wiejskiej duży wpływ wywierały potrzeby związane z szybkim uprzemysławianiem kraju i zajmowaniem gruntów na cele przemysłowe i komunalne, a także z przekazywaniem ziemi państwu za renty i emerytury oraz z innych tytułów. Podczas przejmowania tych gruntów przez państwowe gospodarstwa rolne i innych użytkowników popełniono wiele nieprawidłowości, m.in. w wyniku koncentrowania gruntów państwowych bez uzględnienia interesów i potrzeb gospodarstw chłopskich (Pawłowski 1982). Wymieniona już poprzednio ustawa o komasacji z marca 1982 uniemożliwia wystąpienie podobnych sytuacji w przyszłości oraz stwarza warunki do przyspieszenia prac scaleńowych i wzrostu ich roli w procesach modernizacyjnych rolnictwa.

Zapotrzebowanie na prace scaleńowe wynikać może z różnych przyczyn. Geodeci z Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie (Cymerman, Hopfer, Suchta 1982), mając na względzie: „...aktualny stan struktury przestrzennej gruntów oraz toczące się procesy gospodarcze...” wyróżniają 6 typów scaleń (czyli 6 motywów scalania):

typ I — szachownicowy, mający za główne zadanie likwidację szachownicy gruntów;

typ II — szachownicowo-upełnorolniający, którego zadaniem jest likwidacja szachownicy gruntów przy jednoczesnym powiększaniu obszaru gospodarstw z zasobów Państwowego Funduszu Ziemi i w drodze obrotu ziemią między rolnikami;

typ III — upełnorolniający, zmierzający do zweryfikowania liczby gospodarstw, aby uzyskać ich odpowiednią wielkość na drodze obrotu między rolnikami;

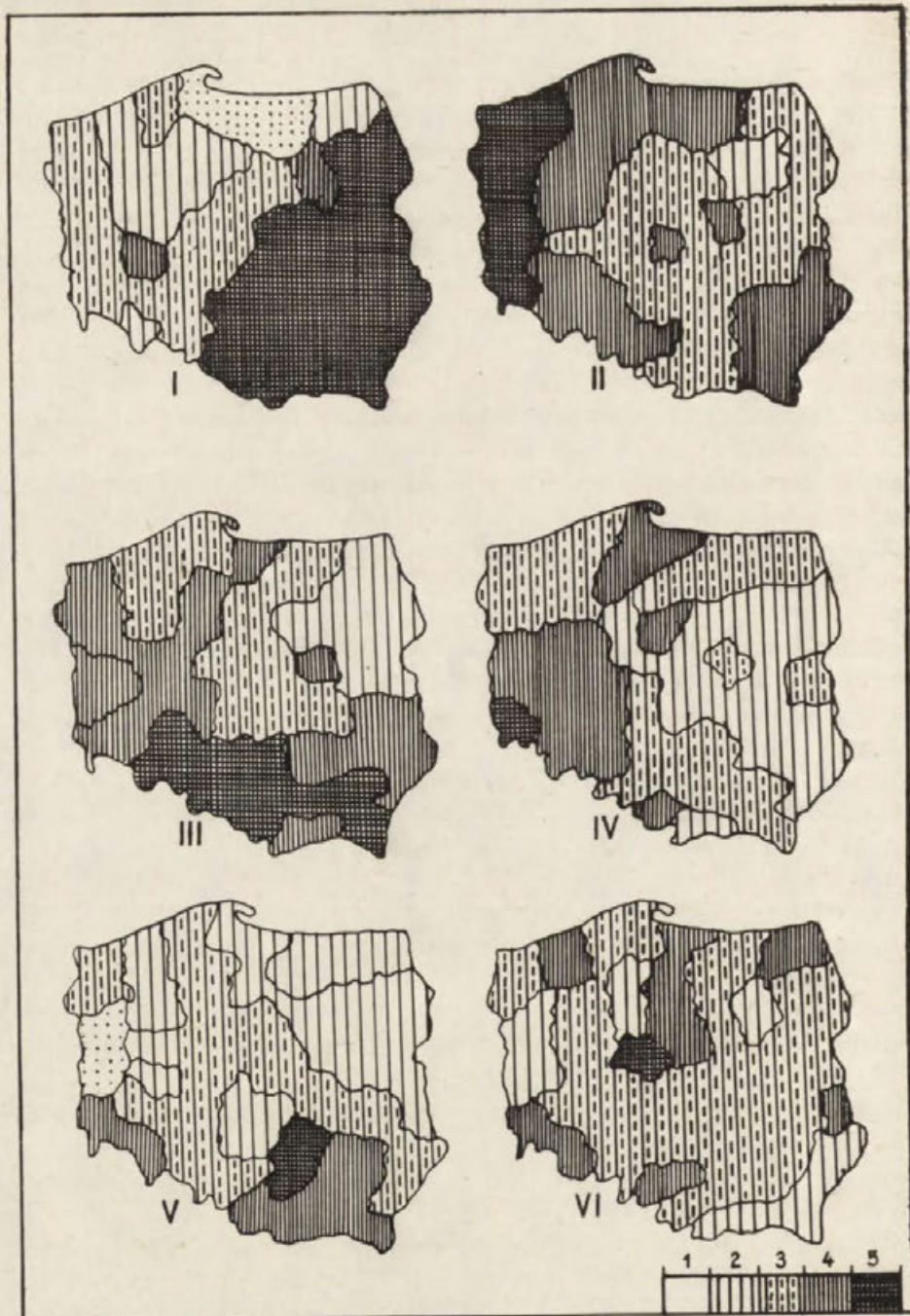
typ IV — melioracyjno-drogowy, prowadzący do dopasowania granic władania do układu rowów melioracyjnych i układu dróg o nawierzchni twardej;

typ V — przeciwoerozyjny, mający na celu dostosowanie granic władania do walki z erozją;

typ VI — krajobrazotwórczy, którego zadaniem jest przebudowa lub wzbogacenie środowiska i krajobrazu.

Rycina 1 przedstawia rozmieszczenie wyróżnionych typów scaleń w układzie nowych województw. W ich zróżnicowaniu przestrzennym odzwierciedlają się zarówno czynniki przyrodnicze (szczególnie ukształtowanie powierzchni), jak również dawne i współczesne procesy przemian cech techniczno-organizacyjnych rolnictwa oraz struktury agrarnej, w tym także społeczno-własnościowej. Południowe, południowo-wschodnie i południowo-zachodnie części Polski wykazują największe zapotrzebowanie na prace scaleńowe. Można to zapotrzebowanie określić również jako bardzo pilne, ponieważ wynika w głównej mierze z istnie-

Ryc. 1. Nasilenie występowania typów sealeń w Polsce (wg Cymermana, Hopfera i Suchty 1982)

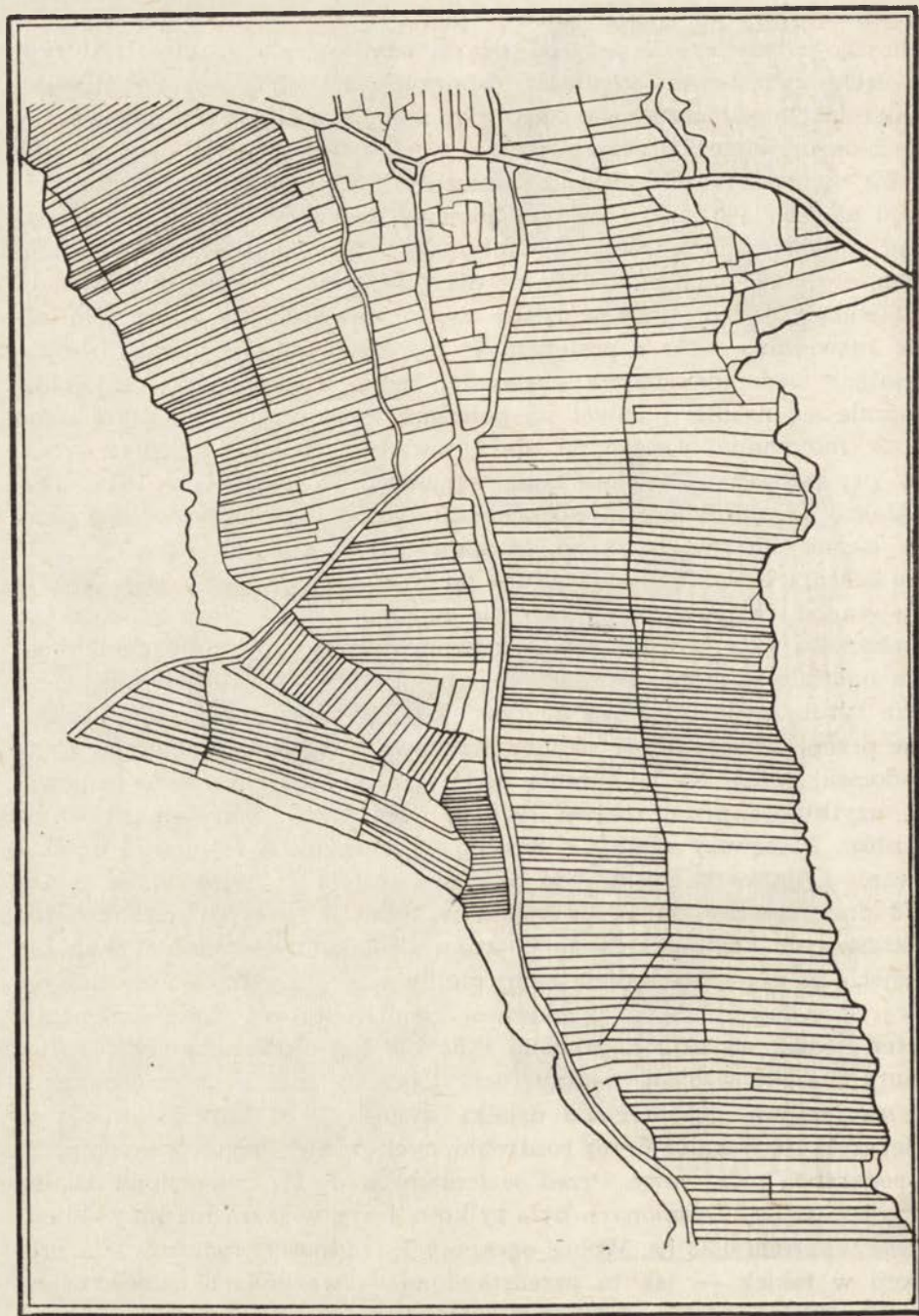
I–VI – typy sealeń; 1–5 stopnie nasilenia typów sealeń

Fig. 1. Intensity of occurrence of land consolidation types in Poland (after Cymerman, Hopfer and Suchta 1982)

I–VI – types of consolidation; 1–5 – degrees of intensity of the types of consolidation

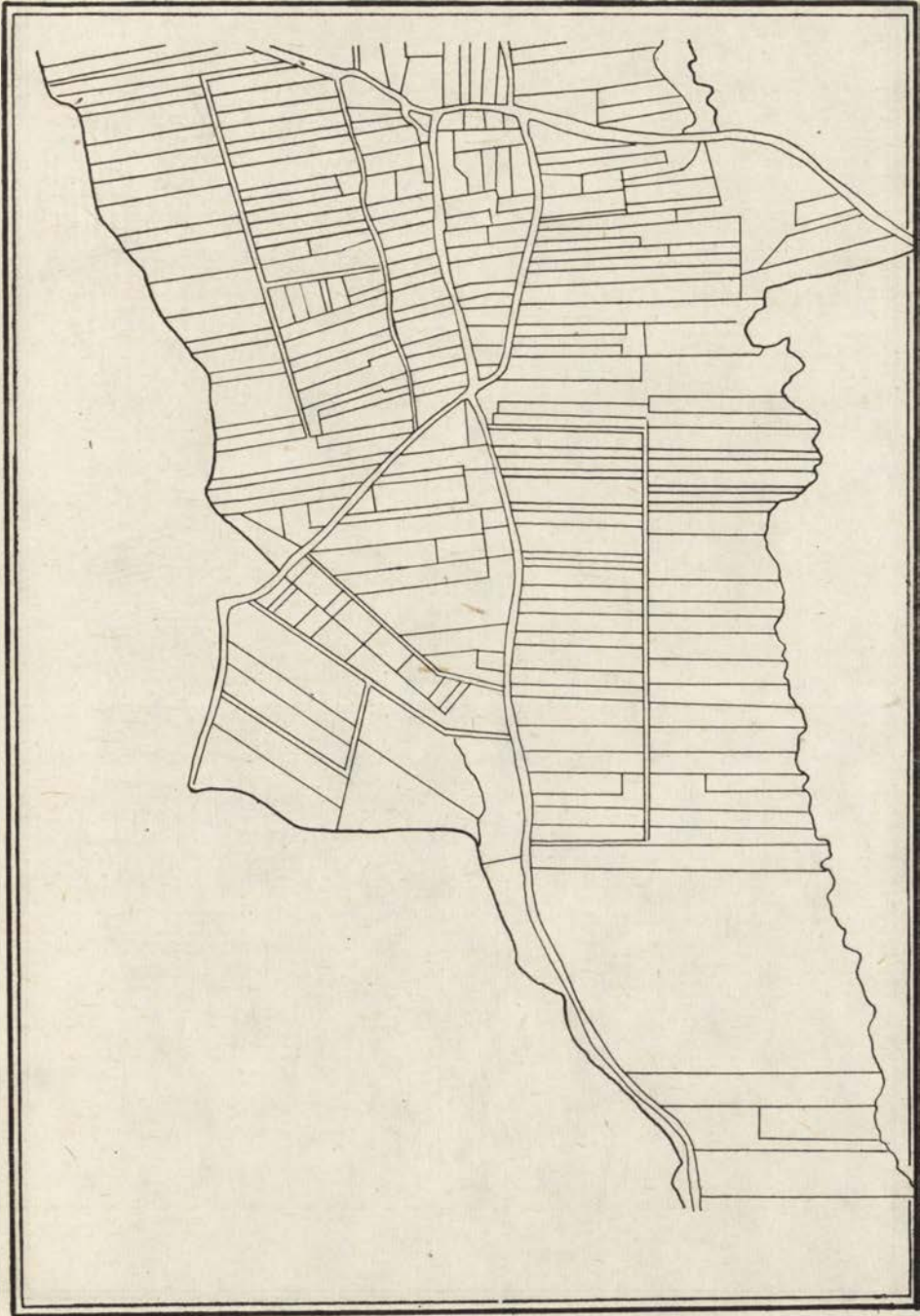
nia szachownicy pól (I typ scalań — por. ryc. 1) oraz niewłaściwego, niezgodnego z warunkami przyrodniczymi użytkowania gruntów (III typ). Te cechy przestrzenne gruntów rolniczych, ograniczające współcześnie modernizację rolnictwa, są w znacznym stopniu pozostałością z wcześniejszych okresów gospodarczych kraju i w okresie Polski Ludowej nie tylko nie uległy wyraźniejszemu ograniczeniu, lecz na niektórych obszarach kraju nawet się nasiliły. Nie podejmowano bowiem w potrzebnej mierze prac scaleniowych, ani też nie optymalizowano struktury użytkowania ziemi. W latach tych pojawiały się dla służb geodezyjnych inne zadania, a likwidację szachownicy widziano często jako problem, który miał zostać rozwiązany wraz z postępem w uspołecznianiu rolnictwa. Istotnie, w latach siedemdziesiątych ubywanie ziemi z gospodarki chłopskiej znacznie się nasiliło i nawet na południu Polski, zdominowanym przez sektor indywidualny, nastąpił nie notowany wcześniej przepływ gruntów prywatnych do sektora uspołecznionego. W pięcioleciu 1975—1980 w Makroregionie Południowo-Wschodnim gospodarka uspołeczniiona przejęła łącznie 120 tys. ha ziemi, co spowodowało znaczny wzrost udziału tego sektora w rolnictwie — z 10,4 do 15,3⁰/₀ (Pawłowski 1982). Grunty przejęte od chłopów znajdowały się na ogół w szachownicy, toteż po przekazaniu państwowym gospodarstwom rolnym lub innym użytkownikom należało je scalić. W Makroregionie Południowo-Wschodnim z tego tytułu scalano rocznie 20 tys. ha. Klasycznym przykładem takich prac przeprowadzonych w okolicy Krakowa jest gmina Zabierzów (Niewiadomski 1982). Na jej terenie działają cztery gospodarstwa państwowe, użytkujące przed rokiem 1974, a więc przed scaleniami, 1000 ha gruntów. Począwszy od 1974 r. nasiliło się poważnie w tej gminie przekazywanie gruntów chłopskich do Skarbu Państwa. O ile w latach 1974—1978 przyjmowano ziemię od rolników tylko w wytypowanych wsiach i określonych kompleksach, to po roku 1978 kontynuowano wykup lub przejęcie za rentę na terenie całej gminy i od wszystkich gospodarstw, które zdecydowały się na przekazanie ziemi sektorowi uspołecznionemu. W ten sposób do 1979 r. przejęto 1491 ha. Pozyskiwane przez państwo grunty charakteryzował znaczny rozrzut przestrzenny oraz rozdrobnienie działek (średnia powierzchnia działki wynosiła 0,34 ha), wskutek tego zwiększyła się również liczba rozdrobnionych działek użytkowanych przez gospodarstwa państwowe. Przed scaleniami średnia powierzchnia działek gospodarstw uspołeczniionych była tylko o 4 ary większa niż indywidualnych i wynosiła 0,38 ha. Wobec ogromnych trudności organizowania produkcji w takich — jak to przedstawiono — warunkach, zdecydowano przeprowadzić scalenia i dokonać zabiegów urzędzeniowych gruntów z dostosowaniem do nowej struktury władania. W związku z tym znacznie zmieniono strukturę przestrzenną gruntów, co znalazło odzwierciedlenie w nowym układzie pól i dróg śródpolnych oraz dojazdowych. Zmiany te ilustrują ryciny 2—5. Dwie pierwsze (ryc. 2, 3) informują o zmia-

Ryc. 2. Brzezinka — stan przed komasacją

Fig. 2. Brzezinka village—situation before consolidation

Ryc. 3. Brzezinka — stan po komasacji

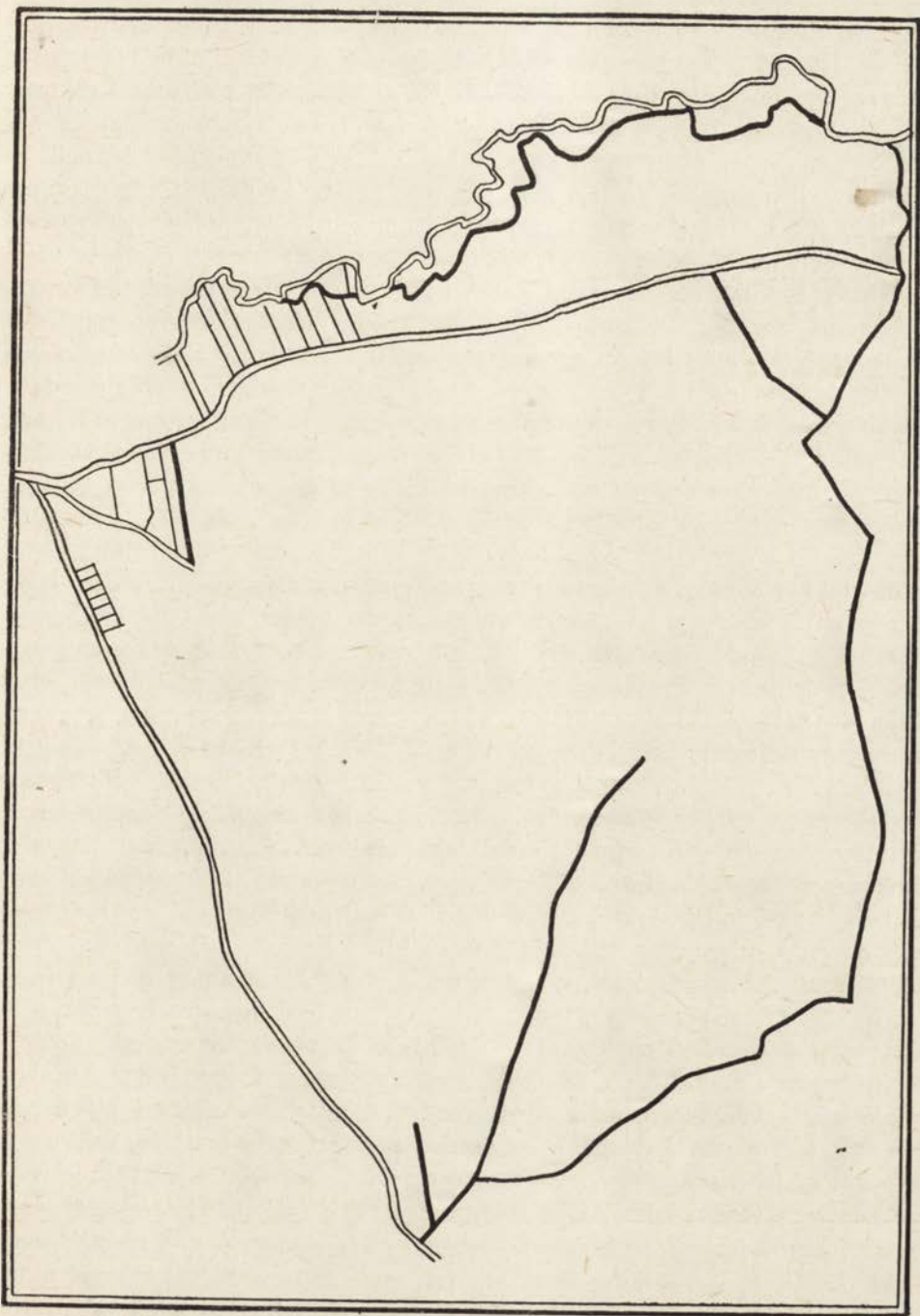
Fig. 3. Brzezinka village—situation after consolidation

Ryc. 4. Rudawa — grunty przed wymianą

Fig. 4. Rudawa village—land before exchanges

Ryc. 5. Rudawa — grunty po wymianie
Fig. 5. Rudawa village—land after exchanges

nach w obrębie własności indywidualnej we wsi Brzezinka, a dwie pozostałe (ryc. 4, 5) pokazują całkowitą likwidację rozdrobnienia gruntów poprzez zblokowanie drobnych kawałków w kompleks rolniczy Krakowskiego Ośrodka Postępu Rolniczego w Rudawie. Jak można przypuszczać, ten rodzaj zapotrzebowania na prace komasacyjne wynikający z międzysektorowej wymiany gruntów nie powinien się w najbliższych latach nasilać, chociaż nie można oczekiwać, że zupełnie ustanie. Część gospodarstw wypadnie bowiem z produkcji w sposób naturalny. Może to ożywić inny typ scaleń, nazwany przez geodetów z Olsztyna szachownicowo-upełnorolniąjącym, związany z przekazywaniem gruntów rolników w podeszłym wieku innym gospodarstwom indywidualnym. Trudno obecnie stwierdzić na ile wcześniejsze oceny braku następców w gospodarstwach indywidualnych, dokonane m.in. przez A. Szemberg (1976), odzwierciedlają stan faktyczny. W 1980 r. w badaniach przeprowadzonych przez autora na obszarze woj. krakowskiego w granicach sprzed 1975 r. stwierdzono, że około 20% gospodarstw nie ma następcy, ale użytkownicy (około 3%) uważali, że kiedy nadejdą lepsze czasy dla rolnictwa to synowie ich wrócą z miasta i obejmą gospodarstwa (Górz 1982). Niemniej nawet przy wystąpieniu takiej ewentualności spora liczba gospodarstw wypadnie z produkcji i trzeba będzie z tego tytułu dokonać pewnych, być może o ograniczonym zasięgu przestrzennym, scaleń. Nie wydaje się natomiast, by obecnie większy wpływ na podejmowane prace komasacyjne miały przyczyny ujęte w V i VI typach scaleń. Wprawdzie typ V (tzw. przeciwerozyjny) jest na południu Polski bardzo potrzebny i stale postulowany (Zabierowski 1977, Starkel 1972), ale jego realizowanie oznaczałoby rezygnację z dalszego użytkowania rolniczego terenów stokowych, wyżej położonych, na korzyść użytkowania leśnego. Nawet w latach siedemdziesiątych, przy dużo lepszej koniunkturze gospodarczej niż obecnie, nie udało się zrealizować kilku programów zakładających zmianę użytkowania ziemi, np. programu obniżenia granicy rolno-leśnej.

Na tle przedstawionych uwag, dotyczących postulowanych przez geodetów typów scaleń, najistotniejsze wydaje się występowanie szachownicy gruntów i związanej z nią wadliwości rozlogów gospodarstw. Uciążliwość użytkowania gruntów silnie rozdrobnionych, w postaci kilku czy kilkunastokrotnych kawałków, przemieszanych z gruntami innych użytkowników i porzucanych po obszarze całej wsi, jest powszechnie znana zarówno teoretykom, jak i praktykom rolnictwa. Istnieje wiele opracowań oceniających wpływ wadliwych cech rozłogu na efektywność nakładów wydatkowanych na produkcję rolną. Można tu przytoczyć m.in. badania R. Manteuffla (1979) nad wpływem odległości działek od zagrody na uzyskane rezultaty produkcyjne i poniesione na produkcję koszty. W obiekcie położonym 6 km od ośrodka gospodarczego stwierdzono spadek plonów aż o 50% i obniżenie wydajności pracy o 14%. Równocześnie zużycie paliwa podczas orki tak odległych pól (w przeliczeniu na 1 ha) wzrastało prawie o 20%. Duży wpływ na spadek plonów ma

też kształt działek, a zwłaszcza ich szerokość. M. Stelmach (1971) ustalił, że na użytkowanych w górach działkach o szerokości od 3 do 4 m uzyskuje się plony niższe o 20%, natomiast na działkach o szerokości 40 m spadek jest niewielki (około 1,5%).

Należy zauważyć, że znaczenie szachownicy gruntów w kształtowaniu przestrzennego obrazu rolnictwa jest przez geografów w pełni doceniane. O konieczności podejmowania związanych z tym tematem badań geograficznych pisał J. Kostrowicki w 1966 r.: „...byłoby z pewnością niewłaściwe pominięcie, zwłaszcza tam gdzie gospodarstwa prywatne istnieją, zagadnienia rozdrobnienia gospodarstw, a także kształtu i rozdrobnienia pól...” (s. 296).

Do najczęściej podejmowanych w pracach geograficznych tematów odnoszących się do szachownicy należy geneza współczesnych kształtów, układów i wielkości pól, dynamika tych układów, a także rola prac scaleniowych w procesach osadniczo-agrarnych. Szczególnie interesujące w pracach geografów wydaje się poszukiwanie wyjaśniające zróżnicowanie przestrzenne typów rozlogów w naszym rolnictwie za pomocą studiów przykładowych (Tkocz 1971, Prochownikowa 1965, Szulc 1968, Biegajło 1962). Pozwalają one poznać genezę istniejącego rozdrobnienia gruntów i wyjaśnić jego związek z warunkami środowiska przyrodniczego oraz zmieniającymi się układami polityczno-społecznymi, które w określony sposób wpływały na podziały rodzinne, obrót ziemią między jej użytkownikami oraz kształtowały takie zjawiska, jak: komasacja gruntów czy reforma rolna. Natomiast w mniejszym zakresie podejmowano w analizach geograficznych zagadnienia społeczno-ekonomicznych skutków scaleń i ich wpływu na stosunki produkcyjne rolnictwa. Przykładem takiego ujęcia problematyki scaleń jest praca Antoniaka (1983) dotycząca województwa łódzkiego, w której — obok wielu innych zagadnień — przedstawiono również korzyści gospodarcze (dotyczące m.in. struktury przestrzenno-organizacyjnej i poziomu intensywności gospodarstw) związane z przeprowadzoną komasacją gruntów. Następstwa prac komasacyjnych badane były najczęściej w kontekście ich wpływu na układ sieci osadniczej i drogowej oraz zmiany w przestrzennym rozplanowaniu zabudowy. Zmierzały więc przede wszystkim do oceny technicznych skutków prac scaleniowych (m.in. Prochownikowa 1975).

Zagadnienie rozdrobnienia gruntów w skali kraju podjęte zostało w syntezie przemian struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1950—1970, wykonanej w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN pod kierunkiem J. Kostrowickiego (*Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950—1970*, 1978.) W pracy tej, ze względu na dostępne materiały źródłowe przedstawiono jedynie stan rozdrobnienia chłopskich gruntów w 1960 r. w układzie ówczesnych województw, bez analizy dynamiki tego zjawiska w powojennym 20-leciu.

Trudności w ocenie rozmiarów szachownicy i jej skutków gospodarczych wynikają nie tylko z niedostatku materiałów źródłowych, lecz rów-

niez możliwych do przyjęcia i łatwych w zastosowaniu kryteriów oceny tego zjawiska — zwłaszcza w makroskali. Zwraca na to uwagę Tkocz (1973) w swojej propozycji dotyczącej zastosowania typów generalnych rozłogów w typologii rolnictwa. Przy określaniu rozpowszechnienia szachownicy gruntów w rolnictwie opierano się najczęściej na znajomości liczby działek, przy czym za podstawę analizy wadliwości rozdrobnienia gruntów przyjmowana była określona liczba działek przypadająca na 1 gospodarstwo. Niektórzy autorzy (Cymerman, Hopfer, Suchta 1982) uważają, że szachownica występuje wówczas, gdy liczba działek przekracza 3, natomiast w cytowanej już syntezie przemian struktury przestrzennej rolnictwa Polski pod red. J. Kostrowickiego — gdy przekracza 5 działek. Jest to oczywiście o wiele słuszniejsze, gdyż — jak zauważono w cytowanej wyżej pracy — istnieje konieczność odróżnienia szachownicy rzeczywistej, spotykanej na Niżu Polskim, od tzw. szachownicy nieuniknionej, występującej na terenach górskich i podgórskich południa Polski.

Rozdrobnienie gruntów gospodarstw indywidualnych jest w południowo-wschodniej części kraju duże. Z badań wykonanych przez Akademię Rolniczą w Krakowie wynika, że w przeliczeniu na 1 gospodarstwo występuje najczęściej następująca liczba działek: w woj. kieleckim i tarnowskim po 7,3 o średniej powierzchni 0,7 ha, w krakowskim, rzeszowskim i przemyskim odpowiednio po 6,7 i 0,46 ha, w nowosądeckim 13,7 działek o powierzchni 0,38 ha. Według danych z 1960 r. blisko 20% użytkowników rolnych obecnego Makroregionu Południowo-Wschodniego pozostaje w uciążliwej szachownicy gruntów i wymaga pilnych prac scaleniowych (Pawłowski 1982).

Przytoczone dane dotyczą wielkości średnich w poszczególnych województwach, gdy tymczasem jednostki te są wewnętrznie silnie zróżnicowane. Świadczą o tym przykłady podane przez Tkocza (1971) dla Opolszczyzny, a także przez autorów, którzy badali szachownicę pól w woj. kieleckim. Otóż w gminie Gnojno średnia liczba działek na 1 gospodarstwo wynosiła 9,8 o przeciętnej powierzchni około 0,5 ha, ale w dwóch wsiach tej gminy aż 38—39 działek o powierzchni 0,20 ha (Pawłowski 1982).

Istnienie tak dużego rozdrobnienia nie budzi wątpliwości czy mamy tu do czynienia z szachownicą, czy też nie. Inaczej to zagadnienie wygląda, gdy liczba działek jest mniejsza, a w dodatku warunki środowiska przyrodniczego są niejednorodne i wpływają różnicująco na kierunki rolniczego użytkowania ziemi. Rozstrzygnięcie problemu co jest szachownicą, a co nią nie jest oparte być musi nie tylko na znajomości cech rozgłosu, lecz i warunków środowiskowych, zarówno przyrodniczych, jak i społeczno-ekonomicznych. Jeśli założyć, że rozłogi gospodarstw kształtowane były pod wpływem tych warunków, to liczba działek zależna będzie od stopnia ich zróżnicowania i może być niekiedy zbieżna z liczbą występujących w danej wsi kompleksów glebowo-rolniczych lub ze stanem innych czynników stwarzających ograniczenia przy rozmieszczaniu gruntów rolniczych poszczególnych gospodarstw.

SZACHOWNICOWY UKŁAD GRUNTÓW NA ORAWIE NA PRZYKŁADZIE WSI JABŁONKA

Studia nad strukturą przestrzenną gruntów rolniczych, nad ich rozmieszczeniem na terenie wsi względem zabudowy i podstawowych elementów infrastruktury (np. sieci drogowej, melioracyjnej) wymagają wykorzystania wielu różnych materiałów źródłowych. Najważniejszym etapem ich gromadzenia były bezpośrednie badania terenowe. Dostarczyły one najwięcej materiału analitycznego do wykonania prezentowanej pracy. Główną ich część stanowiły badania 66 reprezentacyjnie dobranych gospodarstw, przeprowadzone na podstawie kwestionariusza (patrz Załącznik). W doborze gospodarstw do badań kierowano się zasadą, by reprezentowały one następujące cechy: położenie we wsi z uwzględnieniem występującego zróżnicowania przyrodniczego (położenie w różnych kompleksach glebowo-rolniczych) i ekonomicznego (położenie w stosunku do dróg bitych, miejsc koncentracji usług itp.) oraz istniejącą strukturę obszarową gospodarstwa (tab. 1)².

Tabela 1

Badane gospodarstwa wsi Jabłonka

Grupy obszarowe gospodarstw w ha	Liczba gospodarstw	
	ogółem we wsi	badanych
0,5–2	156	2
2–5	286	19
5–7	219	18
7–10	110	17
> 10	65	10

Badania zasadnicze poprzedził wstępny sondaż, w czasie którego weryfikowano pierwotny projekt kwestionariusza, m.in. skreślono z niego kilka pytań szczegółowych dotyczących cech rozłogu gospodarstw z okre-

² Badania przeprowadzono w czerwcu 1982 r., ich uczestnikami byli słuchacze III roku Geografii Studium dla Pracujących Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Rolników poinformowano wcześniej o celu badań (zrobił to miejscowy proboszcz podczas niedzielnego nabożeństwa) i poproszono o życzliwy stosunek do studentów.

su przed komasacją, gdyż rolnicy nie pamiętali już ani wielkości powierzchni użytkowanych wtedy działek, ani też ich kształtu. Po potwierdzeniu wiarygodności niektórych informacji podawanych przez rolników w czasie badań konfrontowano je z zapisem w księgach wieczystych. Dotyczyło to m.in. powierzchni działek użytkowanych obecnie, ich liczby sprzed komasacji, rodzaju według przeznaczenia pod różne użytki i uprawy.

Inną grupę materiałów źródłowych stanowiły dane statystyczne i kartograficzne zebrane w Urzędzie Gminnym w Jabłonce: spisy rolne, rejestry gruntów, księgi wieczyste, mapy katastralne sprzed i po komasacji, a także pisemne analizy zagadnień osadniczo-agrarnych wykonywane w związku z projektowaną we wsi komasacją. Do dziś w gminie przechowywane są tylko niektóre arkusze mapy katastralnej w skali 1 : 2000 z okresu przedkomasacyjnego, głównie z braku miejsca na ich gromadzenie (trzeba bowiem pamiętać, że liczba oddzielnych plansz map dla tej wsi wynosiła ponad 70)³.

W przedstawianej analizie wykorzystano również materiały przekazane przez osoby mieszkające w Jabłonce, które z różnych względów zajmowały się osadnictwem lub rolnictwem tej wsi. Szczególnie przydatna była mapa katastralna w skali 1 : 5000 z zaznaczonymi gruntami kilku gospodarstw, pokazująca ich przedkomasacyjne rozłogi, ofiarowana przez mgr. Józefa Palenika, dyrektora szkoły w Chyżnem. Uzyskanie takich materiałów z innych źródeł byłoby obecnie niemożliwe.

Należy również podkreślić, że do przedstawionej analizy ważne były wywiady przeprowadzone z osobami uczestniczącymi bezpośrednio w pracach Rady Uczestników Scaień, mieszkańcami wsi Jabłonka.

Pod względem cech struktury przestrzennej gruntów omawiany w tej pracy przykład Jabłonki uogólnić można na prawie całą Orawę (Lipiński 1977). Jak się bowiem okazuje (tab. 2), prawie we wszystkich tutejszych wsiach występuje podobna szachownica gruntów, charakteryzująca się dużą liczbą działek w przeliczeniu na 1 gospodarstwo (z reguły ponad 40), przeciętną niewielką ich powierzchnią oraz rozproszeniem po obszarze całej wsi. Również w położonych nieopodal wsiach Pogórza Spisko-Orawskiego, Gorców i Pienin rozdrobnienie gruntów jest duże, przy czym charakterystyczne jest tu także istnienie tzw. szachownicy międzywioskowej (Biegajło 1962).

W rolnictwie Jabłonki przed komasacją przeważały gospodarstwa średniej wielkości o powierzchni ogólnej około 5 ha. Stosunkowo dużo (prawie 30%) było również gospodarstw użytkujących ponad 7 ha ziemi. Nielicznie natomiast występowały gospodarstwa małe — do 2 ha.

³ Dużą wartość dla analiz historycznych przedstawia znajdujący się w Urzędzie Gminnym kataster z 1860 r., przedstawiający ówczesny obraz przestrzenny gruntów.

Tabela 2

Rozdrobienie gospodarstw i gruntów we wsi Jabłonka (przed komasacją) i w pozostałych wsiach gminy Jabłonka w 1982 r.

Wieś	Obszar ogólny [ha]	Liczba oddziel- nych działek	Liczba gospodarstw indywidualnych	Obszar ogólny gospodarstw indywi- dualnych [ha]	Średni obszar gospodarstw indywi- dualnych [ha]	Średnia liczba działek na 1 gospo- darstwo
Jabłonka	5876	56 000	864	4016	4,65	65
Chyżne	3036	14 042	299	2219	7,42	40
Lipnica Wielka	7500	48 000	859	5264	6,13	54
Lipnica Mała	2948	35 100	542	2936	5,42	57
Orawka	1099	9 154	270	965	3,57	30
Podwilk	3146	22 000	436	2251	5,16	44
Zubrzyca Dolna	1502	16 100	269	1224	4,55	56
Zubrzyca Górna	3786	28 500	430	2171	5,05	62

Z r ó d ł o: dane Urzędu Gminnego w Jabłonce, obliczenia własne.

Rolnicy z Jabłonki byli i są w dalszym ciągu właścicielami znacznych obszarów leśnych (872 ha, tj. 50% ogólnej powierzchni lasów tej wsi). Przeciętnie na każde gospodarstwo przypada prawie 1,1 ha lasu (łącznie z lasami wspólnoty urbarialnej)⁴. Trzeba jednakże zauważyć, że indywidualne użytkowanie lasów charakterystyczne jest nie tylko dla Jabłonki czy innych wsi orawskich. Prawie w całym pasie Karpat, położonym w granicach woj. nowosądeckiego i bielskiego, prywatne gospodarstwa mają własne lasy (w Nowosądeckiem przeciętnie po około 1 ha lasu, w Bielskiem po kilkadziesiąt arów, a niekiedy ponad 1 ha). W niektórych gminach powierzchnie te są znacznie większe, np. w Dobrej (woj. nowosądeckie) na 1 gospodarstwo przypada średnio 2 ha lasu, co stanowi prawie 40% ich ogólnej powierzchni, w Jordanowie 1,7 ha, tj. 36% powierzchni, a w Mszanie Dolnej nawet 2,4 ha, tj. około 30% powierzchni. Jest oczywiste, że dochody tych gospodarstw zależą w dużym stopniu od użytkowania lasu, np. od wykorzystania drewna w produkcji chałupniczej. Dlatego w wielu gminach górskich woj. nowosądeckiego, w tym również w Jabłonce, bardzo powszechne są gospodarstwa, których użytkownicy zajęci są w miesiącach jesiennych i zimowych wytwarzaniem prostych wyrobów z drewna pozyskiwanego z własnego lasu.

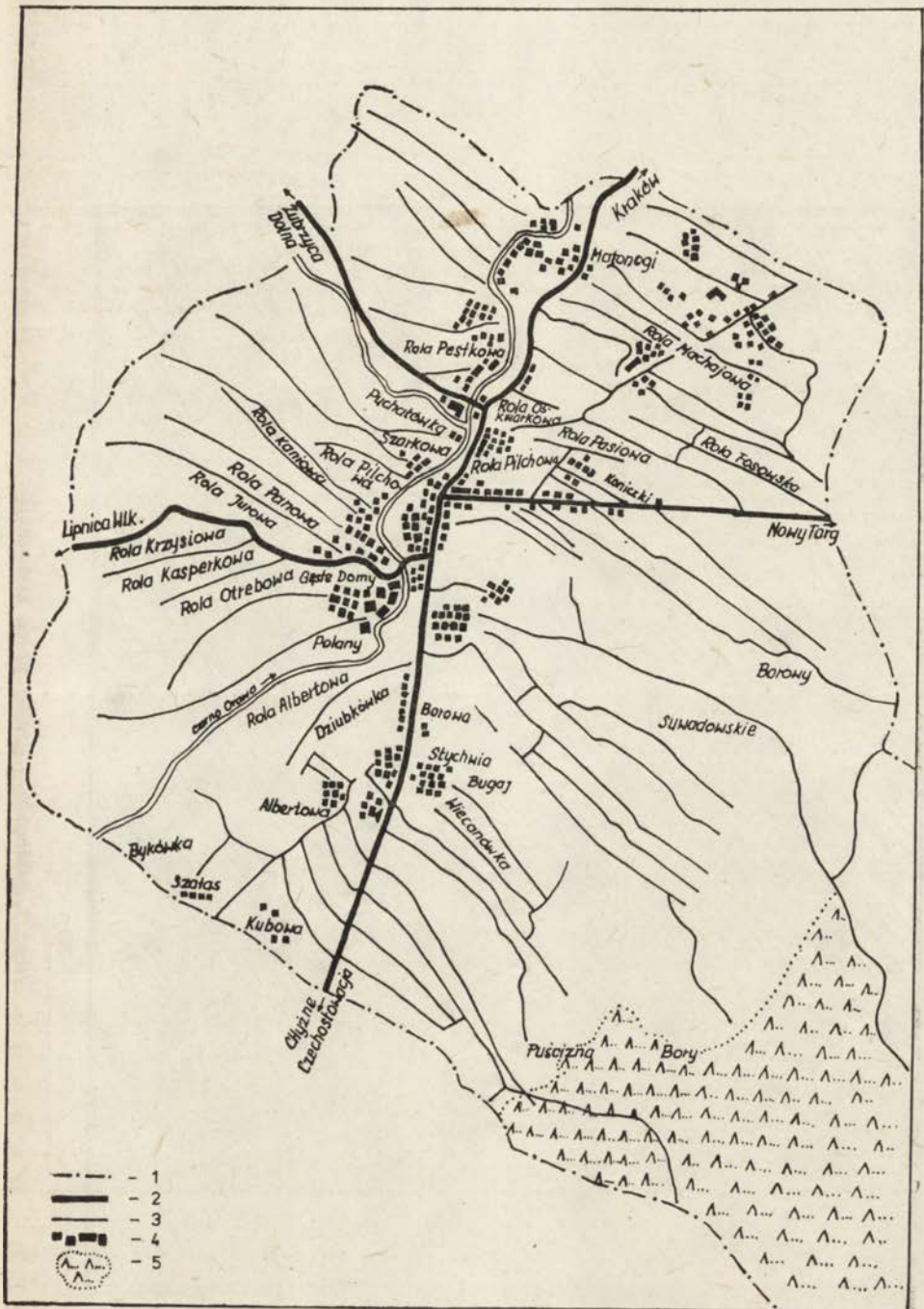
Przed 1970 r. istniała w Jabłonce dość liczna grupa gospodarstw działkowych — do 0,5 ha powierzchni ogólnej, oraz małych 0,5—2 ha. Było ich łącznie 254, tj. 27% ogółu. Powstawały one, jak powszechnie wiadomo, poprzez podziały gospodarstw rodzinnych. Tego typu praktyki przyspieszały rozdrabnianie gruntów użytkowanych indywidualnie oraz gruntów wspólnot wiejskich.

Ustrój gruntowy Jabłonki oparty jest na zasadzie łańców leśnych zwanych tu rolami, które począwszy od XIV w. zaczęto wytyczać przybyłym z południa Europy osadnikom wołoskim. Wielkość i wymiary łańców zależne były od wartości użytkowej gleby i stosunków wodnych występujących w danej części wsi (Semkowicz 1932). Role miały przeciętnie następujące wymiary: 400 m szerokości i około 2 km długości. Posiadały więc powierzchnię blisko 80 ha. Większość rozciągała się od doliny Czarnej Orawy ku północno-wschodnim i południowo-zachodnim granicom wsi.

Około 1690 r. było już nadzielonych i zagospodarowanych 10 takich ról. Do roku 1700 ich liczba wzrosła do 23. W późniejszym czasie wytyczano nowe, a dużą część lasów oraz tzw. borów i torfowisk, pozostających poza rolami, przeznaczano na wspólne użytkowanie. Każdy użytkownik roli miał prawo do wspólnie użytkowanych gruntów, torfowisk i lasów, a wielkość jego udziału w tej wspólnocie zależała od powierzchni użytkowanej roli. Poszczególne role miały wydzielone na terenie Jabłonki własne wspólnoty. Użytkowano je pod nadzorem samorządu chłopskie-

⁴ Nazwa wspólnoty gruntowej użytkowanej przez ludność wsi, używana na Spiżu i Orawie.

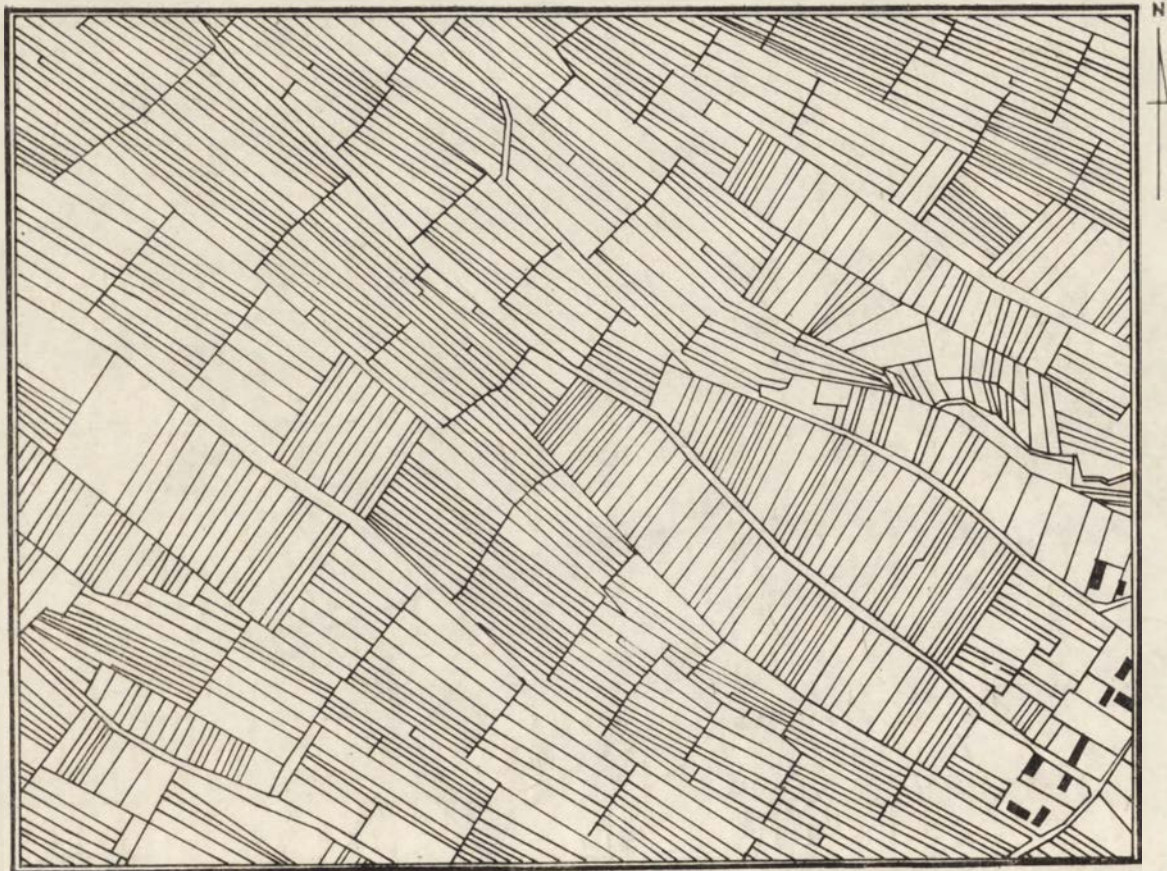

Ryc. 6. Jabłonka — układ przestrzenny dróg i zabudowy

1 — granica wsi; 2 — drogi główne; 3 — drogi śródpolne; 4 — zabudowa; 5 — las

Fig. 6. Jabłonka — spatial arrangement of roads and buildings

1 — village boundary, 2 — main roads, 3 — field roads, 4 — buildings, 5 — forest

Ryc. 7. Jablonka — grunty przed komasacją
Fig. 7. Jablonka village — land before consolidation

<http://rcin.org.pl>

go. Ogółem w 1970 r. istniały we wsi 32 role, posiadające swoje historyczne nazwy wzięte od imienia lub nazwiska osadnika. Do dziś przetrwały nazwy pierwszych ról: rola Madejowa, Oskwarkowa, Albertowa, Puchałowa itp. (ryc. 6).

Podziałom rodzimym podlegały zarówno role, jak i wspólnoty wiejskie. Pierwsze dzielono najczęściej wzdłuż, a więc od doliny rzeki ku granicom wsi, na tzw. „sznury” lub „pólsznury”, a te były z kolei dzielone na zagony szerokie na 4—5 m i długie na kilkadziesiąt lub nawet kilkaset metrów (ryc. 7). Z każdym rokiem rosła liczba zagonów na rolach i „działek”, tj. niewielkich pól, na które dzielono ziemię położone poza rolami. Narastała też liczba udziałowców we wspólnotach, przy czym jeśli nowy osadnik otrzymywał grunty na kilku rolach, to uzyskiwał równocześnie prawo do użytkowania kilku wspólnot należących do poszczególnych ról. Znikały w związku z tym większe kompleksy pól, stanowiące własność jednego gospodarstwa i zwiększał się rozrzut jego gruntów na obszarze wsi.

W okresie przedkomasacyjnym powstała w Jabłonce szachownica gruntów, której istnienia nie można było uzasadnić warunkami przyrodniczymi i czynnikami gospodarczymi. Cechy przestrzenne tej szachownicy (przewaga długich i wąskich pasów ziemi) pozwalają określić ją jako rozwleczonej (wg Ludkiewicza 1917) lub sznurową (wg Dederki 1925).

Łącznie w 1970 r. gospodarstwa Jabłonki posiadały swoje użytki rolne i leśne w 56 tys. oddzielnych kawałków (działek). Przeciętnie każde z gospodarstw miało po 65 działek, każda o powierzchni 9 arów. Miały one różne kształty, najczęściej wydłużonego prostokąta, o stosunku długości do szerokości jak 14 : 1, tzn. przy średniej długości działki 140 m, jej szerokość wynosiła 10 m. Uciążliwość użytkowania takich gruntów zwiększała się w miarę upowszechniania uprawy przy zastosowaniu sprzętu mechanicznego, a także wzrostu specjalizacji produkcyjnej rolnictwa i pomniejszania zasobów rolniczej siły roboczej. Nie bez znaczenia były także straty produkcyjne wynikłe z dużej ilości miedz. Całkowity obszar zajęty przez miedze rozgraniczające poszczególne własności można było szacować na około 150 ha, tj. blisko 3% powierzchni gruntów ornych wsi. Miedze w istniejących w Jabłonce warunkach geologicznych powodowały zatrzymywanie wody i podtapianie pól. Stwarzało to dalsze ograniczenia w produktywności gruntów. Straty z tego tytułu oceniać można na prawie 100 ha (Niewiadomski 1982).

Kolejnym utrudnieniem dla organizacji produkcji rolniczej, wpływającym zarazem na wzrost nakładów pracy i kapitału były duże odległości działek od ośrodka gospodarczego. Wynosiły one często więcej niż 7 km. Trudno było w tych warunkach zapewnić każdemu gospodarstwu łatwy dostęp do większego kawałka łąki czy pastwiska, posiadających dla tutejszych gospodarstw specjalizujących się w chowie bydła podstawowe znaczenie.

CZYNNIKI PRZYRODNICZE I SPOŁECZNO-GOSPODARCZE WPŁYWAJĄCE NA KSZTAŁT ROZŁOGÓW GOSPODARSTW I KOMASACJĘ GRUNTÓW W JABŁONCE

Jabłonka ma — w porównaniu z sąsiednimi wsiami rejonu Babiej Góry — słabo zróżnicowane warunki przyrodnicze pod względem rzeźby, klimatu i gleby. Niemniej ich wpływ na istniejący układ zabudowy, rozwój przestrzenny infrastruktury technicznej, a także kierunki użytkowania ziemi jest wyraźny. Wieś leży w zachodniej części Kotliny Orawskiej, ponad połowę jej powierzchni zajmują tereny lekko faliste. Południowa część, położona przy ujściu potoku Lipnica do Czarnej Orawy, znajduje się na wysokości około 600 m npm. W dnie kotliny występują liczne terasy o niewielkich różnicach wzniesień, zbudowane w części z rozmytych stożków pochodzenia lodowcowego.

Północne obszary Jabłonki zajmują Działy Orawskie, z licznymi garbami i grzbietami wznoszącymi się 50—100 m ponad dna dolin rzecznych, zbudowane z fliszu karpackiego. Działy położone są znacznie wyżej nad poziom morza (przeciętnie około 700 m) niż kotlina i posiadają rzeźbę stożkową, stwarzającą pewne ograniczenia przy mechanicznej uprawie roli. W Jabłonce przeważają jednak zdecydowanie tereny o nachyleniu do 3° , na które przypada łącznie 73,7% powierzchni wsi. Obszary bardziej strome, o nachyleniu $3\text{--}10^\circ$ stanowią 18,2% powierzchni, $10\text{--}15^\circ$ — około 4,5%, a o największym nachyleniu, tj. ponad 15° , tylko 3%.

Znaczne ograniczenia stwarzają rolnictwu na terenie Jabłonki nie uregulowane stosunki wodne (blisko połowa użytków rolnych wymaga melioracji). Ich negatywny wpływ na gospodarkę uwidacznia się szczególnie wyraźnie w południowo-wschodniej części wsi, obejmującej lekko faliste tereny Kotliny Orawskiej, na których zwierciadło wód znajduje się bardzo blisko powierzchni gruntów. W związku z tym przez znaczną część roku, a zwłaszcza wiosną, występują podmokłości utrudniające lub wręcz uniemożliwiające wykonywanie prac polowych. Wody gruntowe zalegają również bardzo płytko w miejscach głębszych rozcięć grzbietów i garbów na Działach Orawskich.

Obszar charakteryzowanej wsi posiada stosunkowo gęstą sieć wód powierzchniowych — około 1,2 km długości rzek i cieków na 1 km². Głównym ciekim jest Czarna Orawa, przyjmująca na terenie Jabłonki kilka

dopływów: Potok Zubrzycki, Shylec, Potok Lipnicki, Potok Piekelnicki. Czarna Orawa dzieli wieś na dwie części i stanowi poważną przeszkodę komunikacyjną. Jej koryto przy normalnych stanach wód jest bowiem miejscami szerokie 20—40 m. Pozostałe potoki, jakkolwiek płyną przez wieś licznymi meandrami, są łatwiejsze do przejazdu i ich przekraczanie nie wymaga budowy mostów.

Mało dogodnie dla gospodarki rolnej są też stosunki klimatyczne Jabłonki. Wieś ze względu na znaczne wyniesienie nad poziom morza posiada dosyć krótki okres wegetacji — od 170 do 190 dni. Częstym zjawiskiem są inwersje temperatury i znaczne jej spadki, dochodzące niekiedy nawet do -35°C . Bardzo niekorzystne, zwłaszcza dla uprawy ziemniaków, są spóźnione wiosenne przymrozki. Najbardziej odczuwalny wpływ na uprawy wywierają spadki temperatury na północnych stokach Działów Orawskich, na których okres zalegania śniegu jest od 2 do 3 tygodni dłuższy niż w Kotlinie Orawskiej. Tutaj też najczęściej zdarzają się przypadki wymarzenia ziemniaków.

Duży wpływ na wytyczanie nowych rozłogów gospodarstw posiadały w Jabłonce gleby. Jest to związane z dużym zróżnicowaniem przestrzennym ich jakości oraz rodzaju na terenie wsi, a więc i z bardzo niejednorodną ich przydatnością do produkcji rolniczej. Wprawdzie większość gleb powstała na utworach pylasto-ilastych i gliniastych (szczególnie w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej), ale z powodu różnych warunków hydrogeologicznych, w jakich się tworzyły, ich obecna mozaikowość przestrzenna jest bardzo duża.

Środkowa część wsi posiada gleby wykształcone na średnich i lekkich madach przewarstwionych iłami i glinami. Są one — podobnie jak gleby wytworzone na pyłach, iłach i glinach — średnio zasobne w związki mineralne. Ich wartość użytkową najbardziej ograniczają nieuregulowane stosunki wodne. Mniejszą użyteczność, ze względu na słabo wykształcony profil i duży udział części szkieletowych, mają gleby powstałe na podłożu piaskowca magurskiego, występujące na obszarze Działów Orawskich.

Duży kompleks obszaru Jabłonki pokrywają gleby mułowo-błotne, występujące głównie w południowo-zachodniej części wsi. Nie nadają się one w ogóle do zagospodarowania rolnego. Charakteryzują się nadmiernym zawilgoceniem i wysoką kwasowością (pH poniżej 4,5). Trzeba jednak dodać, że zbyt duże zakwaszenie cechuje większość tutejszych gleb. Z materiałów Urzędu Gminnego w Jabłonce wynika, że gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych jest prawie 50%, a lekko kwaśnych 44%.

Oczywiste jest, że warunki środowiska naturalnego Jabłonki, w tym zwłaszcza stosunki wodne i gleby, musiały wpłynąć na przeprowadzaną reorganizację przestrzenną gruntów w tej wsi i niejednokrotnie zadecydować o cechach nowych rozłogów gospodarstw. Można ustalić, że z warunkami naturalnymi wiąże się w Jabłonce zarówno łańcuch pól,

jak i kierunki przestrzenne rozwoju rolnictwa, a także rozdrobnienie gruntów. Rozłogi nowych gospodarstw tworzone przez podziały gospodarstw rodzinnych były prawie zawsze dostosowywane do zróżnicowania przestrzennego siedlisk rolniczych, a więc przede wszystkim do wartości użytkowej gleb, do stosunków wodnych i do cech mikroklimatu.

Powszechnie wiadomo, że stopień zróżnicowania siedlisk odzwierciedla się najwyraźniej w istnieniu na danym obszarze określonych kompleksów pól, obejmujących poszczególne grupy użytków (pól ornych, łąk, pastwisk czy lasów), a także w sposobach użytkowania i zabiegach agrotechnicznych stosowanych przy ich uprawie. Otóż w Jabłonce duża część gruntów ornych, położonych zwłaszcza w Kotlinie Orawskiej, pomieszana jest z użytkami zielonymi, zajmującymi bardziej wilgotne obszary obniżeni. Natomiast większe kompleksy łąk i pastwisk występują tylko na okresowo zalewanych, niższych terasach i w dnach dolin.

Najbardziej skupione przestrzennie są w Jabłonce lasy, położone w południowo-zachodniej i wschodniej części wsi (ryc. 6). W związku z tym nowe działki nadzielane gospodarstwom podczas komasacji składały się przeważnie z gruntów ornych i użytków zielonych. Z 66 gospodarstw, które zbadano w Jabłonce, działki 35 (55% badanych) miały charakter wyłącznie mieszany, tj. składały się w części z gruntów ornych, a w części z łąk lub pastwisk. Działki dalszych 22 gospodarstw były w połowie mieszane, a w połowie grunty orne i użytki zielone występowały oddzielnie. Jedynie w 9 gospodarstwach brak było w ogóle działek mieszanych.

Znaczne ograniczenia przy pracach scaleniowych stwarzał układ zabudowy Jabłonki. Dzisiejszy kształt wsi określić można jako nieregularną łańcuchówkę z trzema wyróżniającymi się członami o nazwach: Matonogi, Centrum i Bory. Ośią układu jest rzeka Czarna Orawa, wzdłuż której rozciąga się większość zabudowań typu zagrodowego. Z reguły poszczególne budynki nie leżą bezpośrednio przy korycie rzeki, lecz na wyższych terasach nadrzecznych, a obszary niżej położonych teras — między korytem a zagrodami — użytkowane są jako przydomowe pastwiska i małe ogródki warzywne. Zabudowa wsi, poza częścią zwaną Centrum, nie tworzy zwartego ciągu, lecz jest lekko rozluźniona. Łańcuchowy kształt zabudowy i związany z nim łańcowy układ pól zapewniały każdemu gospodarstwu, zwłaszcza w początkowym okresie rozwoju osadnictwa, bezpośredni dostęp do użytkowanej ziemi. Z czasem, w miarę wzrostu liczby użytkowników ziemi i zagęszczania nadrzecznych ciągów zabudowy, rozłogi gospodarstw wyraźnie się pogorszyły. Rosła bowiem liczba działek, a także ich rozrzucenie oraz odległości w stosunku do ośrodka gospodarczego. Największe trudności, związane z organizacją przestrzenną gruntów poszczególnych gospodarstw, wystąpiły w środkowej części wsi (Centrum), w której przeważał zwarty typ zabudowy. Trudno

tu było tak organizować rozłogi, aby przynajmniej jedna z działek znajdowała się przy zagrodzie, a położenie pozostałych — ze względu na odległości od zagrody — nie utrudniało zbyttno organizacji produkcji.

Większe znaczenie przy komasacji gruntów, niż na innych obszarach Karpat, miały w Jabłonce śródpolne drogi gospodarcze. Ich rozmieszczenie na terenie wsi, jak również układ przestrzenny nawiązują do genetycznych zasad organizacji rolnictwa przy łanowym układzie gruntów. Główne drogi polne ciągną się prawie prostoliniźnie od Czarnej Orawy ku granicom wsi, najczęściej pomiędzy dwoma sąsiadującymi rolami. Warunki geologiczne podłoża sprawiły, że położenie dróg nie uległo większym zmianom. Ich utrzymanie w sprawności użytkowej wymagało jednak ustawicznych starań: utwardzania nawierzchni, budowy nasypów, przepustów wodnych itp. Było to więc kosztowne i dlatego w czasie komasacji unikano przypadków, kiedy konieczna stawała się budowa drogi w innym miejscu.

PRZEDSIĘWZIĘCIA ORGANIZACYJNE ZWIĄZANE Z KOMASACJĄ

Pracami scaleniovymi objęto w Jabłonce prawie wszystkie grunty orne i użytki zielone stanowiące własność indywidualną, o łącznej powierzchni 4375 ha, tj. około 75% całego obszaru wsi. Wyłączono natomiast z tych prac lasy, śródleśne enklawy złożone z łąk i pastwisk, torfowiska, a także grunty wspólnoty urbarialnej (razem 1500 ha). Uczestnikami scaleń było 1149 właścicieli zamieszkałych w zdecydowanej większości na terenie wsi. Projekt komasacji zakładał zminimalizowanie (do granic uzasadnionych względami przyrodniczymi i ekonomicznymi) liczby działek, skrócenie ich odległości od chłopskich zagród oraz zapewnienie każdej z nich bezpośredniego dostępu do drogi. W wyniku komasacji miały też gospodarstwa otrzymać jedną z działek możliwie blisko zagrody, z przeznaczeniem jej pod użytki zielone. Ponadto przewidywano wydzielenie, określonej planami przestrzennego zagospodarowania, pewnej liczby działek budowlanych.

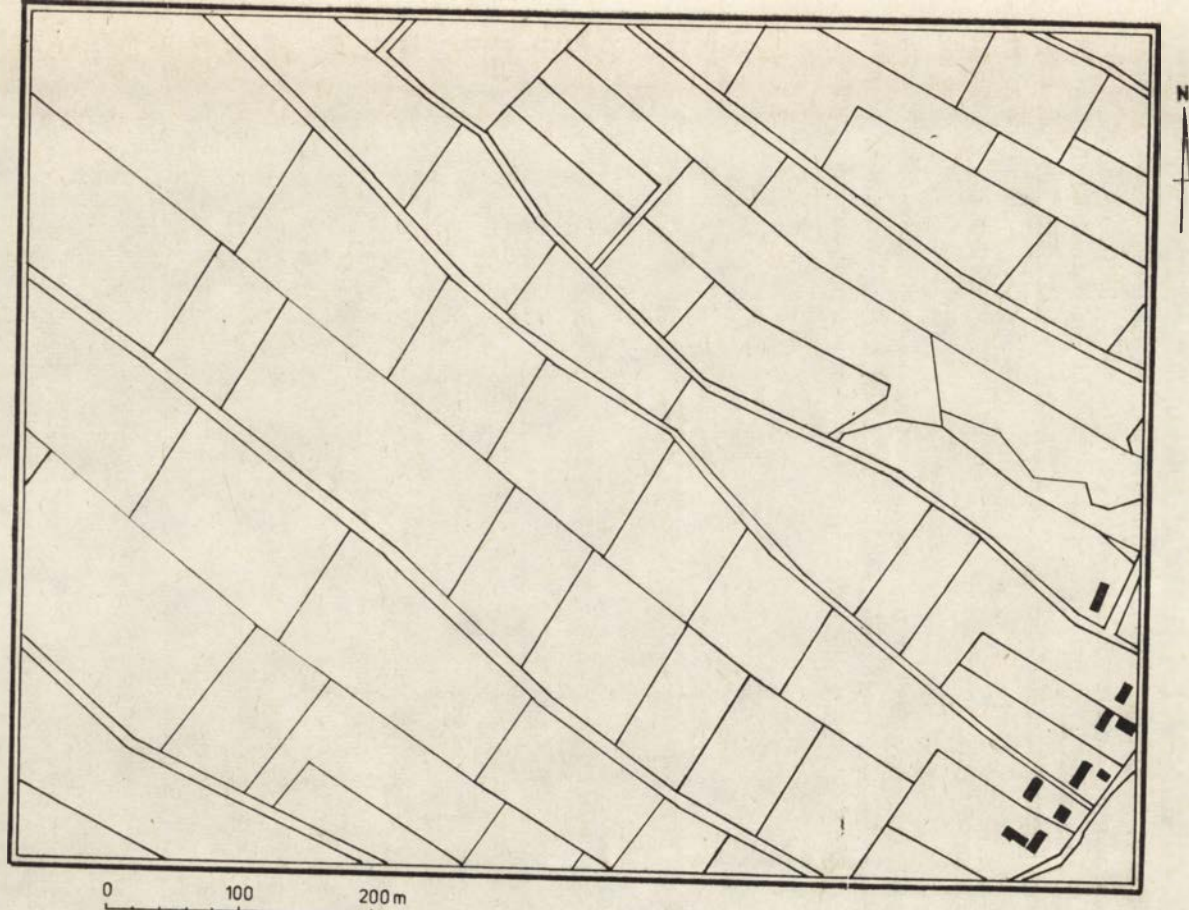
Praktyczna realizacja tych założeń okazała się trudna. Niemniej, co należy szczególnie podkreślić, udało się zmniejszyć liczbę działek na użytkach rolnych prawie 15-krotnie — z 50,2 tys. do 3607 (tab. 3), a ich średnią powierzchnię powiększyć do ponad 1 ha (dla gospodarstw większych niż 2 ha). W ten sposób stworzone zostały zupełnie nowe warunki gospodarowania tak w zakresie organizacji produkcji, jak i jej kosztów.

Tabela 3

Rozdrobienie gruntów w Jabłonce przed i po komasacji

Działki	Liczba działek	
	przed komasacją	po komasacji
Ogólna liczba	56 000	9907
w tym:		
rolnicze	50 200	3607
budowlane	800	1300
leśne	5000	5000
Liczba działek przypadająca na 1 gospodarstwo	65	8,8
w tym:		
bez działek leśnych i budowlanych	58	3,2

Zródło: dane Urzędu Gminnego w Jabłonce, obliczenia własne.

Ryc. 8. Jablonka — grunty po komasacji
Fig. 8. Jablonka village—land after consolidation

Duży zasób informacji o sposobach postępowania podczas scaleń zawierają dwa wycinki map katastralnych w skali 1:2000 (ryc. 7 i 8). Przedstawiają one te same części wsi przed i po komasacji i są w pełni reprezentatywne dla sytuacji w całej Jabłonce.

Porównania wskazują wyraźnie, że nowe działki powstawały drogą blokowania wąskich, paroskibowych dawnych działek wchodzących w skład tzw. „sznurów” lub „półsznurów”, tj. części podzielonych łąnów. Niekiedy obejmują po kilka „sznurów”, a ich granice pokrywają się w zupełności z granicami dawnych „sznurów”. Rzadziej natomiast działki te tworzone poprzez rozerwanie starego podziału pól. Działo się tak najczęściej wówczas, kiedy stykały się ze sobą dwa sznury o nieregularnym układzie łąnów (np. gdy bok dłuższy jednego łąnu stykał się z bokiem krótszym drugiego). Układ przestrzenny nowych działek, często również ich kształt, zależy w znacznym stopniu od występowania śródpolnych dróg, których położenie — jak na to wskazują wspomniane mapy — niewiele się zmieniło w stosunku do stanu przedkomasacyjnego.

ROZŁOGI GOSPODARSTW PO KOMASACJI

ZMIANY W LICZBIE DZIAŁEK UŻYTKOWANYCH PRZEZ GOSPODARSTWA

Prace scaleniowe spowodowały zmniejszenie liczby działek poszczególnych gospodarstw w Jabłonce w skali podobnej do średnich wartości dla wsi (tab. 2). Wskazują na to dane dla 66 reprezentacyjnych gospodarstw. Miały one przed komasacją 5639 działek z użytkami rolnymi, a po jej zakończeniu — 364 (spadek prawie 16-krotny).

Charakterystyczne jest, że poza grupą gospodarstw najmniejszych (o powierzchni do 2 ha) w pozostałych kategoriach obszarowych proporcje w liczbie działek były do siebie podobne. Jeśli przykładowo w grupie gospodarstw o powierzchni 2—5 ha przypadało przed komasacją przeciętnie 60 działek na 1 gospodarstwo, to po komasacji tylko 4, a w gospodarstwach 7—10 ha odpowiednio 137 i 8,3. Z reguły gospodarstwa o mniejszej powierzchni otrzymywały po scaleniach mniej działek niż duże. W badanych gospodarstwach 2—5 hektarowych tylko jedno miało po komasacji użytki rolne w 7 kawałkach, 15 (tj. 79%) — w 3 lub 4 działkach. Natomiast wśród gospodarstw dużych, o powierzchni ponad 10 ha, żadne nie miało mniej niż 5 działek, a dwa nawet ponad 10 (tab. 4). Największe ze zbadanych gospodarstw (18 ha, w tym użytków rolnych 10,5 ha) posiadało po komasacji 13 kawałków z użytkami rolnymi, podczas gdy przed komasacją aż 206 i ponadto 30 działek leśnych.

Nie udało się natomiast w czasie scaleń, dla dosyć licznej grupy gospodarstw (łącznie 36, tj. 54,5% ogółu badanych), zlikwidować małych, zaledwie kilkuarowych działek, stanowiących śródleśne enklawy użytkowane jako łąki jednokośne. Niektórym gospodarstwom nie powiększono również działek położonych przy zagrodzie. W rezultacie składają się one z 2 lub 3 działek większych (1—2 ha) i jednej lub niekiedy kilku bardzo małych.

Niewielkie rozmiary mają w dalszym ciągu działki leśne. Dlatego ich łączna liczba przekracza znacznie, bo prawie 2-krotnie, liczbę działek z użytkami rolnymi. Na 1 gospodarstwo przypada przeciętnie od 4 działek leśnych w grupie gospodarstw poniżej 2 ha, do 17 w gospodarstwach największych.

Charakterystyka gospodarstw wsi Jabłonka badanych pod względem użytkowanych działek

Gospodarstwa i działki	Ogółem	Grupy obszarowe [ha] gospodarstw				
		< 2	2-5	5-7	7-10	> 10
Liczba zbadanych gospodarstw	66	2	19	18	17	10
Liczba działek przed komasacją:						
ogółem	6406	28	1296	1778	1768	1536
na 1 gospodarstwo	97,0	14,0	68,2	98,7	104,0	153,0
w tym:						
z użytkami rolnymi	85,4	10,0	60,5	87,8	89,3	136,9
z lasami	11,6	4,0	7,7	10,9	14,6	16,7
liczba gospodarstw wg liczby działek z użytkami rolnymi:						
< 20 działek	4	1	2	1	—	—
20-40	7	1	6	—	—	—
40-70	14	—	4	4	4	2
70-100	20	—	4	7	8	1
100-150	16	—	3	5	5	3
> 150	5	—	—	1	—	4
Liczba działek po komasacji:						
z użytkami rolnymi	364	5	77	94	105	83
w tym:						
o powierzchni > 0,3 ha	297	4	52	79	88	74
na 1 gospodarstwo	5,5	2,5	4,0	5,2	6,1	8,4
liczba gospodarstw wg liczby działek z użytkami rolnymi:						
< 2 działki	2	1	—	1	—	—
3-4	22	1	15	4	2	—
5-6	23	—	3	7	10	3
7-8	12	—	1	5	4	2
9-10	4	—	—	1	—	3
> 10	3	—	—	—	1	2

ZMIANY W WIELKOŚCI I KSZTAŁCIE DZIAŁEK

Z likwidacją szachownicy gruntów w stanie sprzed 1970 r. wiązą się w Jabłonce zasadnicze zmiany kształtu działek i ich powierzchni. W większości obejmują one obszar około 1 ha. Wielkość nowych działek nie ulega zasadniczym zmianom w poszczególnych kategoriach obszarowych gospodarstw. Istnieje natomiast pewna zależność tej wielkości od położenia gospodarstwa we wsi i związanej z tym możliwości wydzielenia większej działki usytuowanej przy zagrodzie. Regułą bywa, że gospodarstwa położone na terenie gęstej zabudowy mają jedną lub dwie działki małe (po parę arów) połączone z działką budowlaną i kilka większych, o powierzchni 1,5 lub nawet 2 ha. Natomiast gospodarstwa położone dalej od zwartej zabudowy lub występujące w odosobnionych przysiółkach składają się przeważnie z 2—3 działek dużych. W 66 zbadanych gospodarstwach stwierdzono 33 działki o powierzchni do 0,25 ha (tab. 5), z których aż 26 leży bezpośrednio przy zagrodzie. Podobne położenie ma też duża część działek o powierzchni 0,25—0,5 ha (35 na ogólną liczbę 77, tj. 45,4%). Natomiast działki o powierzchni ponad 1 ha, położone są przeważnie poza ośrodkiem gospodarczym. Na 61 o wielkości ponad 1,5 ha tylko 19, tj. 31,1% usytuowanych jest przy zabudowaniach, a zdecydowana większość w pewnej od nich odległości (ponad 0,5 km).

Przeważnie działki mają kształt prostokątów o stosunku boków jak 2,2 : 1, a nie jak przed komasacją 14 : 1. Obliczone średnie wymiary dla 364 działek wynoszą 154 m długości i 69 m szerokości. Ich kształt, o czym wspomniano już poprzednio, jest do pewnego stopnia wymuszony zachowaniem starego układu pól (łanów) oraz dróg śródpolnych. Ma on też wyraźny związek z praktykowanym tutaj, ze względu na zawodnienie gruntów, dzieleniem działek gruntów ornych na wąskie pasy orane „do składu” i ułożone najczęściej prostopadłe do poziomicy. Pasy te pod względem wielkości i położenia pokrywają się z dawnymi, przedkomasacyjnymi działkami. Sprawia to wrażenie jakby scalenia nie spowodowały żadnych zmian w strukturze przestrzennej gruntów, albowiem nadal dominującym elementem krajobrazu w Jabłonce są długie i bardzo wąskie, o szerokości niekiedy tylko 2—3 m pasy pól, ciągnące się od środka wsi ku jej granicom. Brak w tym krajobrazie jedynie miedz, które przedtem rozdzielały poszczególne działki od siebie.

Oprócz występujących najczęściej działek o kształcie regularnych prostokątów spotyka się też inne, od kwadratowych po wąskie prostokąty, a także bardzo nieregularne, których granice nawiązują do przebiegu doliny rzecznej, czy śródpolnej drogi. Regułą bywa, że dłuższy bok działki styka się z drogą dojazdową.

W ocenie skutków przeprowadzonej komasacji można podkreślić, że współczesne kształty działek odpowiadają w zdecydowanej większości przypadków wymogom agrotechniki, a przede wszystkim nie wyklucza-

Tabela 5

Powierzchnia działek z użytkami rolnymi w badanych gospodarstwach

Grupy obszarowe gospodarstw [ha]	Średnia powierzchnia działek [ha]		Liczba działek wg powierzchni w ha:				
	przed komasacją	po komasacji	< 0,25	0,25 – 0,50	0,50 – 1,00	1,00 – 2,00	> 2,00
< 2	0,16	0,77	1	2	1	1	—
2–5	0,06	1,18	15	20	23	19	—
5–7	0,06	1,13	7	20	34	25	8
7–10	0,07	1,21	7	19	40	29	10
> 10	0,07	1,14	3	16	23	34	7

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

ją i poważniej nie ograniczają użycia sprzętu mechanicznego. Nie można jednak nie zauważyć, że znaczna część nowych, pokomasacyjnych działek ma powierzchnię mogącą utrudniać racjonalną organizację płodozmianu. Blisko 70% działek użytkowanych przez badane reprezentacyjnie gospodarstwa (tab. 5). posiada obszar poniżej 0,5 ha, czyli powierzchnię odbiegającą od postulowanej w ekonomice rolnictwa (Manteuffel 1979, Tkocz 1971, Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza 1964).

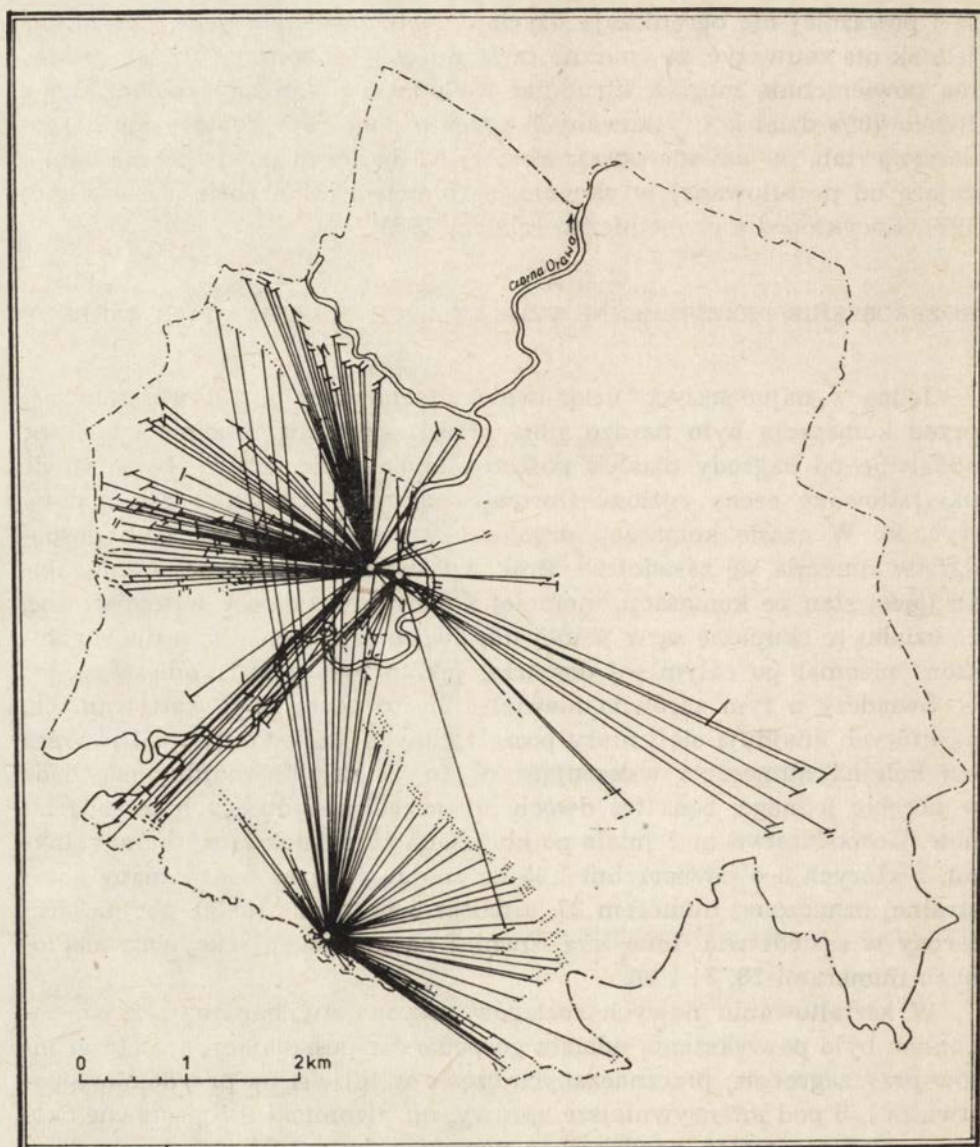
ROZPROSZENIE PRZESTRZENNE DZIAŁEK I ICH ODLEGŁOŚĆ OD ZAGRODY

Jedną z największych uciążliwości szachownicy gruntów istniejącej przed komasacją było bardzo silne przestrzenne rozproszenie i znaczne oddalenie od zagrody działek poszczególnych gospodarstw. Te wadliwie ukształtowane cechy rozłogu ilustruje położenie działek 3 gospodarstw (ryc. 9). W czasie komasacji organizacja przestrzenna pól tych gospodarstw zmieniła się zasadniczo. Brak wprawdzie analogicznej ryciny ilustrującej stan po komasacji, niemniej z danych w tabeli 6 można wnosić, że działki te skupione są w jednej lub dwóch częściach wsi, a nie rozproszone niemal po całym jej obszarze, jak to było przed komasacją.

Świadczy o tym zarówno niewielka liczba sekcji map katastralnych, na których znajdują się grunty poszczególnych gospodarstw, jak również ich kolejna numeracja wskazująca na to, że działki znajdują się bądź w obrębie jednego, bądź też dwóch lub więcej sąsiadujących ze sobą łańców. Gospodarstwo nr 1 miało po komasacji 10 działek z użytkami rolnymi, z których 3 o powierzchni 1,95 ha znajdują się na sekcji mapy katastralnej oznaczonej numerem 27, a dalsze 3 na mapie nr 30, obejmującej tereny w sąsiedztwie. Inne leżą również na sąsiednich sekcjach oznaczonych numerami 28, 31 i 30.

W kształtowaniu nowych rozłogów gospodarstw bardzo ważnym zadaniem było powiększenie udziału gospodarstw posiadających część gruntów przy zagrodzie, przeznaczanych często w tej wsi na przydomowe pastwiska lub pod intensywniejsze uprawy, np. ziemniaki lub pastewne okopowe. Podczas scaleń powiększono poważnie, bo z 15% do prawie 33%, a więc do 1/3, liczbę parcel położonych blisko gospodarstwa, tzn. maksymalnie w odległości 500 m od zabudowań (tab. 7). Najbardziej widoczne zmiany nastąpiły w mniejszych gospodarstwach (głównie 2—5 ha), w których przed komasacją udział działek położonych przy zabudowaniach nie przekraczał 14%, a obecnie sięga blisko 40%. Są to odsetki wysokie jak na warunki Jabłonki, sugerujące zasadniczą poprawę cech rozłogu tutajszych gospodarstw. Wynikają one jednakże z większego niż w pozostałych gospodarstwach rozdrobnienia działek usytuowanych przy zagrodach. Ich przeciętna powierzchnia wynosi bowiem nieco ponad 0,7 ha, podczas gdy położonych poza zagrodą — 1,1 ha. W związku z tym udział

Ryc. 9. Rozłogi trzech gospodarstw Jabłonki przed komasacją

Fig. 9. The "terroir" of three holdings in Jabłonka village before consolidation

gruntów położonych przy zagrodzie w całej powierzchni użytków rolnych jest w tej kategorii gospodarstw niewysoki i nie przekracza 25%.

Bardzo wyraźnie, w stosunku do okresu sprzed scaleń, bo z 5 do 20, wzrosła w Jabłonce liczba gospodarstw posiadających przy zagrodzie od 20 do 40% ziemi, i z 5 do 8 liczba gospodarstw posiadających ponad 40%. Mimo tych zmian, nowe rozłogi charakteryzuje znaczny udział gruntów

Tabela 6

Zmiany w liczbie i położeniu działek wybranych gospodarstw (patrz ryc. 9)

Numer gospodarstwa	Obszar ogólny [ha]	Liczba działek		Położenie gruntów gospodarstw na mapach katastralnych w 1982 r.	
		przed komasacją	po komasacji	liczba sekcji map katastralnych	numeracja map katastralnych**
1	9,35	171	10+28*	5	27, 28, 30, 31, 32
2	8,29	165	10+14	4	27, 28, 30, 31
3	7,80	95	9+8	6	35, 45, 49, 53, 54, 55

Zródło: księgi wieczyste i mapy katastralne udostępnione przez Urząd Gminny w Jabłonce.

* plus działki leśne; ** bez sekcji z działkami leśnymi.

Organizacja przestrzenna rozłogów badanych gospodarstw przed i po komasacji

Charakterystyka rozłogów	Ogółem	Grupy obszarowe [w ha] gospodarstw				
		< 2	2-5	5-7	7-10	> 10
Liczba badanych gospodarstw	66	2	19	18	17	10
Liczba działek z użytkami rolnymi:						
przed komasacją	5639	20	1150	1581	1519	1369
po komasacji	364	5	77	94	105	83
% działek położonych przy zagrodzie:						
przed komasacją	15,5	35,0	13,8	13,5	13,4	21,6
po komasacji	32,9	80,0	37,6	37,2	30,4	24,0
Obszar użytków rolnych [ha]:						
przed komasacją	369,03	3,23	64,64	98,26	104,45	98,45
po komasacji	347,15	3,08	63,76	89,42	106,49	84,46
% użytków rolnych położonych przy zagrodzie:						
przed komasacją	16,7	22,3	19,6	19,1	16,9	12,1
po komasacji	25,4	87,9	31,1	30,4	20,4	19,4
Liczba gospodarstw wg % udziału użytków rolnych położonych przy zagrodzie:						
przed komasacją:						
brak	3	—	—	2	1	—
< 5	8	—	5	—	1	2
5-10	15	—	2	6	5	2
10-20	20	1	5	4	5	5
20-40	15	1	6	4	4	—
40-60	4	—	1	1	1	1
> 60	1	—	—	1	—	—
w 100	—	—	—	—	—	—
po komasacji:						
brak	2	—	1	1	—	—
< 5	6	—	1	—	4	1
5-10	13	—	4	2	4	3
10-20	17	—	3	6	4	4
20-40	20	—	8	5	5	2
40-60	5	1	1	3	—	—
> 60	1	—	—	1	—	—
w 100	2	1	1	—	—	—

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

oddalonych od gospodarstw. Prawie 75% uprawianej ziemi leży dalej niż 500 m od ośrodka gospodarczego, a nierzadko nawet 10—12 km. Oczywiście jest, że do organizacji płodozmianu, a przede wszystkim do obniżenia kosztów prowadzonej produkcji, pożądane byłoby, aby ziemia leżała możliwie blisko. Tymczasem tak przed, jak i po komasacji blisko 2/3 ziemi oddalone jest od zagród o ponad 3 km. Poza drobnymi zmianami

Tabela 8

Odległość działek od zagrody przed i po komasacji w badanych gospodarstwach Jabłonki

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy obszarowe [ha] gospodarstw				
		< 2	2-5	5-7	7-10	> 10
Liczba badanych gospodarstw	66	2	19	18	17	10
Liczba działek położonych poza zagrodą:						
przed komasacją	4761	13	992	1368	1315	1973
po komasacji	241	1	48	59	73	63
% działek wg odległości od zagrody w km:						
przed komasacją:						
< 1	30,9	46,1	43,7	27,5	28,0	26,5
1-2	30,4	—	25,3	29,3	28,7	38,3
2-3	22,2	30,7	14,9	20,6	28,7	23,3
3-4	9,2	—	6,6	12,3	8,2	8,8
> 4	7,3	23,2	9,5	10,3	6,4	2,8
po komasacji:						
< 1	24,8	—	35,4	15,2	24,6	27,0
1-2	37,3	—	29,1	35,6	47,9	34,9
2-3	21,5	—	25,2	23,7	16,0	23,9
3-4	7,0	—	4,1	15,4	2,7	6,3
> 4	9,0	100,0	6,2	10,1	9,6	7,9
% działek ze złym dojazdem:						
przed komasacją	10,9	—	9,6	10,3	12,0	9,1
po komasacji	11,2	10,0	14,5	15,2	5,7	9,5
Liczba gospodarstw bez użytków zielonych położonych przy zagrodzie:						
przed komasacją	12	—	7	2	2	1
po komasacji	8	—	5	2	1	—

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

(tab. 8) proporcje udziału działek ze względu na ich odległość prawie się nie zmieniły, co oczywiście nie oznacza, że nie zmienił się charakter rozłogu gospodarstw.

Zlikwidowanie szachownicy i zblokowanie gruntów w kilku działkach, poza innymi korzyściami, przyniosło zasadnicze ograniczenie nakładów pracy i kapitału wydatkowanych przy uprawie ziemi. Są to wysoce pozytywne skutki scaleń, dające początek innym działaniom gospodarstwa w sferze produkcji. Nieporównywalnie niższe są bowiem nakłady sił i środków na uprawę 1 działki o obszarze 1 ha, położonej 3 km od zagrody niż na 20 działek 5-arowych podobnie oddalonych od gospodarstwa, lecz rozproszonych po całej wsi.

WSKAŹNIKI UKSZTAŁTOWANIA ROZŁOGÓW

Syntetycznym ujęciem zmian, dokonanych podczas scaleń w strukturze przestrzennej gruntów, jest tzw. „współczynnik ukształtowania rozłogu” zaproponowany przez S. Moszczeńskiego (1927):

$$U = \frac{O \cdot S}{P},$$

gdzie:

U — współczynnik ukształtowania rozłogu,

O — długość działek gospodarstwa,

S — średnia odległość wszystkich działek od ośrodka gospodarczego,

P — powierzchnia gospodarstwa.

Jest on — jak widać — czuły na wszystkie istotne cechy rozłogu, które analizowano poprzednio, tj. liczbę działek, ich powierzchnię, kształt oraz położenie w stosunku do zagrody. Za pomocą podanego wzoru można m.in. opiniować różnice w rozłogach między poszczególnymi jednostkami (gospodarstwami, wsiami). O wiele trudniej na jego podstawie oceniać racjonalność poszczególnych rozłogów, ponieważ ostatecznym jej sprawdzianem nie są przecież wartości współczynnika, lecz efekty produkcyjne, jakie uzyskuje gospodarstwo w warunkach posiadanego rozłogu. Ponieważ w badaniach tu prezentowanych nie zajmowano się szerzej produkcją gospodarstw, dlatego ocenę racjonalności nowych rozłogów sformułowano na podstawie opinii samych rolników. Ustalono, że wszystkie rozłogi o wartości współczynnika do 20 są ukształtowane racjonalnie, a przekraczające tę wartość — nieracjonalnie.

Pewną wątpliwość w tych ustaleniach budzić może zbyt duża wartość współczynnika wyznaczająca górną granicę racjonalności, np. dla wsi opolskich Tkocz przyjmuje wartość 10 (Tkocz 1971). W części zastrzeżenia te mogą być słuszne, szczególnie gdy się weźmie pod uwagę, że opinie rolników o racjonalności użytkowania rozłogów obciążone są świadomością o stanie gruntów sprzed komasacji. Według użytkowników, każdy z rozłogów jest lepszy niż przed scaleniami i uważany za racjonalny. Kształt rozłogu najbardziej zbliżony do idealnego (tzn. do wartości współczynnika 1) miało w Jabłonce 27 gospodarstw, tj. 40,9% ogółu badanych (tab. 9). Są wśród nich reprezentanci wszystkich grup obszarowych, a więc małych, średnich i większych, ale najliczniej występują gospodar-

Tabela 9

Wskaźniki ukształtowania rozłogów badanych gospodarstw (stan po komasacji)

Wartość współczynnika U	Gospodarstwa	
	liczba	% ogółu
< 10	27	40,9
10–15	9	13,6
15–20	15	22,7
20–30	6	9,1
30–40	5	7,6
> 40	4	6,1

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

stwa ponad 10 ha. Na 10 zbadanych gospodarstw z tej grupy, w 8 współczynniki nie przekraczają wartości 10, w dwóch dalszych — wartości 20.

Można też mówić — w odniesieniu do kategorii gospodarstw o powierzchni 7—10 ha — o przewadze korzystnie ukształtowanych rozłogów. Wprawdzie udział gospodarstw ze wskaźnikami 10 nie dorównuje udziałowi w poprzedniej grupie (> 10 ha), bo wynosi 35,2%, ale tylko w 3 przypadkach (17,6% ogółu) przekracza przyjętą granicę racjonalności, tzn. 20.

W gospodarstwach obszarowo mniejszych udział rozłogów wadliwie ukształtowanych (tzn. o wartości współczynnika ponad 20) rośnie i wynosi: w grupie 5—7 ha — 27,8%; 2—5 ha — 31,5%. Współczynniki ukształtowania rozłogów są w przypadku kilku gospodarstw bardzo odległe od stanu zadowalającego i nawet 4-krotnie przekraczają przyjętą granicę racjonalności. Ma to najczęściej miejsce wówczas, gdy duża część gruntów gospodarstwa (niekiedy nawet 40—50%) leży w odległości 5 i więcej kilometrów od zagrody.

O nieracjonalności rozłogów decyduje tu zatem znaczne rozwleczenie gruntów, wynikające najczęściej ze złej dostępności komunikacyjnej do działki, spowodowane np. brakiem mostu na Czarnej Orawie, czy też innymi przyczynami wydłużającymi dojazd. Można na tej podstawie stwierdzić, że główny wpływ na osiągniętą w czasie komasacji racjonalność nowych rozłogów miały w Jabłonce odległości działek od zagrody. Relatywnie mniej istotne były natomiast ich wielkość i kształt, co oznacza że te cechy rozłogu zostały w wyniku komasacji ukształtowane znacznie korzystniej niż odległości działek od zabudowy.

Nieracjonalność rozłogów gospodarstw w okresie przed komasacją wiązała się też w pewnym stopniu z występowaniem tzw. szachownicy międzywioskowej lub zewnętrznej. Jej skala była znaczna, zarówno gdy chodzi o grunty mieszkańców Jabłonki położone na terenie innych wsi, jak również grunty rolników tych wsi w Jabłonce. Ogółem z szachownicą międzywioskową było w Jabłonce 46 gospodarstw (tj. prawie 5% ogółu), które posiadały na terenie Podwilka (56,2 ha), Podsarnia (0,95 ha), Piekielnika (7,40 ha), Zubrzyicy Górnej (13,6 ha), razem ponad 70 ha ziemi, a więc prawie 2,2% użytków rolnych stanowiących własność indywidualną. Z kolei w Jabłonce miało ziemię 137 właścicieli z 14 miejscowości: najwięcej z Lipnicy Małej — 39, Lipnicy Wielkiej — 22 i z Orawki — 21. Do rolników tych należało 116,4 ha, w tym 21,7 ha lasu. W wyniku prac scaleniowych międzywioskową szachownicę gruntów całkowicie zlikwidowano. Wykorzystano do tego celu m.in. grunty Państwowego Funduszu Ziemi.

SPOŁECZNO-GOSPODARCZE SKUTKI KOMASACJI ZIEMI W JABŁONCE

AKTYWNOŚĆ INWESTYCYJNA GOSPODARSTW W OKRESIE PO KOMASACJI

W istniejących w kraju warunkach społeczno-ekonomicznych główny wpływ na realizowane przez gospodarstwa inwestycje ma z pewnością rynek. Jest to oczywiste, zwłaszcza gdy zestawia się potrzeby rolnictwa w zakresie dóbr inwestycyjnych z ich bieżącym zaspokajaniem. Na pewno potrzeby te również w Jabłonce kształtują się pod wpływem nowych warunków gospodarowania, zaistniałych w wyniku komasacji. Nie można bowiem nie zauważyć, że obecnie powstały zupełnie inne niż przed scaleniami możliwości wzrostu produkcji polowej, jej zagospodarowania w chowie bydła i innych zwierząt gospodarskich. Rolnicy Jabłonki mogą teraz lepiej wykorzystać do tego celu posiadane środki. Dążą też powszechnie do unowocześnienia sposobów gospodarowania, m.in. przez stosowanie ciągników i towarzyszących im maszyn.

Brak jest danych dla badanej wsi o stanie ilościowym sprzętu rolniczego, ale pewien pogląd na zmechanizowanie gospodarstw dadzą cyfry odnoszące się do całej gminy. Otóż w 1979 r. rolnicy indywidualni posiadali 573 ciągniki, tj. 11,8% ich ogólnej liczby w woj. nowosądeckim. Łączna liczba tzw. jednostek pociągowych (koni i ciągników) na 100 ha użytków rolnych wynosiła prawie 30 i należała do najwyższych w województwie. Ponadto dużo gospodarstw zamierzało kupić ciągniki. W Urzędzie Gminnym złożonych było 67 podań o ich przydział, ale w 1982 r. dostawy wyniosły tylko 12 sztuk. Bardzo dużo podań dotyczyło przetrząsaczy do siana (82), kosiarek rotacyjnych (34) i kopaczek do ziemniaków (54).

W badanych gospodarstwach stwierdzono stosunkowo dużą liczbę zakupionych ciągników i maszyn do sprzętu siana (tab. 10). Od zakończenia komasacji ciągniki kupiło 13 gospodarstw, tj. prawie co piąte badane gospodarstwo. Były to z reguły gospodarstwa obszarowo większe, np. w grupie gospodarstw powyżej 10 ha na 10 zbadanych, ciągniki kupiły cztery. Natomiast pozostałe maszyny nabyły przeważnie mniejsze gospodarstwa, które dotąd jeszcze ich nie posiadały.

Stosunkowo w niewielkiej skali podejmowano w badanych gospodarstwach inwestycje budowlane, zwłaszcza związane z hodowlą. Stajnię wybudowało tylko 1 gospodarstwo, a oborę 3. Więcej w okresie pokomasacyjnym wzniesiono stodoł — 6. W trzech gospodarstwach powstały nowe budynki mieszkalne.

Tabela 10

Niektóre inwestycje badanych gospodarstw po komasacji

Rodzaj inwestycji	Liczba gospodarstw realizujących inwestycje	% ogółu
Budowa:		
domu mieszkalnego	3	4,5
stajni	1	1,5
obory	3	4,5
stodoły	6	9,0
innych pomieszczeń	3	4,5
Kupno:		
ciągnika	13	19,7
kosiarki	10	15,2
kopaczki do ziemniaków	4	6,0
dmuchawy do siana	5	7,6
przetrzęsacza do siana	6	9,0

Źródło: obliczenia własne.

Odnowa zabudowy mieszkalnej i gospodarczej Jabłonki trwa od połowy lat sześćdziesiątych, tj. od czasu, kiedy część jej mieszkańców znalazła pracę w Czechosłowacji i uzyskane tam pieniądze zaczęła inwestować w budownictwo. Ze sporządzonej przed scaleniami ewidencji (w 1970) wynika, że 49⁰/o budynków mieszkalnych Jabłonki znajdowało się w bardzo dobrym lub dobrym stanie, 37⁰/o w średnim, a jedynie 14⁰/o w złym. Dużo nowych budynków powstało więc jeszcze przed scaleniami i to mogło powodować niewielki ruch budowlany w latach siedemdziesiątych.

WPLYW KOMASACJI NA STOSUNKI SPOŁECZNO-WŁASNOŚCIOWE ROLNICTWA JABŁONKI

Struktura społeczno-własnościowa rolnictwa Jabłonki charakteryzuje się, podobnie jak w całych Karpatach, wysokim udziałem ziemi należącej do indywidualnych rolników (ponad 75⁰/o ogólnej powierzchni). Dotyczy to — o czym wspomniano — również lasów.

Dosyć odmiennie ukształtowała się natomiast w tej wsi wspólna własność. Przed komasacją istniały dwa typy wspólnej własności: tzw. urbanialna, należąca do całej wsi (obejmująca głównie las o powierzchni 980 ha) oraz własność przynależna do poszczególnych ról (około 150 ha), czyli do pewnej tylko liczby gospodarstw. Obszar gruntów urbanialnych

stopniowo zmniejszał się, ponieważ wykorzystywano go na potrzeby publiczne, np. w czasie scaleń pewien obszar wspólnoty przeznaczono jako rekompensatę na rzecz gospodarstw, których ziemie zajęte zostały pod budowę dróg śródpolnych, część wspólnych działek wykorzystano pod budowę szkoły, placu targowego i ośrodka zdrowia. Część tych gruntów użytkuje miejscowa spółdzielnia produkcyjna założona w 1982 r. Las urbarialny użytkowany jest przez mieszkańców wsi na zasadzie udziału poszczególnych gospodarstw w pozyskanym drewnie.

Większe zmiany zaszły podczas komasacji w drugim typie wspólnot wiejskich. Trudno dziś dociec ile ich było przed scaleniami. Protokół pokomasacyjny wymienia liczbę 250 wspólnot, stwierdzając zarazem, że w niektórych z nich uczestniczyło po kilkudziesięciu rolników z udziałem często nie przekraczającym 1/10 ara. W gestii tych wspólnot było łącznie zaledwie kilkanaście hektarów użytków rolnych. Likwidacji uległy wszystkie te, które użytkowały grunty orne. Przyniosło to ostateczne uporządkowanie skomplikowanych stosunków własnościowych gruntów ornych, które obecnie prawie w całości stanowią własność indywidualną. W dalszym jednak ciągu, jako własność wspólna poszczególnych ról, występują w Jabłonce torfowiska, lasy i nieużytki położone przy granicy ze wsią Piekiełnik i Chyżne. Korzystanie z tych wspólnot opiera się, tak jak dawniej, na udziale każdego gospodarstwa według wielkości gruntów użytkowych w Jabłonce.

Powyższe zmiany w stanie wspólnot wiejskich stanowiły część wielkiej pracy poprzedzającej komasację i związanej z uporządkowaniem spraw własnościowych na terenie Jabłonki. Trwające przez całe pokolenia podziały rodzinne zamazały układ stosunków własnościowych i dopiero w trakcie przygotowywania projektu technicznego scaleń przystąpiono do nadawania mieszkańcom aktów własności i sporządzania nowego rejestru gruntów. Akty te otrzymało ogółem 1110 osób. Ten etap pracy należał do najbardziej zmuśnych, a w efekcie odzyskano 250 ha ziemi „niczyjej”. Wielu rolników nie wiedziało nawet, że posiada jeszcze jeden kilkuskibowy pasek gruntów, porzucony któregoś roku po uprawie przez zwykłe zapomnienie.

Bezpośredni wpływ komasacji na zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw Jabłonki był raczej niewielki. Powierzchnia większości badanych gospodarstw uległa zmianie w czasie scaleń (w 46 na 66 zbędnych) w niewielkim stopniu, który nie ma istotnego wpływu na zmiany w liczbie gospodarstw należących do poszczególnych grup obszarowych lub w obszarze użytkowanej ziemi. Można natomiast stwierdzić, że komasacja stworzyła bardziej sprzyjające warunki do ożywienia obrotu ziemią między rolnikami i w pewnym stopniu przyczyniła się do likwidacji drobnych gospodarstw działkowych o powierzchni do 0,5 ha. Ich liczba w czasie komasacji i po jej zakończeniu zmniejszyła się ze 109 do 35.

W Jabłonce popyt na ziemię był zawsze duży. Należy dodać, że nasił się jeszcze bardziej, kiedy rozdrobnione przed komasacją grunty zostały zblokowane. Zyskały one bowiem wskutek tego wyraźnie na wartości użytkowej. W innych grupach obszarowych zmiany w liczebności gospodarstw były niewielkie lub ich w ogóle nie stwierdzono, lecz co jest interesujące, w gospodarstwach największych — o powierzchni ponad 10 ha — dosyć znacznie, bo o 6⁰%, wzrósł obszar użytkowanej ziemi (tab. 11).

Tabela 11

Zmiany w liczbie i powierzchni gospodarstw w Jabłonce w latach 1970—1982

Grupy obszarowe gospodarstw [ha]	Liczba gospodarstw		Powierzchnia ogólna gospodarstw [ha]		Powierzchnia użytków rolnych [ha]	
	1970	1982	1970	1982	1970	1982
< 0,5	109	35	24,03	9,58	17,89	2,89
0,5—1	56	65	42,18	59,31	35,96	37,07
1—2	89	91	135,48	135,22	110,95	99,85
2—3	83	80	210,62	201,94	175,30	157,75
3—5	206	206	826,20	804,46	680,91	636,76
5—8	247	243	1581,36	1562,11	1281,50	1256,04
8—10	86	86	756,28	762,12	621,38	580,38
> 10	65	65	789,22	839,26	606,78	638,26

Źródła: dla 1970 r. Palenik (1973), dla 1982 r. dane udostępnione przez Urząd Gminny w Jabłonce.

ZMIANY W UŻYTKOWANIU ZIEMI I W PRODUKCJI ROLNICZEJ

Jabłonka stanowi dość rzadki, w skali górskich i pogórskich obszarów Polski, przykład zgodnego z oczekiwaniem kierunku zmian w strukturze użytkowania ziemi. Polegają one tu bowiem na bardzo znacznym wzroście udziału lasów, z 19,1⁰% w 1931 r. do 27,6⁰% w 1965 i prawie 32⁰% w 1982 r. Wzrost ten ma charakter stały i zmierza do przywrócenia koniecznych proporcji między użytkami rolnymi i lasami. Jest on m.in. powodowany wysokim udziałem gleb klasy VI, wynoszącym prawie 30⁰%. Potrzebę kontynuowania tego procesu potwierdziły również założenia techniczne komasacji, przewidujące dalsze przeznaczenie najślabszych użytków rolnych, zwłaszcza przekazywanych na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi, na zalesienie.

Wzrost udziału lasów stwierdzono również w badanych reprezentacyjnie gospodarstwach. Był on znaczny i w całym pokomasacyjnym okresie wyniósł około 7⁰% (tab. 12). Udział lasów wzrósł tylko w gospodarstwach większych. W małych i średnich, o powierzchni do 5 ha, proporcje udziału lasów i użytków rolnych nie zmieniły się. Można to tłumaczyć znanym dążeniem właścicieli małych gospodarstw do bardziej intensywnego wykorzystania posiadanej ziemi. Obszary leśne w Jabłon-

ce powiększyły się nie tylko kosztem użytków rolnych. Pewne znaczenie posiada tu również zagospodarowywanie nieużytków, w tym głównie terenów zabagnionych, które są meliorowane.

Przedstawiony kierunek zmian w użytkowaniu ziemi spowodował w badanej wsi wyraźne obniżenie udziału użytków rolnych, z prawie 77⁰/₀ w 1931 r. do 59⁰/₀ w 1982 r., tj. do poziomu charakterystycznego dla większości wsi Kotliny Orawsko-Nowotarskiej.

Tabela 12

Zmiany w użytkowaniu ziemi badanych gospodarstw

Rodzaj użytków	Ogółem	Grupy obszarowe [ha] gospodarstw				
		< 2	2-5	5-7	7-10	> 10
Powierzchnia gruntów ornych [ha]:						
przed komasacją	256,48	2,20	44,33	67,88	73,08	68,99
po komasacji	219,92	2,05	43,53	56,80	69,41	48,13
Grunty orne w % powierzchni ogólnej:						
przed komasacją	54,4	61,6	57,8	60,4	51,9	52,9
po komasacji	49,3	59,4	59,0	53,4	48,8	39,9
Powierzchnia użytków zielonych [ha]:						
przed komasacją	112,75	1,03	20,31	30,58	31,37	29,46
po komasacji	125,15	1,03	18,17	32,54	37,08	36,33
Użytki zielone w % powierzchni ogólnej:						
przed komasacją	24,3	28,6	26,4	27,0	22,3	22,6
po komasacji	28,0	29,8	24,3	30,6	26,1	30,1
Powierzchnia lasów [ha]:						
przed komasacją	94,74	0,37	12,09	14,15	36,27	31,86
po komasacji	101,08	0,37	12,07	16,96	35,62	36,06
Lasy w % powierzchni ogólnej:						
przed komasacją	20,4	10,3	15,8	12,6	25,8	24,5
po komasacji	22,7	10,7	16,4	16,0	25,1	30,0

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

Również w badanej zbiorowości gospodarstw wystąpił spadek odsetka użytków rolnych z 78,7⁰/₀ w 1970. r. (przed komasacją) do 77,3⁰/₀ w 1982 r. Jak można przypuszczać, tendencja ta może ulec zahamowaniu w związku z podjętą melioracją gruntów. Przemawia za tym również to, że obecne rozłogi gospodarstw charakteryzuje dogodne położenie w stosunku do zagrody, sprzyjające intensywniejszym sposobom ich użytkowania.

Korzystnie, uwzględniając warunki naturalne i przyjęty dla Jabłonki kierunek specjalizacji produkcyjnej rolnictwa, zmieniają się też proporcje między gruntami ornymi a użytkami zielonymi. W okresie międzywojennym na grunty orne przypadało we wsi aż 59,1⁰/₀ powierzchni ogólnej (1931 r.). Udział ten obniżył się do 40,6⁰/₀ w okresie przed komasacją i około 38⁰/₀ w 1982 r.

Spadek odsetka gruntów ornych jest zjawiskiem powszechnym i dotyczy gospodarstw wszystkich grup obszarowych. W okresie po komasacji w badanej zbiorowości 66 gospodarstw odsetek gruntów ornych zmalał z 54,5% do 49,3% (tab. 12). Najbardziej widoczne zmiany nastąpiły w gospodarstwach największych, o powierzchni ponad 10 ha (spadek z około 53% do poniżej 40%). Równocześnie w tej grupie wzrósł udział użytków zielonych o prawie 8%. W innych gospodarstwach, o mniejszej powierzchni, przyrosty udziału użytków zielonych były niewielkie, rzędu 2—3%. W skali całej wsi obszar łąk i pastwisk wzrósł po komasacji z 1161 do 1266 ha, a więc o około 9%.

Ukazane zmiany w użytkowaniu ziemi prowadzą jednoznacznie w kierunku podporządkowania produkcji roślinnej potrzebom chowu bydła i oparcia go w znacznej mierze na paszach pochodzących z łąk i pastwisk (Macko 1977). Jednakże w racjonalnie zorganizowanym chowie tego gatunku zwierząt konieczne są również inne rodzaje pasz w postaci roślin pastewnych okopowych i motylkowych, a także ziemniaków. Dlatego też zupełnie oczywisty jest zarówno wzrost powierzchni wymienionej grupy roślin pastewnych, jak również ich obecna pozycja w uprawach polowych.

Tabela 13

Zmiany struktury zasiewów we wsi Jabłonka

Rośliny uprawne	Obszar zasiewów [ha]		
	1960	1970	1982
Zboża	1264,0	1230,6	968,7
w tym:			
pszenica	4,9	5,8	14,1
żyto	192,0	221,4	183,2
jęczmień	56,6	13,4	8,1
owies	1010,5	990,0	763,3
Ziemniaki	429,0	467,1	511,1
Rośliny pastewne	431,5	644,2	712,0
w tym:			
pastewne okopowe	8,1	31,7	26,6
koniczyna i mieszanki traw	364,2	592,5	332,4
inne pastewne i trawy	59,2	20,0	353,0
Razem powierzchnia zasiewów	2154,8	2381,1	2194,0

Źródła: dla lat 1960 i 1970 — Palenik (1973), dla 1982 r. — dane udostępnione przez Urząd Gminny w Jabłonce.

W roku 1960 dominującą grupę roślin stanowiły w Jabłonce zboża, a ich udział w zasiewach wynosił 58,6%. Było to związane nie tyle z potrzebami żywieniowymi ludności, gdyż niewiele uprawiało się zbóż chlebowych, tj. pszenicy i żyta (tab. 13), co z koniecznością posiadania paszy dla koni. W miarę jak pogłowie tych zwierząt malało można było

ograniczyć uprawę owsa a zwolnioną w ten sposób powierzchnię gruntów przeznaczyć pod pastewne motylkowe i ziemniaki. W rezultacie zboża zajmują 44⁰/₀ całości powierzchni zasiewów. Największe zmniejszenie ich uprawy nastąpiło dopiero po komasacji (tab. 13).

Na okres pokomasacyjny przypada również wzrost powierzchni uprawy ziemniaków. Wprawdzie tendencje wzrostowe miały już miejsce w latach sześćdziesiątych, ale dopiero po roku 1970 uległy wyraźnemu nasileniu. Udział tej rośliny w powierzchni zasiewów jest bardzo wysoki i w 1982 r. przekraczał 23⁰/₀.

Istotny w kształtowaniu kompleksu roślin paszowych był wzrost udziału koniczyny czerwonej, a ostatnio również innych motylkowych oraz różnych traw. Areał tych roślin oraz pastewnych okopowych wzrósł po komasacji o prawie 70 ha, a łączny ich udział w powierzchni zasiewów stanowił w 1982 r. 32,4⁰/₀. W sumie obszar przeznaczony w gospodarstwach indywidualnych Jabłonki pod uprawę roślin paszowych dla bydła obejmuje 1975 ha, co stanowi 57⁰/₀ całości użytków rolnych. Przed komasacją obszar ten był mniejszy o 170 ha, a udział powierzchni paszowej w użytkach rolnych wynosił niecałe 51⁰/₀.

Trudno stwierdzić na ile ten wzrost wiązał się bezpośrednio ze zmianą rozłógów gospodarstw i poprawą warunków gospodarowania na użytkach rolnych, na ile zaś był zbieżny z ogólnymi tendencjami w naszym rolnictwie. Na podstawie analizy struktury zasiewów na sąsiednich obszarach Kotliny Orawsko-Nowotarskiej można wnosić, że wzrost powierzchni upraw przeznaczanych na pasze był na tym obszarze powszechny, np. w gminie Czarny Dunajec udział roślin paszowiskowych w użytkach rolnych wynosił w 1972 r. 53⁰/₀, a w 10 lat później prawie 59⁰/₀. Jest więc nieco wyższy niż w Jabłonce. Choć różnice między porównywanymi jednostkami są oczywiste, to z całą pewnością można stwierdzić, że Jabłonka ma obecnie lepsze warunki użytkowania upraw tego typu. W warunkach nowego rozłogu gospodarstw można racjonalniej zorganizować produkcję pasz na łąkach i pastwiskach i lepiej te pasze wykorzystać w chowie bydła. Gdyby istotnie tak było, to wskaźniki obsady bydła na 100 ha powinny być w Jabłonce wyższe niż na innych obszarach z szachownicą gruntów.

ZMIANY W CHOWIE ZWIERZĄT W OKRESIE PO KOMASACJI

Chów zwierząt gospodarskich był zawsze w Jabłonce ważną gałęzią produkcji rolniczej. O ile jednak jeszcze w 1960 r. jego poziom odbiegał wyraźnie od sąsiadujących obszarów Kotliny Orawsko-Nowotarskiej, to obecnie różnice bądź zupełnie zanikły, bądź też są na korzyść Jabłonki. Widoczne jest to przede wszystkim w chowie bydła. W 1970 r. obsada tych zwierząt na 100 ha użytków rolnych wynosiła 79,2 sztuk, a w sąsiedniej gminie Czarny Dunajec — 82,3. Obecnie więcej bydła hoduje się w Jabłonce — prawie 94 sztuki/100 ha, niż w Czarnym Dunajcu —

91 sztuk. Natomiast dużo mniej jest w Jabłonce koni. W 1970 r. porównywane jednostki miały zbliżoną obsadę tych zwierząt na 100 ha użytków rolnych, wynoszącą po około 16 sztuk. W 1982 r. zaś wynosiła ona 11 sztuk w Jabłonce i 14 sztuk w Czarnym Dunajcu.

Na bardzo niskim poziomie pozostaje w Jabłonce chów trzody chlewnej (tab. 14). Na początku lat siedemdziesiątych utrzymywano w tutejszym rolnictwie około 1100 sztuk świń, a w 1982 r. niewiele ponad 850, a więc podobnie jak w 1960 r. Wydaje się, że spadek pogłowia świń i rów-

Tabela 14

Zmiany pogłowia zwierząt w gospodarstwach indywidualnych wsi Jabłonka

Rodzaj zwierząt	1960		1970		1982	
	ogółem	na 100 ha użytków rolnych	ogółem	na 100 ha użytków rolnych	ogółem	na 100 ha użytków rolnych
Bydło ogółem	1948	55,0	2856	79,2	3247	93,9
w tym:						
krowy	1434	40,4	1825	51,5	1802	52,1
Trzoda chlewna	864	24,4	1084	30,6	859	24,8
Owce			135	3,8	274	7,9
Konie	508	14,3	575	16,7	387	11,2

Z r ó d ł a: dla lat 1960 i 1970 — Palenik (1973), dla 1982 r. — dane udostępnione przez Urząd Gminny w Jabłonce.

noczesny wzrost pogłowia bydła świadczyć może o postępującej specjalizacji w chowie zwierząt produkcyjnych, zgodnej z warunkami przyrodniczymi tej podgórskiej miejscowości. Ograniczanie pogłowia trzody chlewnej następuje w całych Karpatach, chociaż nieco wolniej niż w Jabłonce.

W 1982 roku, tj. w 6 lat po zakończeniu komasacji, udział bydła w ogólnym pogłowiu zwierząt gospodarskich liczonych w sztukach dużych wynosił w Jabłonce 78,1% i był wyższy niż w Czarnym Dunajcu o prawie 2%. Na same krowy przypadało 55,8% sztuk dużych. Wzrost roli bydła w hodowli, jak na to wskazują badania reprezentacyjne (tab. 15), nie dotyczył wszystkich gospodarstw. W małych (2—5 ha), a także średnich (5—7 ha) odnotowano stagnację lub nawet regres. Przyrosty miały miejsce głównie w gospodarstwach dużych, o powierzchni ponad 10 ha.

Nie przesądzając w tym miejscu o czynnikach różnicujących rozwój hodowli trzeba stwierdzić, że w ostatnim czasie warunki chowu zwierząt bardzo się pogorszyły, zwłaszcza w małych gospodarstwach, produkujących niewiele własnych pasz. Duże znaczenie w ich bilansie paszowym miały zawsze pasze kupne. Obecnie, kiedy dostawy rynkowe pasz uległy silnemu ograniczeniu, część gospodarstw musiała zrezygnować z utrzymywania większej liczby zwierząt. Być może, że ta sytuacja oddziałuje też na szybki spadek pogłowia koni obserwowany w małych gospodarstwach.

Pogłowie zwierząt w gospodarstwach Jabłonki

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy obszarowe [ha] gospodarstw				
		< 2	2-5	5-7	7-10	> 10
Liczba zwierząt przed komasacją:						
bydło ogółem	367	3	75	106	98	85
w tym krowy	209	2	47	55	59	46
trzoda chlewna	169	1	42	43	49	34
owce	26	—	1	9	8	8
konie	61	—	13	19	18	11
Liczba zwierząt po komasacji:						
bydło ogółem	383	7	75	96	116	89
w tym krowy	202	3	45	51	61	42
trzoda chlewna	145	1	30	46	44	24
owce	40	3	—	15	11	11
konie	51	—	11	15	14	11
Liczba zwierząt ogółem w sztukach dużych:						
przed komasacją	406,8	2,7	87,2	114,9	114,0	88,0
po komasacji	393,9	5,3	80,7	104,5	117,4	85,8

Z r ó d ł o: obliczenia własne.

OPINIE ROLNIKÓW JABŁONKI O KOMASACJI

W ankiecie, z pomocą której badano gospodarstwa w Jabłonce (patrz Załącznik), znajdowało się szereg pytań dotyczących opinii samych rolników o nowych rozłogach, a także ewentualnych korzyściach ekonomicznych, wynikających z przeprowadzonych scaleń. Opinie te powinny być traktowane jako bardzo ważny składnik ogólnej oceny efektów komasacji, ponieważ dopiero w praktyce gospodarczej można zweryfikować racjonalność dokonanych zmian.

Powszechnie uważa się w Jabłonce, że rozłogi gospodarstw mogły być ukształtowane korzystniej, gdyby komasację poprzedzono pracami melioracyjnymi. Przy odwróconej kolejności działań, wytyczanie działek zależne było bardzo często od stosunków wodnych w danej części wsi i najwięcej rolników wyraża niezadowolenie właśnie z otrzymania gruntów podmokłych. Istnieje również obawa, że budowa nawet niewielu rowów odwadniających spowoduje podział działek i tym samym zmniejszy korzyści z komasacji gruntów.

Trzeba też zauważyć, że nie wszystkie życzenia i nadzieje uczestników scaleń mogły być spełnione. Nawet bowiem przy najlepszych intencjach organizatorów scaleń, nie zawsze można tak ukształtować nowe rozłogi, by każdy użytkownik gospodarstwa był zadowolony.

Należy więc liczyć się z sytuacjami, w których pewna grupa gospodarzy będzie w stosunku do innych rzeczywiście pokrzywdzona: otrzyma gorsze ziemie lub położone zbyt daleko od zagrody. Znajdą się też tacy, których odczucie owej krzywdy jest zwyczajnym urojeniem, wynikającym z cech ich charakteru.

Należy zwrócić uwagę na istotną rozbieżność między niezadowoleniem rolników z komasacji, wyrażonym pisemnym protestem złożonym u władz, a ich zastrzeżeniami na temat komasacji w ogóle, z których duża część — o charakterze opiniującym lub wartościującym dokonane zmiany — nie została nigdzie oficjalnie zarejestrowana.

Z protokołu skarg i zażaleń znajdującego się w Urzędzie Gminnym wynika, że zdecydowana większość uczestników scaleń przyjęła nowe działki gruntów bez zastrzeżeń. Natomiast 286 gospodarstw (28,6% ogółu) zażądało zmian, przy czym większość z nich godziła się na istniejący rozłóg, a jedynie miała zastrzeżenia do wytyczonej działki budowlanej —

jej powierzchni lub położenia. Wydawać by się zatem mogło, że scalenia przeprowadzono zgodnie ze społecznym oczekiwaniem, gdy tymczasem — jak to wynika z odpowiedzi udzielonych przez ankietowanych rolników Jabłonki — proporcje akceptujących pokomasacyjny stan i zgłaszających zastrzeżenia są odwrotne niż to podaje wspomniany protokół. Pełne zadowolenie z otrzymanych działek wyraziło tylko 24 właściciele gospodarstw (na 66 zbadanych). Interesujące jest jednak, że część z nich wskazywała na popełnienie przy komasacji różnych nieprawidłowości wobec innych gospodarstw, np. nadzielenie im działek zbyt podmokłych lub za daleko położonych od zagrody.

Z wypowiedzi rolników wynika, że nie przywiązywali oni większej wagi do wielkości otrzymywanych w czasie komasacji działek. Głównie dlatego nie spotykano się z zastrzeżeniami, że liczba działek jest zbyt duża. Najbardziej interesowała ich jakość otrzymywanych gruntów. Godzili się nawet na znaczniejsze oddalenie działek od zagrody pod warunkiem, że są one lepsze, urodzajniejsze. Dlatego, jeśli w opiniach rolników o nowych rozłogach wypowiedziana jest uwaga o dużym oddaleniu gruntów od zagrody, to zwykle w takim brzmieniu: „Dostałem ziemię gorszą i za daleko od domu położoną”. Wydaje się zatem, że wiele wadliwych rozłogów, które powstały w Jabłonce w czasie komasacji, ma swoją genezę w respektowaniu życzeń rolników dotyczących jakości przydzielanych gruntów.

W badaniach stwierdzono, że nie wszystkie gospodarstwa akceptujące bez zastrzeżeń wyniki komasacji (aż 20 na 24 akceptujące), miały rozłogi ukształtowane racjonalnie. Niemniej jeśli nie zgłaszały zastrzeżeń to właśnie dlatego, że nadano im lepsze jakościowo grunty. Liczba narzekających na złą jakość otrzymanej podczas scaleń ziemi jest duża i wynosi 18, tj. 27,3% ogółu ankietowanych gospodarstw. Ich właściciele uważają, że przed komasacją mieli lepsze grunty i nawet to, że otrzymali grunty zblokowane w większe działki i położone bliżej zagrody nie rekompensuje im poniesionych strat.

Tylko 9 gospodarzy zgłosiło zastrzeżenia do warunków komunikacyjnych związanych z nowym rozłogiem, przy czym 6 z nich uważa, że użytkowane grunty położone są za daleko od zagrody, a 3 — że ma obecnie trudniejszy niż przed komasacją dojazd do posiadanych działek.

W przytoczonych ocenach bardzo wyraźnie akcentowana jest waga, jaką tutejsi rolnicy przywiązują do samej ziemi jako czynnika produkcji, doceniając przede wszystkim jej ilość i jakość, a dopiero później sposób użytkowania związany z wielkością działek, ich kształtem i położeniem w stosunku do zagrody. Jest to podejście uwarunkowane bardziej historycznymi doświadczeniami ludności wsi niż jej obecną sytuacją społeczną i ekonomiczną.

W ocenie korzyści, jakie uzyskać mogą gospodarstwa w nowych warunkach rozłogu, najwięcej rolników (50 ankietowanych, tj. 75% ogółu)

akcentuje możliwość bardziej racjonalnego użytkowania łąk i pastwisk, głównie ze względu na dużo lepszy, niż przed komasacją dostęp do nich (leżą bliżej zagrody lub przy drodze). Bardzo duża część ankietowanych uważa też, że obecnie użytkowane działki można łatwo uprawiać przy zastosowaniu ciągnika (59 gospodarstw, tj. 89,4% badanych), jeśli pozwalają na to oczywiście stosunki wodne. Przed komasacją możliwości takie były ograniczone nie tylko z przyczyn ekonomicznych (wysokie koszty dojazdu do licznych działek), ale także z powodu małych wymiarów działek i ich kształtu, co eliminowało niekiedy użycie traktora przy orce lub sprzęcie zbóż i traw.

Ponad połowa ankietowanych (34 gospodarzy) widzi w nowych rozłogach możliwość bardziej racjonalnego organizowania płodozmianu, pod warunkiem, że zostaną one zmeliorowane. Jak się bowiem okazuje, praktykowany sposób użytkowania działek niewiele się zmienił w stosunku do okresu przedkomasacyjnego. Rolnicy dzielą otrzymane działki na mniejsze, kilkumetrowej szerokości pola, oddzielone od sąsiednich pól szeroką bruzdą zbierającą nadmiar wody.

Stosunkowo dużo gospodarzy (40, tj. 60,6% ankietowanych) podkreślało, że do obecnie użytkowanych działek mają lepszy dojazd, ponieważ leżą one bliżej ośrodka gospodarczego lub przy śródpolnej drodze. Z rozważanymi problemami dostępności komunikacyjnej do nowych pól wiąże się jedno z pytań skierowanych do ankietowanych — „Czy tworzenie nowych rozłogów wymagało budowy dodatkowych dróg?” Chodziło tylko o te, które wiązały się bezpośrednio z działkami gospodarstw. Duża część badanych (23, tj. 34,8%) stwierdziła, że przy tworzeniu nowych rozłogów nastąpiło zmniejszenie ilości dróg polnych. Jedynie w przypadku 15 gospodarstw trzeba było zwiększyć ich ilość. W pozostałych 28 gospodarstwach żadnych zmian w tym zakresie nie wprowadzono.

Prezentowane w badaniach oceny — przede wszystkim zaś ta ich część, która zawiera krytykę otrzymanych gruntów (w tym głównie ich jakości) lub wyraża niezadowolenie z otrzymanej działki budowlanej — wynikają w dużej mierze z przeświadczenia rolników, że komasację przeprowadzono pod wieloma względami nieprawidłowo i często po kumotersku. Nierzadkim zarzutem było to, że organizatorzy komasacji nie konsultowali propozycji nowych rozłogów z zainteresowanymi rolnikami, a jeśli nawet takie konsultacje miały miejsce, to i tak życzenia gospodarzy nie były uwzględniane. Taki zarzut zgłosiło 16 gospodarstw, tj. prawie 1/4 ankietowanych. Dwóm ze zbadanych gospodarstw nowe działki miały jakoby być wyznaczone bez jakichkolwiek rozmów z właścicielami, co wydaje się mało prawdopodobne, ponieważ każdy uczestnik scaleń musiał zaakceptować techniczny projekt rozłogu przed jego wytyczeniem w terenie. Musiały zatem i te dwa gospodarstwa wyrazić zgodę na pierwotny projekt, chyba że uległ on później całkowitej zmianie i nie był powtórnie konsultowany.

Dosyć częstą pretensją do przeprowadzających komasację było, że działali oni nieobiektywnie i niesprawiedliwie (10 gospodarzy). Czterech z nich uważało, że źródłem tej niesprawiedliwości było wręcz kumoterstwo i przekupstwo geodetów przez bogatszych gospodarzy. Są to raczej pomówienia bezpodstawne, albowiem nikt z twierdzących w ten sposób nie był w stanie podać żadnych na to dowodów. Wynika z tego, że operowali oni zasłyszonymi opiniami.

Tylko jeden z rozmówców stwierdził, że został źle potraktowany przez przeprowadzających komasację. Pozostali ankietowani mieli na ogół pozytywną opinię o Komisji Scaleniowej, chociaż nie wszystkie jej decyzje były akceptowane. Powszechnie rolnicy uważali, że można było uniknąć bardzo wielu nieprawidłowości, gdyby przeprowadzający komasację szerzej konsultowali się z rolnikami i byli bardziej obiektywni w załatwianiu zgłaszanych postulatów.

Do przedstawionych opinii rolników o komasacji należy podchodzić z pewną rezerwą, pamiętając, że czas weryfikuje wiele sądów. Pozwala on jednocześnie gospodarzom coraz lepiej doceniać korzyści wynikłe z nowej organizacji przestrzennej rozłogów. Dlatego obecnie ich wypowiedzi są w większości pozytywne, podczas gdy zaraz po zakończeniu scalania przeważały wysoce negatywne i dotyczyły wszystkich wprowadzonych zmian.

BIBLIOGRAFIA

- Antoniak W., 1983, *Komasacja gruntów jako czynnik rozwoju rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego*, Dok. Geogr., IG i PZ PAN, z. 6.
- Biegajło W., 1962, *Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego*, Pr. Geogr. IG PAN, nr 35.
- Cymerman R., Hopfer A., Suchta J., 1982, *Przestrzenne rozmieszczenie typów scaleń w Polsce*, [w:] Materiały IV Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego: Nowe tendencje w teorii i praktyce urządzania terenów wiejskich, Wyd. Akademii Rolniczej w Krakowie, s. 21—41.
- Dawidziuk S., 1982, *Aktualne problemy scalania gruntów*, [w:] Materiały IV Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego: Nowe tendencje w teorii i praktyce urządzania terenów wiejskich, Wyd. Akademii Rolniczej w Krakowie, s. 59—69.
- Dederko B., 1925, *Najkorzystniejszy rozmiar gospodarstw wiejskich*, Biblioteka Zakładu Polityki Agrarnej SGGW, nr 5, Warszawa.
- Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza*, 1964, PWRiL, Warszawa.
- Górz B., 1982, *Problemy rozwoju i modernizacji drobnoobszarowego rolnictwa (na przykładach z Regionu Krakowskiego)*, Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie.
- Hopfer A., 1976, *Problematyka urządzania terenów rolnych w Polsce*, Prz. Geod., nr 1.
- Kostrowicki J., 1966, *Problemy i metody polskiej geografii rolnictwa*, Czas. Geogr., nr 3, s. 289—304.
- Lipiński B., 1977, *Rola geodezji w kształtowaniu osiedla gminnego Jabłonki w woj. nowosądeckim*, Prz. Geod., nr 9.
- Ludkiewicz Z., 1917, *Komasacja gruntów wiejskich*, Studium Ekon. Warszawa.
- Macko J., 1977, *Stan i kierunki rozwoju rolnictwa w woj. nowosądeckim*, Probl. Zagosp. Ziem Górskich, Wyd. Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, nr 18.
- Manteuffel R., 1979, *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, PWRiL, Warszawa.
- Moszczeński S., 1927, *Nowy sposób ujmowania kształtu rozlogu ziemi oraz położenia zabudowań w posiadłościach wiejskich dla celów organizacji, komasacji i wyceniania*, Biblioteka Puławska, Ser. Pr. Społ.—Gosp., nr 1, Warszawa.
- Niewiadowski Z., 1982, *Przemiany struktury terenowej w gminie Zabierzów*, [w:] Materiały IV Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego: Nowe tendencje w teorii i praktyce urządzania terenów wiejskich, Wyd. Akademii Rolniczej w Krakowie, s. 107—123.
- Palenik H., 1973, *Zarys monografii geograficzno-gospodarczej wsi Jabłonka*, Inst. Geogr. UJ w Krakowie (maszynopis pracy magisterskiej).
- Pawłowski L., 1982, *Gospodarowanie ziemią w Makroregionie Południowo-Wschodnim*, [w:] Materiały IV Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego: Nowe

tendencje w teorii i praktyce urządzania terenów wiejskich, Wyd. Akademii Rolniczej w Krakowie.

- Prochownikowa A., 1965, *Przemiany struktury osadniczo-agrarnej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX wieku do 1960 roku (na wybranych przykładach)*, Dok. Geogr., IG PAN, z. 6.
- 1975, *Rozdrobnienie gruntów w rolnictwie indywidualnym w Polsce u roku 1960*, Zespół Koordynacyjny Problemu Węzłowego — Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Biuletyn Informacyjny, z. 3.
- Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950—1970*, 1978, praca zbiorowa pod red. J. Kostrowickiego, Pr. Geogr., IG i PZ PAN, nr 127.
- Semkowicz W., 1923, *Materiały do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*, Część I, Dokumenty, Zakopane.
- Starkel L., 1972, *Charakterystyka rzeźby polskich Karpat i jej znaczenie dla gospodarki ludzkiej*, Probl. Zagosp. Ziem Górskich, Wyd. Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, nr 10.
- Stelmach M., 1971, *Niektóre problemy formowania działek*, Prz. Geod., nr 11.
- Szemberg A., 1976, *Przemiany w układzie przestrzennym struktury agrarnej w Polsce*, Stud. KPZK PAN, t. 55.
- Szulc H., 1968, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku wieku XIX i ich geneza*, Pr. Geogr. IG PAN, nr 66.
- Tkocz J., 1971, *Rozłogi woj. opolskiego. Studium genezy i oceny*, Wyd. Instytutu Śląskiego w Opolu.
- 1973, *Zastosowanie typów generalnych rozłogów w typologii rolnictwa*, Prz. Geogr., t. 43, z. 3, s. 631—635.
- Zabierowski K., 1977, *Kierunki zagospodarowania ziem górskich w świetle intensywnego rozwoju gospodarczego*, Probl. Zagosp. Ziem Górskich, Wyd. Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, nr 18.

ZAŁĄCZNIK

KWESTIONARIUSZ DO BADANIA SKUTKÓW KOMASACJI GRUNTÓW WE WSI
JABŁONKA NA ORAWIE

1. Wielkość gospodarstwa i struktura użytkowania ziemi:

Rodzaj użytków	Stan przed komasacją	Stan po komasacji
Obszar ogólny gospodarstwa w ha	.....	.....
w tym:		
grunty orne	.....	.....
łąki	.....	.....
pastwiska	.....	.....
las	.....	.....

2. Obecna struktura upraw (podać powierzchnię upraw w ha):

zboża ..... ziemniaki ..... przemysłowe ..... pozostałe .....

3. Czy komasacja wpłynęła na zmianę struktury upraw. Określić zmiany w poniższej tabelicy:

Rodzaj upraw	W stosunku do okresu przed komasacją	
	przybyło w ha	ubyło w ha
Zboża	.....	.....
Ziemniaki	.....	.....
Pastewne okopowe	.....	.....
Pozostałe pastewne	.....	.....
Pozostałe	.....	.....

4. Czy komasacja wpłynęła na zmianę w liczbie hodowanych zwierząt. Określ zmiany w poniższej tabelicy:

Liczba zwierząt	Przed komasacją	Obecnie
Bydło	.....	.....
w tym krowy	.....	.....
Trzoda chlewna	.....	.....
Owce	.....	.....
Konie	.....	.....

5. Jakie czynniki spowodowały stwierdzone zmiany w hodowli (np. podjęcie przez gospodarstwo specjalizacji, zakup ciągnika i rezygnacja z konia, wzrost opłacalności danego kierunku hodowli, zmniejszenie pogłowia koni itp.):

.....
.....

6. Stan rozłogu ziemi gospodarstwa przed komasacją:

a) jaka część gruntów gospodarstwa znajdowała się przy zagrodzie lub w jej pobliżu (w odległości do 500 m): obszar w ha ..... w tym grunty orne ....., łąki ....., pastwiska ....., łączna liczba działek położonych przy zagrodzie .....

- b) charakterystyka działek położonych poza zagrodą: podać w aneksie do kwestionariusza dane dotyczące poszczególnych działek ujmując oddzielnie działki złożone z gruntów ornych (zaznaczone jako I), z łąk (zaznaczone jako II), z pastwisk (zaznaczone jako III) oraz działki leśne (zaznaczone jako IV) wg schematu:

rodzaj działki: I 1 numer kolejny charakteryzowanej działki

0,10 ha	— obszar działki
3,5 km	— odległość działki od zagrody (odległość rzeczywista)

- c) ustalić i zaznaczyć (zakreślając kółkiem) działki innych właścicieli, które użytkowało gospodarstwo przed komasacją w drodze:
 — wymiany z innym właścicielem (kółko ciągłe),
 — dzierżawy (kółko przerywane),
- d) ustalić, które z działek były położone na terenie innych wsi (podając ich kolejny numer porządkowy i nazwę wsi) .....
- e) jeżeli właściciel gospodarstwa (lub osoba z którą przeprowadzany jest wywiad) nie potrafi podać danych do podpunktów: a, b, c, d, należy wypełnić poniższą tablicę:

Rodzaj użytków	Liczba działek ogółem	W tym położonych w odległości od zagrody:					liczba działek z trudnym dojrzdem
		do 1 km	1-2	2-3	3-4	ponad 4 km	
Grunty orne	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Łąki	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Pastwiska	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Lasy	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

Podać też następujące dane: ile działek miało gospodarstwo na terenie wsi sąsiednich ogółem ....., w tym z gruntami ornymi ....., łąkami ....., paswiskami ....., lasami ..... oraz jaki obszar miały te działki (łącznie) z gruntami ornymi ....., łąkami ....., pastwiskami ....., lasami .....

Ustalić ponadto czy gospodarstwo użytkowało ziemię innych właścicieli:

- w drodze wymiany pól z innymi właścicielami (obszar) .....
- w drodze dzierżawy (obszar) .....

7. Dlaczego przed komasacją gospodarstwo użytkowało grunty innych właścicieli (np. z powodu bliskiego położenia działki w stosunku do zagrody, chęci powiększenia użytkowanego arealu ziemi, itp.) .....
8. Czy przed komasacją gospodarstwo wydzierżawiało ziemię innym użytkownikom (obszar) ..... rodzaj (grunty orne, łąki, pastwiska) .....
9. Pod jakie uprawy przeznaczano najczęściej przed komasacją działki położone nadalej od zagrody: .....
10. Stan rozłogu ziemi gospodarstwa obecnie (po komasacji):
- a) charakterystyka działek położonych przy zagrodzie (w odległości do 500 m); ująć oddzielnie działki złożone z gruntów ornych (zaznaczone jako I), z łąk (zaznaczone jako II), z pastwisk (zaznaczone jako III) wg schematu:

Rodzaj działki: I

I numer kolejny działki

0,68 ha	– obszar działki w ha
300 m	– odległość od zagrody
150 m	– długość działki
80 m	– szerokość działki

b) charakterystyka działek położonych poza zagrodą (ponad 500 m) według analogicznego jak w punkcie 10a schematu,

c) ustalić i zaznaczyć działki innych właścicieli użytkowane obecnie przez gospodarstwo w drodze:

– wymiany z innym właścicielem: numery działek uwzględnionych w punkcie 10a i 10b ..... obszar .....

– dzierżawy: numery działek uwzględnionych w punkcie 10a i 10b, obszar .....

11. Dlaczego gospodarstwo użytkuje grunty innych właścicieli (np. z powodu bliskiego położenia działki w stosunku do zagrody, chęci powiększenia użytkowanego obszaru ziemi, itp.).....

.....

12. Do których działek istnieje w dalszym ciągu trudny dojazd (podać numer kolejny działki) .....

..... Co ten dojazd utrudnia (np. brak mostu, zły stan dróg, itp.) .....

.....

13. Czy obecnie (po komasacji) każda działka ma bezpośredni dostęp do drogi. Podać kolejne numery działek, które takiego dostępu nie mają .....

14. Czy obecnie (po komasacji) ma gospodarstwo łatwy dostęp do pastwisk.....

.....

15. Czy do każdej działki można obecnie dojechać ciągnikiem i innymi maszynami rolniczymi (w tym także kombajnem). Podać numery kolejne działek, do których taki dojazd jest niemożliwy ..... lub utrudniony .....

16. Jakie inwestycje przeprowadziło gospodarstwo w okresie po komasacji (podać rodzaj inwestycji i rok realizacji): np. budowa stajni, silosu, wozowni, garażu, kupno ciągnika, kosiarki, itp. ....

.....

17. Czy po komasacji nastąpiło przeniesienie zagrody (zabudowań) na inne miejsce (inną działkę) .....

.....

18. Jakie były przyczyny przeniesienia zagrody na inne miejsce (inną działkę).....

.....

19. Czy w związku z nowym rozłogiem ziemi gospodarstwo ma zamiar przenieść zagrodę na inne miejsce (inną działkę) .....

.....

20. Jakie najbardziej widoczne korzyści przyniosła gospodarstwu komasacja (np. zmalała liczba działek, zmalały odległości między działkami a zagrodą, zmalał w związku z tym czas dojazdu na pola, łatwiej obecnie organizować i stosować płodozmian, zmalało zapotrzebowanie na siłę pociągową, łatwiej teraz pracować na polach ciągnikami i maszynami rolniczymi, zmniejszyła się powierzchnia i ilość dróg dojazdowych na pola, itp.) .....

.....

21. Co budzi największe niezadowolenie gospodarstwa z przeprowadzonej komasacji (otrzymało gorsze ziemie, ma nadal za dużo działek, działki są zbyt oddalone od zagrocy, zły dojazd do działek, itp.) .....
22. Jakie nieprawidłowości popełniono podczas przeprowadzonej komasacji .....
23. Jak można było tych nieprawidłowości uniknąć (np. poprzez szersze konsultacje z zainteresowanymi, większą obiektywność przy podejmowaniu decyzji, itp.) .....
24. Dane ogólne o gospodarstwie:
- a) mieszkańcy gospodarstwa
Stopień pokrewieństwa	Wiek	Wykształcenie	Obecne miejsce pracy lub nauki
.....	.....	.....	.....
- b) czy gospodarstwo ma następcę (dotyczy gospodarstw, których właściciel jest w wieku ponad 55 lat) .....
- c) czy gospodarstwo prowadzi chałupnictwo (jakie i od jak dawna) .....
25. Uwagi i spostrzeżenia .....

CONSEQUENCES OF LAND CONSOLIDATION IN THE VILLAGE OF JABŁONKA, THE REGION OF ORAWA

Summary

The work presents the most important results of the author's studies on the consequences of land consolidation in the village of Jabłonka, the region of Orawa on the Polish-Slovakian borderland. The author focuses on the consequences of land consolidation involving a new spatial organization of peasants' lands and new socio-economic relations on holdings.

The paper is based on diverse empirical material collected during field work; the bulk of this material are the findings of studies of 66 representative holdings (purposefully selected for the studies with regard to their location in the village and size structure). The studies were conducted in June 1982 with the use of a special questionnaire (Appendix).

The work consists of three parts, dealing with:

- 1) the results of land consolidation performed in Poland so far and the needs existing in this field;
- 2) a description of the "terroir" of private holdings in Jabłonka before and after consolidation;
- 3) the results of consolidation work in the village (technical-organizational and socio-economic).

In its introductory part, the paper states that the scale of consolidation in Polish agriculture is related to the needs existing in this field—the need to eliminate the patchwork pattern of fields and to improve the size structure of holdings. Moreover, boundaries of holdings have to be adapted to combatting erosion and to the location of roads, drainage and irrigation ditches, and farmyards.

Consolidation is the most necessary in the south of Poland (Fig. 1), where old and contemporary agrarian processes have produced a patchwork of land, which makes farm use of this land very difficult. To eliminate this patchwork pattern, consolidation work would have to be substantially speeded up. So far (until 1980), consolidation operations have been performed in the area of about 5 million ha of land in Poland, which is less than in the 1918—1939 period (5.4 million ha).

One of the areas of consolidation in the seventies was the village of Jabłonka, total area 5.876 ha, consisting of 864 private holdings. The author attributes the patchwork pattern in this village to the considerable spatial changeability of farm settlements, the historical conditions of settlement, and contemporary socio-economic trends. The features of this patchwork pattern were the large number of land plots *per* one holding (an average of 60 and sometimes even over 300), small area of the plots, their narrow and elongated shape (length to width proportion 14:1), considerable distance from one to another and generally also from the field to farm buildings (in some cases exceeding 12 km). Before the consolidation, Jabłonka

comprised the total of 56,000 separate plots of land (including 50,200 with agricultural land). After the consolidation, the number of plots was reduced to 9,907 (including 3,607 with agricultural land). After the consolidation, each holding consists of 8.8 plots on average (including 3.2 with agricultural land). The work presents detailed changes in the "terroir" of holdings according to the size groups of holdings—changes in the number of plots, their area, size, and shape. The new "terroir" of the holdings is evaluated with the use of S. Moszczeński's formula; it is concluded that in the vast majority of cases "terrior" has been modelled rationally.

Evaluating the socio-economic consequences of the consolidation the author concludes that it has not visibly stimulated construction and mechanization undertakings, the scope and kind of which are similar to those in neighbouring villages. The consolidation has, however, introduced considerable order to land ownership matters in the village (some very fragmented common land property has been eliminated and farmers have recovered the land they did not know they owned). The consolidation has also introduced some changes to the size structure of holdings—most small plots (up to 0.5 ha) have been liquidated and the area of large holdings (over 10 ha) has been increased by about 60%.

The consolidation of land has clearly speeded up the process of afforestation of the poorest land, particularly in larger holdings. Another positive consequence of the consolidation has been an increase in the proportion of grassland—at the expense of arable land, and of fodder crops and potatoes — at the expense of grain crops. As a results, in 1982 nearly 60% of total agricultural land in the village was used to produce fodder (mainly for cattle).

Major changes in animal breeding also occurred in the village after the consolidation of land. Although the direction of these changes corresponded to the trends recorded in the entire Orawa and Nowy Targ Basin, the intensity of those changes was much higher. In particular, the number of cattle increased from 80 *per* 100 hectares in 1970 to 94 in 1982 and the number of horses decreased from nearly 17 to 11.

Nearly 72% of farmers accepted the changes resulting from the consolidation without reservations. 28% demanded changes in the "terroir" they received, especially as regards building sites (location and size). The farmers of Jabłonka generally believe that the results of the consolidation would have been better if the demarcation of the new "terroir" had been preceded by ameliorations. There are justified fears that the currently performed land improvement may again worsen the spatial organization of the land of some holdings.

In conclusion of his analysis, the author presents the villagers' opinions on the results of the consolidation. Most of them are positive, especially as regards the significance of the new "terroir" for the organization of agricultural production as well as for labour and capital inputs.

Translated by Urszula Siuta

ПОСЛЕДСТВИЯ УКРУПЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В ДЕРЕВНЕ ЯБЛОНКА НА ОРАВЕ

Резюме

В работе указаны самые важные результаты исследований автора, относящиеся укрупнения земельных участков в деревне Яблонка, расположенной на Ораве, на пограничной польско-словацкой полосе. Особое внимание обращено на изменения связанные с ликвидацией чересполосицы, которые относятся до формирования новой территориальной организации земельных крестьянских участков а также социально-экономических отношений в хозяйствах.

Работа опирается на разнородный эмпирический материал, полученный из непосредственных местных наблюдений. Главная часть этого материала представляла собой результаты исследований 66 типичных хозяйств (намеренно выбранных к исследованиям с учётом их расположения в деревне, а также территориальной структуры). Исследования были проведены в июне 1982 г. при помощи специальной анкеты (Приложение).

Работа состоит из трёх частей посвященных по очереди:

- 1) обсуждению существующих до сих пор результатов работ на тему укрупнения земельных участков в Польше, а также потребностей в этой области;
- 2) характеристике простора индивидуальных хозяйств Яблонки, охватывающей период до и после ликвидации чересполосицы;
- 3) последствиям вышеуказанных работ проведенных в этой деревне (техническо-организационным и социально-экономическим).

Во вступлении к работе отмечено, что масштаб в области укрупнения земельных участков определяют в польском сельском хозяйстве прежде всего потребности связанные с ликвидацией чересполосицы и улучшением территориальной структуры хозяйств. Некоторое значение имеют тоже задания вытекающие из необходимости приспособления границ владения к борьбе с эрозией, а также к расположению дорог, мелиорационным каналам и крестьянским дворам. Наибольший спрос на работы по укруплении земельных участков обнаружен на юге Польши (рис. 1), где прежние и современные аграрные процессы вызвали создание очень обременительной для сельскохозяйственного использования чересполосицы участков. Её ликвидация требует, однако, значительно. Ускорения ликвидации чересполосицы до настоящего времени (до 1980 г.) укруплении подвергло в Польше ок. 5 милл. га земли, т.е. меньше, чем в 1918—1939 гг (5,4 милл. га).

Одним из ихобъектов, на которых в семидесятых годах была проведена ликвидация чересполосицы, была Яблонка, с общей площадью 5876 га, где были расположены 864 индивидуальных хозяйства. Возникновение в этой деревне чересполосицы автор связывает с большой территориальной изменчивостью сельскохозяйственных местообитаний а также с историческими условиями заселения и современными социально-экономическими тенденциями. К её чертам можно причислить: большое количество участков в пересчёте на 1 хозяйство (в среднем ок. 60, а иногда даже больше 300), небольшую площадь участков а также узкую, растянутую их форму, где отношение длины до ширины как 14:1, а также

большую территориальную рассеянность и, обычно, значительную отдалённость от крестьянских дворов (иногда даже больше 12 км). И так, до укрупнения участков в Яблонке существовало 56 000 отдельных участков, в том числе, 50 200 с сельскохозяйственными угодьями. Их количество уменьшилось после ликвидации чересполосицы до 9907 (в том числе с сельскохозяйственными угодьями 3607). В среднем на 1 хозяйство выпадает после укрупнения 8,8 участков (в том числе с сельскохозяйственными угодьями 3,2). В работе указаны подробно изменения простора хозяйств в отдельных территориальных группах: изменения в количестве участков, их площади, величине и форме. Были оценены также новые пространства хозяйств при применении формулы С. Мошеньского. Отмечено, что в большинстве случаев они рационально сформированы.

Относительно оценки социально-экономических последствий укрупнения земельных участков автор сообщил, что оно не вызвало чёткого роста капитальных вложений в строительство и механизацию. Они по своей величине и виде похожие на соседние деревни. Зато, укрупнение участков повлияло заметно на упорядочение посессионных вопросов в деревне (ликвидация некоторых очень раздробленных земельных общин, получение обратно земледельцами земли, о которой не знали, что являются её хозяевами). Некоторые изменения происходят также в территориальной структуре хозяйств. Они касаются ликвидации большинства небольших участков площадью до 0,5 га и увеличения площади этих земельных участков (на ок. 6%) больших хозяйств площадью больше 10 га.

В работе отмечено также, что ликвидация чересполосицы ускорила в значительной степени процесс замены самой плохой земли лесом, особенно в больших хозяйствах. Положительным последствием является также рост доли пастбищных угодий, за счёт пахотных земель, а также кормовых культур и картофеля за счёт зерновых культур. В результате в 1982 г. почти 60% всех сельскохозяйственных угодий в этой деревне были предназначены на продукцию корма для животных (главным образом для скота).

Существенные изменения обнаружены также в животноводстве. Хотя общее направление в этой области отвечало тенденциям всей Оравско-Новотарской Котловины, но масштаб изменений значительно больший. Это касается прежде всего прироста поголовья скота на 100 сельскохозяйственных угодий га из 80 голов скота в 1970 г. до 94 в 1982 г., а также уменьшения поголовья лошадей из почти 17 до 11.

Проведенные во время укрупнения земельных участков изменения одобрили почти 72% земледельцев. 28% требовало изменений в полученном просторе, главным образом это относилось к строительным участкам (расположение, величина). В Яблонке считается повсеместно, что результаты ликвидации чересполосицы были бы большие, если определению новых просторов предшествовали бы работы по мелиорации. Можно опасаться, что проведенная в настоящее время регуляция водных режимов может ухудшить пространственную организацию земельных участков некоторых хозяйств.

Анализ кончается мнениями жителей рассматриваемой деревни на тему результатов ликвидации чересполосицы. Они в большинстве случаев положительные, особенно это относится к влиянию новых просторов на условия организации сельскохозяйственной продукции, а также на величину затрат труда и капиталовложений.

Перевела Регина Ольшевска

**WYDAWNICTWA IGIPZ PAN
VARIA**

Bibliografia geografii polskiej 1979, 1983, s. 405, zł 300,—

Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich 1981, 1983, s. 114, zł 60,—

CENTRALNY KATALOG ZBIORÓW KARTOGRAFICZNYCH W POLSCE.

**Zeszyt. 5. Wieloarkuszowe mapy topograficzne Polski 1576—1870, 1984, cz. 1
s. 109, cz. 2 tab. 220, zł 3500,—**

**Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten-Czap-
skiego i w innych zbiorach. Oprac. W. Kret, 1978, s. 164, 37 map, zł 140,—**

WYKAZ ZESZYTÓW DOKUMENTACJI GEOGRAFICZNEJ
za ostatnie lata

1983

- 1 A. KOTARBA, M. KŁAPA, Z. RĄCZKOWSKA — Procesy morfogenetyczne kształtujące stoki Tatr Wysokich, s. 84, zł 60,—
- 2 A. POTRYKOWSKA — Współzależności między dojazdami do pracy a strukturą społeczną i demograficzną regionu miejskiego Warszawy w latach 1950—1973, s. 101, zł 60,—
- 3 K. BŁAŻEJCZYK — Bioklimatyczna ocena i typologia uzdrowisk Polski, s. 85, zł 60,—
- 4 M. SWALDEK — Przekształcenia pokrywy glebowej i zbiorowisk roślinnych w Staropolskim Okręgu Przemysłowym, s. 96, zł 60,—
- 5 J. GRUCZA — Wpływ migracji na stan i strukturę demograficzną ludności gmin województw koszalińskiego i słupskiego, s. 90, zł 60,—
- 6 W. ANTONIAK — Komasaacja gruntów jako czynnik rozwoju rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego, s. 98, zł 60,—

1984

- 1—2 PRACA ZBIOROWA — Problemy bioklimatologii uzdrowiskowej, cz. V, s. 138, zł 60,—
- 3 L. ANDRZEJEWSKI — Dolina Zgłowiączki — jej geneza oraz rozwój w późnym glacie i holocenie, s. 84, zł 60,—
- 4 F. SZLAJFER — Rola plantacji w kształtowaniu przestrzeni społeczno-gospodarczej na przykładzie Ameryki Łacińskiej, s. 102, zł 60,—
- 5 E. PYTEL-TAFEL — Struktura demograficzna jako czynnik różnicujący zbiór miast polskich, s. 88, zł 60,—
- 6 R. BUREK — Infrastruktura gospodarcza a towarowość rolnictwa (na przykładzie woj. kieleckiego), s. 82, zł 60,—

1985

- 1 T. LIJEWSKI — Układy komunikacyjne województw
- 2 I. CHUDZYŃSKA — Struktura przestrzenna handlu detalicznego w Warszawie
- 3 M. GÓRALCZYK, B. GÓRZ — Z badań nad strukturą i infrastrukturą rolnictwa
- 4 P. WERNER — Zmiany struktury przestrzennej przemysłu środków informatyki w Polsce w latach 1965—1980